

UDC33

ქ49

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტი

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University Paata Gugushvili Institute of
Economics

ეკონომისტი

2016

3

ტომი-VOLUME
X

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტი

საერთაშორისო რეცენზირებადი სამეცნიერო-ანალიტიკური ჟურნალი

**Ivane Javakhishvili Tbilisi State University Paata Gugushvili Institute of
Economics
International Reviewed Scientific-Analytical Journal**

გამოდის 2009 წლის იანვრიდან ორ თვეში ერთხელ,
2016 წლიდან – ქვარტალში ერთხელ

**Published scince January 2009 once in two months,
Scince 2016 - Quarterly**

რედაქციის მისამართი: თბილისი, 0105, გ. ქიქოძის ქ. 14;
ტელ.: 293 34 44; 599 970103.

Edress: Tbilisi, 0105, Kikodze street,
tel. (+995 32) 293 34 44; 599 970103.

სამეცნიერო-სარედაქციო საბჭო

პროფესორები:

რამაზ აბესაძე (მთავარი რედაქტორი), იური ანანიაშვილი, როზეტა ასათიანი, გივი ბედიანაშვილი, თემურაზ ბერიძე, გიორგი ბერულავა, ვახტანგ ბურდული, რევაზ გველესიანი, რევაზ გოგონია, რევაზ კაპულია, თემურ კანდელაკი, მურმან კვარაცხელია, ალფრედ კურატაშვილი, ელგუჯა მექაბიშვილი, სოლომონ პავლიაშვილი, ვლადიმერ პაპავა (აკადემიკოსი), უშანგი სამადაშვილი, როლანდ სარჩიმელია, ავთანდილ სილაგაძე (აკადემიკოსი), ავთანდილ სულაბერიძე, თეიმურაზ შენგელია, თინა ჩხეიძე, ნოდარ ჭითანავა, ნოდარ ხადური, ეთერ ხარაიშვილი, მიხეილ ჯიბუტი.

მთავარი რედაქტორის თანაშემწევ – ეკონომიკის დოქტორი მამუკა ხუსკივაძე
პასუხისმგებელი მდივანი – ეკონომიკის დოქტორი თეა ლაზარაშვილი

სამეცნიერო-სარედაქციო საბჭოს უცხოელი ღვარები

ლარისა ბელინსკაია (ვილნიუსის უნივერსიტეტი), რუსლან გრინბერგი (რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკის ინსტიტუტი), სიმონე გუერჩინი (ფლორენციის უნივერსიტეტი), ვოლფგანგ ვენგი (ბერლინის ტექნიკური უნივერსიტეტი), ტომას დ. კოლეგი (კლერმონტის უნივერსიტეტი), ელდარ ისმაილოვი (ბაქოს სოციალური მართვისა და პოლიტოლოგიის ინსტიტუტი), გინდრა კასნაუსკიენე (ვილნიუსის უნივერსიტეტის საერთაშორისო ბიზნესის სკოლა), სლავომირ პარტიცკი (იოანე პავლე II-ს სახელობის ლუბლიანას კათოლიკური უნივერსიტეტი), გალინა სავინა (ხარკოვის ტექნიკური უნივერსიტეტი), დიმიტრი სოროკინი (რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკის ინსტიტუტი), დაროლ ჯ. სტეინბლი (პეტერბურგის უნივერსიტეტი), ალექს სტუპნიცკი (ტარას შევჩენკოს სახელობის კიევის ეროვნული უნივერსიტეტი).

SCIENTIFIC EDITORIAL COUNCIL

Professors:

Ramaz Abesadze (Editor-in-chief), Yuri Ananiashvili, Rosetta Asatiani, Givi Bedianashvili, Teimuraz Beridze, Giorgi Berulava, Vakhtang Burduli, Nodar Chitanava, Tina Chkheidze, Revaz Gogokhia, Revaz Gvelesiani, Mikheil Jibuti, Revaz Kakulia, Nodar Khaduri, Eter Kharashvili, Alfred Kuratashvili, Murman Kvaratskhelia, Temur Kandelaki, Elguja Mekvabishvili, Vladimer Papava (academician), Solomon Pavliashvili, Ushang Samadashvili, Roland Sarchimelia, Teimuraz Shengelia, Avtandil Silagadze (academician), Avtandil Sulaberidze.

Assistant Editor-in-chief – Doctors of economics Mamuka Khuskivadze

Executive Secretary – Doctors of economics Tea Lazarashvili

FOREIGN MEMBERS OF THE SCIENTIFIC EDITORIAL COUNCIL

Larisa Belinskaia (Vilnius University), Ruslan Grinberg (Institute of Economics of RAS), Simone Guercini (University of Florence), Eldar Ismailov (Baku Institute of Social Management and Political Science), Gindra Kasnauskiene (International Business School of Vilnius University), Slavomir Partycki (The John Paul II Catholic University of Lublin), Galina Savina (Kharkiv Technical University), Dmitri Sorokin (Institute of Economics of RAS), Darrol J. Stanley (University of Pepperdine), Oleksiy Stupnitskyy (Taras Shevchenko National University of Kyiv), Wolfgang Weng (Technical University of Berlin), Thomas D. Willett (Claremont Graduate University).

ს ა რ ჩ ვ გ 0 - C O N T E N T S

საზოგადოებრივი სექტორის ეკონომიკა –
ECONOMY OF SOCIAL SECTOR

როზეთა ასათიანი – საზოგადოებრივი სექტორის ეკონომიკის, როგორც
მეცნიერების, გენეზისი 5

Rozeta Asatiani – Genesis of social sector of economy as science
(Expanded Summary) 15

რეგიონული ეკონომიკა – REGIONAL ECONOMY

Вахтанг Бурдули – Оценка экономического состояния регионов грузии и общие
направления его улучшения 18

Vakhtang Burduli – Assessment of Economic State of the Regions of Georgia and
General Directions of its Improvement (Expanded Summary) 37

გახტანგ ბურდული – საქართველოს რეგიონების ეკონომიკური მდგრ-
მარეობის შეფასება და მისი გაუმჯობესების ზოგადი მიმართულებები
(ვრცელი რეზიუმე) 43

მომსახურების ეკონომიკა – SERVICE ECONOMY

George Berulava – Services Sector Reformation and Enhancement of Export Activity
of Manufacturing Firms: Evidence from Transition Economies 51

გიორგი ბერულავა – საექსპორტო საქმიანობის გაუმჯობესება გადამა-
ტუმავებელი მრეწველობის საწარმოებში გარდამავალი ეკონომიკის მქონე
ქვეყნებში: როგორია მომსახურების დარგების რეფორმების როლი?
(ვრცელი რეზიუმე) 66

მაკროეკონომიკა – MACROECONOMICS

Lasha Kavtaradze – Investigating Savings-Investment Gap in Georgia 70

ლაშა ქავთარაძე – დანაზოგები-ინვესტიციების გაპის გამოკვლევა
საქართველოში (ვრცელი რეზიუმე) 83

მაგისტრატურისა და დოკტორატურის სამეცნიერო ნაშრომები
SCIENTIFIC WORKS OF UNDERGRADUATES AND DOCTORAL STUDENTS

თეგეგით თაქთაქიშვილი – აგრარული სექტორის სუბსიდირების მიზნები
და ფორმები 86

Tengiz Taktakishvili – Aims and forms of agricultural subsidies (Expanded Summary) 93

REVAZ KAKULIA - 80

5

15

18

37

43

51

66

70

83

86

93

95

საზოგადოებრივი სექტორის ეკონომიკა
ECONOMY OF SOCIAL SECTOR

როზეტა ასათიანი
ეკონომიკურ მუცნიურებათა
დოქტორი, პროფესორი

საზოგადოებრივი სექტორის ეკონომიკის, როგორც მთხოვთმას, გმირისი

რეზიუმე

დღეს საქართველოში შექმნილი არაორდინაციური სოციალურ-ეკონომიკური (და არა მხრივოდ იგი) სიტუაცია მრავალ რთულ პრობლემას წარმოქმნის, რომელთა შორის ერთ-ერთი უმთავრესი სოციალური პრობლემებია. ქვეყანაში შექმნილმა მდგრამარეობამ ადამიანის ბიოლოგიური არსებობაც კი კითხვის ქვეშ დააყენა, რამაც უარყოფითი გავლენა მოახდინა საქართველოს საერთაშორისო იმიჯზე. ამიტომ მრავალ სხვა პრობლემასთან ერთად აუცილებელია სოციალური პრობლემების მოვარება, რაც ეკონომიკას მისცემს სოციალურ თრიუქტაციას და საბაზო ეკონომიკაზე გადახვდის რეალურ შანსს. ამასთან დაკავშირებით განსაკუთრებული როლი აქისრია საზოგადოებრივი სექტორის ეკონომიკას, როგორც ეკონომიკური თეორიის ახალ განშტოებას. მაქროეკონომიკურმა თეორიამ საფუძველი ჩაუყარა ეკონომიკური მუცნიურების ამ დარგის განვითარებას. იგი ორგანულ კაგშირშია სახელმწიფო ფინანსების თეორიასთან, ეკონომიკური პოლიტიკის მართვასთან, მომსახურების ეკონომიკასთან და ა.შ.

საბაზო ეკონომიკაზე გადახვდა არა მხრივოდ ფასების დობერალიზაციასა და კერძო საქუთრების შემოღებას გულისხმობს, არამედ აღმერატური საბაზო ინსტიტუტების ფორმირებას მოითხოვს. საქართველო XXI საუკუნეში შევიდა ღრმა ფინანსური (და არა მხრივოდ ფინანსური) კრიზისის პირობებში. ისეთი შთაბეჭდილება შეიქმნა, რომ სახელმწიფომ ეკონომიკის სფეროში მოიხსნა პასუხისმგებლობის ტვირთი და „უხილავ ხელს“ გადააკისრა. სამწუხაროდ, როგორ მიესადაგება საქართველოში მიმდინარე სოციალურ-ეკონომიკური მოვლენები და პროცესები კაპიტალიზმის წარმოშობისა და განვითარების აღრეულ პერიოდს. რა თქმა უნდა, არ გამოვრიცხავთ იმას, რომ სხვა ქვეყნებშიც (იგულისხმება „მეხამე სამყაროს“ ქვეყნები) მიმდინარეობს ანალოგიური პროცესები, მაგრამ ამ შემთხვევაში მხოვლიოთში აპრობირებული პოზიციური ცვლილებების ფონზე, როდესაც ჩვენ შევვაძლო მეურნეობრიობის პროცესული ფორმებისა და მეთოდების დანერგვა და „გელური“ კაპიტალიზმის გვერდის ავლით საბაზო ეკონომიკაზე გადახვდა, მეტად დასანანია, რომ აღმოცხნდით უადრესად მძიმე სიტუაციაში და დავადექით იმ გრძელ და ძნელ გზას, რომელიც ძალზე მტკიცნეულად გაიარა ცივილიზებულმა სამყარომ.

განვითარებული ქვეყნების გამოცდილებიდან ჩანს, სახელმწიფო ხარჯების პოლიტიკაში ცენტრალური აღილი საზოგადოებაში სოციალური სტაბილურობის უზრუნველყოფის ხარჯებს უჭირავს. ნაკლებად უზრუნველყოფილი მოსახლეობის ჯგუფების მხარდამჭერი სოციალური პროგრამების დაფინანსე

ბასთან ერთად საბიუჯეტო სახსრების გარკვეული ნაწილი გამოიყოფა ხოციალურ-კულტურული დარგების განვითარების სახელმწიფო პროგრამებისათვის. ხოციალურ სფეროში აქტიური როლის შესრულებით სახელმწიფო ხოციალურად ორიენტირებული, კეთილდღეობის სახელმწიფოს ნიშნებს იძენს. მოსახლეობის საშეადო ფენის გაძლიერებით სახელმწიფო აპარატი კარგავს კონსერვატიულ-ბიუროკრატიულ ხასიათს, ძლიერდება კერძო სტრუქტურების ხოციალური პასუხისმგებლობა. სამოქალაქო საზოგადოების ინსტიტუტებისა და პუმანიზაციის პროცესების გაძლიერებით წარმოშობილი ახალი პრობლემები ამდიდრებს საზოგადოებრივი სექტორის გკონომიკის შინაარსს.

საკვანძო სიტყვები: საზოგადოებრივი, სექტორი, გკონომიკა, საბაზრო გკონომიკა, საზოგადოებრივი სექტორის გკონომიკა.

შესავალი

საზოგადოებრივი სექტორის გკონომიკის, როგორც მეცნიერების, წარმოშობა საზოგადოებრივი პროგრესითა განპირობებული და იგი დროის მოთხოვნაა. მისი ჩამოყალიბება ინტენსიურად, საბაზრო გკონომიკის ფორმირების კვალდაკვალ, XX საუკუნის II ნახევრიდან, განსაკუთრებით კი, 60-იანი წლებიდან დაიწყო. ამასთან, იგი, როგორც სასწავლო დისციპლინა, ფართოდ დაინერგა მრავალი ქვეყნის უმაღლეს სასწავლებლებში, მათ შორის, პოსტკომუნისტურ ქვეყნებშიც, (გამოვიდა ცნობილ მეცნიერთა – ჟ. სტიგლიცის, ა. ატკინსონის, მ. რინგავისტის, დ. იაკობსონის, ვ. ჟილცოვისა და ა.შ. შრომები) საქართველოში კი, მიუხედავად წინამდებარე სტატიის ავტორის მცდელობისა, მხოლოდ ახლა იდგამს ფეხს.

საზოგადოებრივი სექტორის გკონომიკის წინ უძღვდა ობიექტური წანამდგრები, რამაც საფუძველი ჩაუყარა გკონომიკური მეცნიერების ამ შედარებით ახალი დარგის განვითარებას. ეს საკითხი არ არის ვიწრო ჩარჩოებში მოქცეული ლოკალური საკითხი, ამასთან, იგი ორგანულ კავშირშია სხვა გლობალურ საკითხებთან. ამ პროცესს ხელი შეუწყო, ერთი მხრივ, გკონომიკური მიმდინარეობებისა და თეორიების განვითარებამ, ხოლო, მეორე მხრივ, საზოგადოებრივ წარმოებაში მიმდინარე პროგრესულმა სტრუქტურულმა ცვლილებებმა, მათ შორის, ტექნილოგიების სფეროში.

კაპიტალიზმის ტრანსფორმაციის შედეგად კერძო კაპიტალისტური საკუთრების ბატონობაზე დაფუძნებული ეკონომიკური სისტემის ახალ თვისებრიობაში გადაზრდამ ტრაექტორია შეუცვალა მსოფლიოს განვითარებას. საკუთრების პლურალიზმზე დაფუძნებული საბაზრო სისტემის ძირითად მახასიათებლად, ბაზრის პრინციპების რეალიზაციასთან ერთად, ხოციალური ორიენტაცია იქნა აღიარებული, რამაც, თავის მხრივ, დაადასტურა ეკონომიკის სახელმწიფო რეგულირების აუცილებლობის შესახებ კეინზიანური თეორიის

სისწორე. სახელმწიფომ თავის თავზე აიღო ბაზრის „შეცდომების“ გამოსწორება, რაც პუმანიზაციის მსოფლიო პროცესის საფუძველი გახდა.

სოციალურად ორიენტირებული ეკონომიკის ანუ საბაზრო ეკონომიკის ფორმირება დროის მოთხოვნად შეფასდა, მეტიც, იგი თანამედროვე მსოფლიოს განვითარების მნიშვნელოვან ტენდენციად იქცა და მსოფლიოს ახალი წესრიგისა და სამოქალაქო საზოგადოების ფორმირების გარანტად იქნა აღიარებული. ამ გარემოებამ ხელი შეუწყო ზნეობრივი ფასეულობების წინა პლანზე წამოწევას, რომელმაც ჩამოიტოვა მანამდე ფასებგადგმული, სოციალური ინსტინქტებით განპირობებული მოთხოვნილებები და მათზე მაღლა დადგა. ჩამოყალიბდა ორი ტიპის საზოგადოება – ჩაკეტილი და ღია. ჩაკეტილი – ტოტალიტარული საზოგადოება, რომლის პირობებში პიროვნება კოლექტივის მსხვერპლად იქცა და ღია – პუმანური საზოგადოება, რომელიც დემოკრატიული ფასეულობების განვითარების საწინდარია. უკანასკნელ პერიოდში მსოფლიოში სოციალურობის ტენდენციის გაძლიერებამ კანონზომიერი სასიათო მიიღო, სოციალურმა ორიენტაციამ საბაზრო ეკონომიკა პოლიტიკურად სიცოცხლისუნარიანი გახადა.

ეკონომიკისათვის სიცოცხლისუნარიანობის მინიჭებაში უდიდესი როლი 50-იან წლებში დაწყებულმა მეცნიერულ-ტექნიკურმა რევოლუციამ შეასრულა, რომელმაც გამოიწვია საზოგადოებრივი წარმოების სტრუქტურული გარდაქმნა, მომსახურების მწარმოებელი დარგების დაჩქარებული განვითარება და მოამზადა პირობები ინდუსტრიული საზოგადოების პოსტინდუსტრიულში გადაზრდისათვის. მსოფლიოს ეკონომიკური განვითარების ახალ ისტორიაში რევოლუციურ მახასიათებლად წარმოჩნდა მომსახურების სექტორის წილის უპირატესი ზრდა დანარჩენ თრ სექტორთან შედარებით. ეს მნიშვნელოვანი თეორიული პარადიგმები რეალურად აისახა ეკონომიკაში მიმდინარე პროცესებში და საფუძვლად დაედო გაეროს საერთაშორისო სტანდარტულ დარგობრივ კლასიფიკაციის პროცესა და ეროვნულ ანგარიშთა სისტემას. პოსტინდუსტრიული საზოგადოების ჩამოყალიბებით დაიწყო ახალი ერა კაცობრიობის ისტორიაში. ეს ახალი მსოფლიო წესრიგისა და სამოქალაქო საზოგადოების მშენებლობის დასაწყისი იყო.

ამ ობიექტურმა წანამძღვრებმა საფუძველი ჩაუყარეს საზოგადოებრივი სექტორის ეკონომიკის წარმოშობასა და განვითარებას. ეკონომიკის მეცნიერების არც ერთი დარგისთვის არ არის ნიშანდობლივი ისეთი ძლიერი ინტეგრირებული საწყისი, როგორიც ეკონომიკური თეორიის, კერძოდ, მაკროეკონომიკური თეორიის ამ ახალი განშტოების – საზოგადოებრივი სექტორის ეკონომიკისთვისაა. ეკონომიკისთვის სოციალური ორიენტაციის მინიჭებით წინა პლანზე საზოგადოებრივი ინტერესები წამოიწია. მან გაზარდა სახელმწიფოს როლი ქვეყნის მაკროეკონომიკურ რეგულირებაში. ფუნდამენტური პრობლემების გადასაწყვეტად, საკმარისი არ არის მხოლოდ მოთხოვნით გამოხატული ინდივიდუალური მომხმარებლების ინტერესების გათვალისწინება. აუცილებელია საზოგადოებრივი ინტერესების დაცვაც, რაშიც გადამწყვეტ როლს სახელმწიფო ასრულებს (ამიტომაცაა, რომ ეკონომიკურ ლიტერატურაში საზოგადოებრივი სექტორის ეკონომიკასთან).

საზოგადოებრივი სექტორის ეპონომიკა შეისწავლის საზოგადოებრივი მოთხოვნილების მაქსიმალურად დაკმაყოფილების მიზნით სახელმწიფო სექტორში არსებული შეზღუდული ოესურსების ეფექტიანად გამოყენების გზებსა და ოპტიმალური არჩევანის პრობლემას. ამ ოესურსების რაციონალურ გამოყენებაზე დიდად არის დამოკიდებული ქვეყნის ეკონომიკის მდგრადირიბა, განსაკუთრებით ის, თუ რამდენად არის იგი სოციალურად ორიენტირებული. ამიტომ შეუხდებავი საზოგადოებრივი მოთხოვნილების მაქსიმალურად დაპ-მაყოფილების მიზნით განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს შეზღუდული ოესურსების ეფექტიანად გამოყენების გზების ძიებასა და ოპტიმალური არჩევანის პრობლემას.

ინდუსტრიულმა ეპოქამ, რომელიც კაპიტალისტური ეკონომიკური სისტემის განვითარებასა და განვითარებას უკავშირდება, დასაბამი მისცა ხანგრძლივ ისტორიულ ციკლს, რომლისთვისაც დამახასიათებელი იყო კერძო ინტერესების პრიორიტეტი საზოგადოებრივთან შედარებით, „უხილავი ხელის“ მეშვეობით. ამ პერიოდში ყურადღების ცენტრში იდგა ცალკეული ფირმა, მისი დანახარჯების მინიმიზაციისა და მოგების მაქსიმიზაციის პრობლემა. ეს იყო მაკროეკონომიკური პარადიგმებისა და საზოგადოებრივი კეთილდღეობის ინდივიდუალური კონცეფციის ბატონობის ეპოქა. მისი იდეოლოგია ადამიანს განხილავდა, როგორც ეკონომიკურ ფენომენს, როგორც წარმოების საშუალებას და არა როგორც საზოგადოებრივი წარმოების მიზანს. საზოგადოებრივ ინტერესებზე კერძო ინტერესების პრიორიტეტის პერიოდი აღინიშნა კორუფციის ზრდითა და სხვა ანტისოციალური მოვლენებით, მათ შორის, საზოგადოებრივი მორალის დეფორმაციით. ეს ეპოქა მოიცავს XVIII-XIX საუკუნეების მიჯნიდან XX საუკუნის 50-იან წლებამდე პერიოდს.

დასავლური ცივილიზაციის ინდუსტრიული განვითარების პირველ ეტაპზე ეკონომიკურ თეორიაში გაბატონებულმა სმითისეულმა კონცეფციამ, რომელიც სახელმწიფოს განიხილავდა როგორც „დამის დარაჯს“, სახელმწიფო საქმიანობას კი – არამწარმოებლურ შრომად, აღგილი დაუთმო კეინზიანურ მიმართულებას, რომელმაც უარყო ეკონომიკაში გაბატონებული მიკროეკონომიკური მიდგომა და ცენტრალური აღგილი მაკროეკონომიკურ თეორიასა და, აქედან გამომდინარე, ეკონომიკის სახელმწიფო რეგულირებას მიაკუთვნა. კეინზის თეორიის მიხედვით, ცალკეული ფირმის აყვავების პირობები შეიძლება არ ემთხვეოდეს მთელი ეკონომიკის განვითარების პირობებს, ხოლო მათ შორის წარმოშობილი წინადმდებრების გადაჭრა შესაძლებელია არა ცალკეული ფირმების მოგების მაქსიმიზაციით, არამედ მაკროეკონომიკური პროპორციების ადდგენითა და კვლავწარმოების საერთო პირობების სრულყოფით, რაშიც გადამწყვეტი როლი სახელმწიფოს ეკისრება.

საბაზო ეკონომიკის რეგულირების კეინზიანური მოდელი წარმატებით გამოიყენებოდა განვითარებული ქვეყნების ეკონომიკურ პოლიტიკაში 70-იანი წლების შემდეგ. ამ მოდელის რეალური განსახიერებაა სოციალურად ორიენტირებული საბაზო ეკონომიკის ჩამოყალიბების იდეის პრაქტიკული განხორციელების დაწყება გფრ-სა და სხვა განვითარებულ ქვეყნებში. აშშ-ში სწორედ ამ პერიოდში გაატარეს სიღარიბესთან ბრძოლის ფართომასშტაბური დონისძიებები, მათ შორის, ჯანმრთელობის დაცვის სფეროში მიიღეს ისეთი

ცნობილი პროგრამა, როგორიცაა „მედიკერი“ – პენსიონერებისა და ინვალიდებისათვის სამედიცინო დახმარების სახელმწიფო სოციალური პროგრამა და „მედიკეიდი“ – მოსახლეობის ნაკლებუზრუნველყოფილი ფენების დაცვის სოციალური პროგრამა.

მიუხედავად ამისა, 70-იანი წლების მეორე ნახევრიდან დასაცლეთის ქამქნების ეკონომიკაში სახელმწიფოს მეტისმეტი ჩარევის უარყოფითმა შედეგებმა გამოიწვია ინფლაციის გაძლიერება, ბიუჯეტის დაფიციტისა და სახელმწიფო გალის ზრდა, გადასახადების გადიდება, რასაც მოჟყვა ეკონომიკური ზრდის შენედება. მართალი, კეინზიანური მოდელის მოწინააღმდეგეთა შეხედულებების „რენესანსმა“ ხელშემწყობი პირობების შექმნა „სახელმწიფო მინიმუმის“ კლასიკური თეორიის აღორძინებისათვის და ნეოკლასიკური თეორიების ძირითადი დებულებები აისახა კიდეც განვითარებული ქვეყნების ეკონომიკურ პოლიტიკაში. ამ თვალსაზრისით, „ნეოკლასიკურმა სინთეზმა“ მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა. მაგრამ საზოგადოებრივ სექტორს არ დაუკარგავს თავისი როლი საზოგადოებრივი ინტერესების რეალიზაციის მხრივ, განსაკუთრებით 90-იანი წლების დასაწყისში განვითარებული მოვლენების შემდეგ. ამიტომაცა, რომ თანამედროვე პირობებში განვითარებულ ქვეყნებში განსაკუთრებული ფურადღება აქცევა ეკონომიკური თეორიების მნიშვნელოვანი პოსტულატების გათვალისწინებას სახელმწიფოსა და ბაზრის ურთიერთობაში.

საზოგადოებრივი სექტორის ეკონომიკის განვითარებაზე დიდი გავლენა იქნია XX საუკუნის შუა სანებში დაწყებულმა მეცნიერულ-ტექნიკურმა რევოლუციამ, რომელმაც მდლავრი ბიძგი მისცა საზოგადოებრივი წარმოების პროგრესულ სტრუქტურულ გარდაქმნებს. დაიწყო მომსახურების მწარმოებელი დარგების სწრაფი განვითარება. 60-იანი წლების დასაწყისში ჩამოყალიბდა ინდუსტრიული საზოგადოებიდან პოსტინდუსტრიულზე გადასვლის თეორიული საფუძვლები, რომლის მნიშვნელოვანი მახასიათებელი მომსახურების სექტორის წილის უპირატესი ზრდა უნდა ყოფილიყო დანარჩენ თრ სექტორთან შედარებით. მეცნიერთა აბსოლუტური უმრავლესობის აზრით, ეს გადასვლა იქნებოდა არა მიღწეულიდან უგან დახევა, არამედ, პირიქით, უფრო მაღალი სოციალური წესრიგის გამარჯვება.

ადნიშნული თეორიული პარადიგმები პრაქტიკულად განხორციელდა და ეკონომიკაში მიმდინარე ტენდენციები რეალურად აისახა გაეროს სსდკ-სა და ეროვნული ანგარიშების სისტემაში. თუ სსდკ-ის I ვარიანტში (1958 წ.) მომსახურების დარგებს მოკრძალებული ადგილი ეკავა, მის II ვარიანტში (1968 წ.) გაცილებით ფართოდ იქნა წარმოდგენილი „სერვისული“ წარმოება, ხოლო 1989 წლს მიღებულ ეროვნულ ანგარიშთა სისტემის III ვარიანტში მომსახურების ეკონომიკას ხოლიდური ადგილი ეჭირა – 17 განყოფილებიდან 5 მოიცავდა მატერიალურ-ნივთობრივი წარმოების სფეროს (სოფლის მეურნეობასა და ინდუსტრიას), ხოლო დანარჩენი 12 – მომსახურების სფეროს. 2008 წლიდან დღემდე მოქმედებაშია ეროვნულ ანგარიშთა სისტემის IV ვარიანტი, რომელშიც მნიშვნელოვანი ადგილი ინფორმაციულ ტექნოლოგიებს უჭირავთ.

ასეთი დაყოფის აუცილებლობა კიდევ უფრო განამტკიცა 80-იანი წლების დასაწყისში განვითარებული ქვეყნების პირადი მოხმარების სტრუქტურაში მატერიალური დოკლათის ინტენსიურმა შემცირებამ და სხვადასხვა სახის

მომსახურების წილის გადიდებამ. საზოგადოების განვითარებაში მნიშვნელოვანი როლი დაეცისრა სოციალურ ინფრასტრუქტურას. ამის პარალელურად საწარმოო მოხმარების სტრუქტურაში საგრძნობლად იმატა წარმოებრივი ინფრასტრუქტურის წილმა. ეკონომიკის სახელმწიფო რეგულირების გაძლიერებამ განაპირობა ინსტიტუციური ინფრასტრუქტურის განვითარება. ტექნოლოგიურმა ბუმმა აუცილებელი გახსადა ეკოლოგიური ინფრასტრუქტურის განვითარებაც. (ამჟამად დასავლეთში ტერმინი – „გარემოს დაცვა“ „რაციონალური ბუნებათსარგებლობით“ შეიცვალა). საბაზრო ურთიერთობების ორულმა სისტემამ მოითხოვა აგრეთვე საბაზრო ინფრასტრუქტურის განვითარება. ბირჟის სახით ფართოდ ჩამოყალიბდა სხვადასხვა თრგანიზებული ბაზრები – საქონლის, ვალუტის, შრომის, საფონდო ბირჟების სახით. მომსახურების მწარმებელი დარგების ინტეგრირების საფუძველზე შექმნილი ინფრასტრუქტურა საბაზრო ეკონომიკის ნორმალური ფუნქციონირების მნიშვნელოვანი მახასიათებელი გახდა. ეკონომიკის „სერიზაციაში“ მოიცვა ცივილიზებული სამყარო. მატერიალურ-ნივთობრივი წარმოება მასთან მიზეზ-შედეგობრივ კავშირურთოერთობაში აღმოჩნდა. მომსახურება როგორც საწარმოო, ისე პირადი მოხმარების სწრაფად მზარდი ინგრედიენტი გახდა. მეტიც, ამ პროცესმა თვისებრივად ახალი ეტაპი შექმნა საწარმოო ძალების განვითარებაში, რეალობად აქცია ინდუსტრიული საზოგადოების ტრანსფორმაცია უფრო მაღალ ისტორიულ ფაზაში – დასაბამი მისცა პოსტინდუსტრიულ ერას. რაც მთავარია, ამ გადასჭლით ყურადღება გამახვილდა ახალი საზოგადოების უორმირებაზე, ახალ სოციუმზე. დაიწყო ტრადიციული სოციალური სტრუქტურების არსებითი მოდიფიკაცია, საფუძველი ჩაეყარა სამოქალაქო საზოგადოების ფორმირებას. ამ გარემოებამ წინა პლანზე წარმოსწორდები ინტერესები და დადებითი გავლენა მოახდინა თანამედროვე საზოგადოების პოტენციალის ზრდაზე. საზოგადოებრივი ინტერესების წარმოჩენამ კიდევ უფრო გაზარდა სახელმწიფოს როლი ეკონომიკაში.

ასეუხი საბაზრო ეკონომიკის ტრიადაზე – რა? როგორ? ვისთვის? არ შეიძლება შემოიფარგლოს კერძო საქონლისა და მომსახურების კვლავწარმოების სფეროთი. ამ ფუნდამენტური პრობლემების გადასაწყვეტად საკმარისი არ არის მხოლოდ მოთხოვნით გამოხატული ინდივიდუალური მომხმარებლების ინტერესების გათვალისწინება, აუცილებელია საზოგადოებრივი ინტერესების დაცვაც, რაშიც დირიქორის როლი სახელმწიფომ უნდა შეასრულოს. საზოგადოებრივმა სექტორმა, საბაზრო სისტემის ზოგად თეორიულ პრინციპებზე დაყრდნობით, ბაზრის პრიზმაში გავლითა და საზოგადოების ინტერესების გათვალისწინებით უნდა დაარეგულიროს თავისი საქმიანობა ეკონომიკაში.

საზოგადოებრივი სექტორის ეკონომიკის კვლევის სფეროშია მოქცეული ეკონომიკის არასაბაზრო სექტორი, რაც, ბაზრის ნაკლოვანებებიდან გამოდინარე, უშუალოდ უპავშირდება საზოგადოებრივი საქონლის წარმოებას, გარე ეფექტების გაზომვასა და ბუნებრივი მონოპოლიების არსებობის აუცილებლობის დასაბუთებას, რომელთა გარეშე ზედმეტია საუბარი სოციალურ რეფორმებზე. სახელმწიფოსადმი ერთ-ერთი მკაცრი მოთხოვნაა ალოკაციური ფუნქციის შესრულება, რაც უკავშირდება განსაზღვრული სახის საქონლისა და მომსახურების წარმოებას, ანუ დასავლეთში საკმაოდ აპრობირებული საზოგა-

დოებრივი საქონლის წარმოებას, რომელიც არ შეიძლება საბაზრო ფასით მიეწოდოს მოსახლეობას. ჰემმარიტი სოციალური რეფორმები იწყება მაშინ, როდესაც სახელმწიფო შემუშავებს ქვეყნის ინტერესებიდან გამომდინარე პანონდებლობას (მათ შორის, ანტიმონოპოლიურსაც), მოქნილი ფისკალური და ფულად-საკრედიტო პოლიტიკის გატარებით, კონკურენციის დაცვით, ჯანსაღი საინვესტიციო კლიმატის შექმნით, მცირე ბიზნესის წახალისებით და, საეროდ, მოსახლეობის საქმიანი აქტიურობის გაზრდით მოახდენს საბაზრო უწონასწორობის¹ მინიმიზაციას, ისეთ მიმართულებას მისცემს ბაზარს, რომელიც განაპირობებს პიროვნების შესაძლებლობათა რეალიზაციას. ეს პრობლემებიც, რომელთა გადაჭრასაც სოციალურად ორიენტირებული ეკონომიკისაკენ მიეყავართ, საზოგადოებრივი სექტორის ეკონომიკის კვლევის სფეროა.

საზოგადოებრივი სექტორის ეკონომიკის კვლევის არეალშია ქვეყნის ეკონომიკური უსაფრთხოების უზრუნველყოფაც. ეს უკანასკნელი საკითხთა ფართო წრეს მოიცავს, ეროვნული უსაფრთხოების შემადგენელი ნაწილი და მისი მატერიალური საფუძველია. ეკონომიკური უსაფრთხოების სტრატეგიაში განსაკუთრებული ყურადღება ექცევა ეკონომიკური უსაფრთხოების კრიტერიუმებისა და პარამეტრების შემუშავებას, რაც საზოგადოებრივი სექტორის ეკონომიკის პრეროგატივაა.

როგორც განვითარებული ქვეყნების გამოცდილებიდან ჩანს, სახელმწიფო ხარჯების პოლიტიკაში ცენტრალური ადგილი სოციალური სტაბილურობის უზრუნველყოფის საკითხებს უჭირავს. ნაკლებად უზრუნველყოფილი მოსახლეობის ჯგუფების მხარდამჭერი სოციალური პროგრამების დაფინანსებასთან ერთად, საბიუჯეტო სახსრების გარკვეული ნაწილი გამოიყოფა სოციალურ-კულტურული დარგების განვითარების სახელმწიფო პროგრამებისათვის. სოციალურ სფეროში აქტიური როლის შესრულებით სახელმწიფო სოციალურად ორიენტირებული, „კეთილდღეობის სახელმწიფოს“ ნიშნებს იძენს. მოსახლეობის საშუალო ფენის გაძლიერებით სახელმწიფო აპარატი კარგავს კონსერვატიულ-ბიუროკრატიულ ხასიათს, ძლიერდება კერძო სტრუქტურების სოციალური პასუხისმგებლობა. სამოქალაქო საზოგადოების ინსტიტუტებისა და პუმანიზაციის პროცესების გაძლიერებით წარმოშობილი ახალი პრობლემები ამდიდრებს საზოგადოებრივი სექტორის ეკონომიკის შინაარსს. გადასახადები როგორც სახელმწიფოს მიერ საზოგადოებისათვის გაწეული მომსახურების საფასური, ეკონომიკის სტიმულირებისა და რეგულირების უმნიშვნელოვანების ბერკეტი და საბიუჯეტო შემოსავლების ძირითადი წეარო, წინა პლანზე აყენებს დაბეგვრის თეორიის საკითხებს გადასახადებისა და ეკონომიკური უფასებრიანობის ურთიერთქმედების ჭრილში და სახელმწიფოს როლს ოპტიმალური დაბეგვრის ფუნქციონირებაში. ამ კუთხითაც გადასახადების მრავალი განვითარების უნივერსალური საზოგადოებრივი სექტორის ეკონომიკის კვლევის საგანია.

¹ საბაზრო უწონასწორობის ნათელი მაგალითია, 2014 წლის მონაცემებით, საქართველოში თვითუზრუნველყოფის დონე რიგი საზოგადო-სამეცნიერო პროდუქციის მიხედვით (ადგილობრივი წარმოების ონაფარდობა საუკრატო მოხმარებასთან): ხორბალი 8%, ფრინველის ხორცი 25%, ხორცი 41%, ბოსტნეული 70% და ა.შ.

სახელმწიფო ბიუჯეტის დეფიციტის გლობალური პრობლემა განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს სახელმწიფო ხარჯების ოპტიმალური განაწილების საკითხებს. ამასთან დაკავშირებით მეტად აქტუალური ხდება საბიუჯეტო ფადერალური ზოგიერთი საკითხების კვლევა, რომელიც საზოგადოებრივი სექტორის ეკონომიკის შესწავლის ერთ-ერთი სფეროა.

პოსტკომუნისტურ ქვეყნებში საბაზრო ეკონომიკაზე გარდამავალი პერიოდის პრობლემები კიდევ უფრო აფართოებს საზოგადოებრივი სექტორის ეკონომიკის კვლევის არეალს.

საქართველოში ეკონომიკის ტრანსფორმაციის პროცესების სწორი წარმართვისათვის განსაბუთოებული ყურადღება უნდა მიექცეს ეკონომიკური მეცნიერების ამ დარგის კვლევასა და ამ სპეციალობით კადრების მომზადებას. ამას გვავალებს დღვევანდველი საქართველოს ფინანსური დილემა და ის მწვავე მაკროეკონომიკური პრობლემები, რომელთა თუნდაც ნაწილობრივი გადაჭრა დღეს, ასეთ სიტუაციაში შეუძლებელია. ბაზრის „უხილავი ხელისა“ და სახელმწიფოს „ხილული ხელის“ ოპტიმალური შეხამება სოციალურად ორიენტირებული ეფექტიანი ეკონომიკის შექმნის აუცილებელი პირობაა.

საგულისხმოა ერთი მეტად მნიშვნელოვანი გარემოება: სანკტ-პეტერბურგში საზოგადოებრივი სექტორის რეფორმირებისადმი მიძღვნილ მესამე საერთაშორისო კონფერენციაზე (ჯერ კიდევ, 2000 წლის 2-3 ივნისი) დაფუძნდა საზოგადოებრივი სექტორის ეკონომიკის მკვლევართა ასოციაცია (ASPE), რომლის მიზანია საზოგადოებრივი სექტორის ეკონომიკური პრობლემების შესწავლა. იგი არაფორმალური გაერთიანებაა, რომელიც თავის საქმიანობას ახორციელებს სტრატეგიული უნივერსიტეტისა და სანკტ-პეტერბურგის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ერთობლივი პროექტის ჩარჩოებში და ითვალისწინებს: ყოველწლიურ საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის ორგანიზებას, ასოციაციის სამეცნიერო მოხსენებების გამოქვეყნებას, სემინარების მოწყობას, უცხოელი სპეციალისტების ლექციების ორგანიზებასა და ა.შ. ეს აპრობირებული პრაქტიკა, ვფიქრობთ, გასათვალისწინებელია საქართველოს სიამდგილეშიც.

დასკვნა

საქართველოსთვის ასეთ კრიტიკულ სიტუაციაში აუცილებელია შევიმუშაოთ მეცნიერული პარადიგმა, რომელიც გაითვალისწინებს საზოგადოებრივ, კოლექტიურ და ინდივიდუალურ მოთხოვნილებათა ბალანსს. ამისათვის კი საჭიროა არა ზედაპირული შეფასებები, არამედ ღრმა ანალიზი, რომელიც დაეფუძნება ფუნდამენტურ კონცეფციებს და დამყარებს კავშირს მიზეზებსა და შედეგებს შორის. ეს საშუალებას მოგვცემს განვასხვავოთ მიღწეული სასურველისაგან, თავი დავადწიოთ ილუზიებსა და ზედმეტ დანაკარგებს. ამ თვალსაზრისით, საზოგადოებრივი სექტორის ეკონომიკის კვლევა და შესაბამისი კადრების მომზადება გარკვეულ წვლილს შეიტანს ქვეყნის აღმშენებლობის საქმეში.

პირითაღი ლიტერატურა

1. **ასათიანი რ.** 2008. საზოგადოებრივი სექტორის ეკონომიკა და სოციალური რეფორმები. „შრომები“. VI ტომი. საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემია. თბილისი, გამომცემლობა „სიახლე“.
2. **ასათიანი რ.** 2013. საზოგადოებრივი სექტორის ეკონომიკა და მისი განვითარების თავისებურებები საქართველოს გარდამავალ ეკონომიკაში. „პოსტკომუნისტური ქვეყნების ეკონომიკების აქტუალური პრობლემები თანამედროვე ეტაპზე“. თხუ-ის პარტა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტი. საქრთველოსო სამეცნიერო პრაქტიკული კონფერენციის მასალები. 28-29 ივნისი. თბილისი.
3. **Anthony B. Atkinson, Joseph E. Stiglitz.** 1980. Lectures on public economics.
4. **Asatiani R.** 2004. Study of Public Sector Economics as Necessary Condition of Social Orientation. Bulletin of the Georgian Academy of Sciences. Vol. 169, number 2, March-April.
5. **Coase R.** 1996. The Problem of Social Cost. “Journal of Law and Economics”. Vol. 3.
6. **Joseph E. Stiglitz.** 1999. Economics of the public sector. Second Edition. New York-London. “W.W Norton & Company”.
7. **Маргарита Ринквист.** 1995. Об общественном секторе: что он дает и что берет. Стокгольм.
8. **Якобсен П.** 2008. Экономика общественного сектора. М., «Аспект пресс», 2000; Под ред. Жильцова Е.Н., Лafeя Ж.Д. М.

დამატებითი ლიტერატურა

1. **აბესაძე რ.** 2013. მოსახლეობის ცხოვრების დონე სიღარიბე და უმუშევრობა საქართველოში. „შრომები“. XI ტომი. საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემია. თბილისი, გამომცემლობა „სიახლე“.
2. **ასათიანი რ.** 2010. სოციალური დიუკრენციაციის მოდელები და საქართველო. „სოციალური ეკონომიკა“, №2.
3. **ასათიანი რ.** 2003. ახალი მსოფლიო წესრიგი და სამოქალაქო საზოგადოების მშენებლობა. „მაკრო მიკრო ეკონომიკა“, №4.
4. **ასათიანი რ.** 2012. გლობალიზაცია, რელიგიურ ეთიკაზე აგებული ეკონომიკური პოლიტიკა და საქართველო. „საქართველოს ეკონომიკა“. მთავარი რედაქტორი ასათიანი რ. თბილისი, „სიახლე“.
5. **გველესანი გ.** 2008. რა არის ეკონომიკური პოლიტიკა. თბილისი, „კომენტარი“.
6. **კეინზი ჯონ მეინარდ.** 1995. დასაქმების, სარგებლისა და ფულის ზოგადი თეორია. თარგმანი ინგლისურიდან. ქუთაისი.
7. **კრუგმან ჰ.** 2009. როგორ მოახერხეს ეკონომისტებმა ყველაფრის არასწორად გაგება? თარგმანი ინგლისურიდან. „საქართველოს ეკონომიკა“, №10.
8. **პაპაგა გ.** 1995. სახელმწიფოს როლი თანამედროვე ეკონომიკურ სისტემაში. „ეკონომიკა“, №7-9.

9. პაპაგა გ. 1999. საბაზრო წონასწორობის დოქტრინა. თბილისი.
10. პაპაგა გ. 2011. არატრადიციული ეკონომიკა. თბილისი.
11. რიკარდო დ. 1937. პოლიტიკური ეკონომიკის და დაბეგვრის საფუძვლები. თარგმანი ინგლისურიდან. თბილისი.
12. საქართველოს პარლამენტის კატერიარქი ილია II. 2004. სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების აქტუალური საკითხების შესახებ. შემდგენელი გ. შიხაშვილი. თბილისი, „გეოკერია“.
13. სილაგაძე ა. 2012. ეკონომიკური დოქტრინები. თბილისი, „ინოვაცია“.
14. სმითი ა. გამოკვლევა ხალხთა სიმდიდრის ბუნებისა და მიზეზების შესახებ. თარგმანი ინგლისურიდან. თბილისი, 1938;
15. ჩიქაგა ლ. 2012. დასაქმება და უმუშევრობა საქართველოში. თბილისი, გამოცემლობა „უნივერსალი“.
16. ჭითანავა ნ. 1999. ეკონომიკის სახელმწიფო რეგულირების გაძლიერების აუცილებლობა და სახელმწიფოს ეკონომიკური პოლიტიკის ჩამოყალიბების თეორიულ-მეთოდოლოგიური საკითხები. „საბაზრო ეკონომიკის ფორმირებისა და ფუნქციონირების პროცესები საქართველოში“. IV ტომი. თბილისი.
17. ჭითანავა ნ., თაგალანძე ლ. 2008. სოციალური ეკონომიკა. I ნაწილი. თბილისი, „ინოვაცია“.
18. Galbraith J.K. 1992. Economics in the Century Ahead. In: “The Future of Economics.” Oxford, Blackwell.
19. Friedman M. 1992. Capitalism and Freedom. Chicago. “Univ. of Chicago Press”.
20. Гэлбрейт Дж. 1979. Экономические теории и цели общества. Перевод с английского, М.
21. Надель С. 2005. Социальные факторы экономического роста. «МЭиМО», №5.
22. Нуреев Р. 2000. Теории развития: новые модели экономического роста (вклад человеческого капитала). «Вопросы экономики», №9.
23. Пигу Е. 1985. Экономическая теория благосостояния. Перевод с английского. М. Портрет М. 2000. Конкуренция. Перевод с английского. Санкт-Петербург, Москва, Киев. «Вильямс».
24. Тинберген Я. 1980. Пересмотр международного порядка. Перевод с английского. М., «Наука».
25. Тодаро М. 1997. Экономическое развитие. Перевод с английского. М., «Юнити».
26. Фишер С., Сахан Р. 1997. Стабилизация и рост в переходных экономиках: первые уроки. «Вопросы экономики», №5.
27. Шумпетер Й. 1982. Теория экономического развития. Перевод с немецкого. М., «Прогресс».
28. Хайлбронер Р., Тароу Л. 1991. Экономика для всех. Перевод с английского. Лондон, “Overseas Publications Interchange Ltd”.
29. Эклунд К. 1991. Эффективная экономика. Шведская модель. Перевод с английского. М.
30. Эрхард Л. 1991. Благосостояние для всех. Перевод с английского. М.

web რესურსები:

www.statistics.ge

www.economics.ge

www.nbg.gov.ge

www.mof.ge

http://www.mbg.ge/uploads/depositorycorporeshenqartulad/assets_liabilities_of_commercial_banks_totalgeo.xls

http://www.nbg.gov.ge/nbg.new.geo/banking_system/concept

http://www.cia.gov/library/publications/theworld_factbook/geas

<http://www.chelt.ru/2001/12/uzbashianz-12.html>

Rozeta Asatiani

Doctor of Economic Science

Professor

GENESIS OF SOCIAL SECTOR OF ECONOMY AS SCIENCE
Expanded Summary

The public sector of the economy was preceded by the objective prerequisites, which laid the foundation for economic development of this relatively new field. This issue is not within the narrow confines of a local issue; however, it is connected organically with other issues. The economic progress and development theories, on the one hand, and, on the other hand, progressive structural changes in the public production contributed to this process, including the technological sphere. As a result of transformation of capitalism, the turn into a new quality of economic system based on domination of private capitalistic property changed the trajectory to world development. Social orientation was recognized as the general feature of market system based on property pluralism, together with the realization of market principles, which in its turn, confirmed the correctness of Keynesian theory about the necessity of state regulation of economy. The government has taken the market "mistakes" rectification, which became the basis for the process of humanizing the world.

Formation of socially oriented economy that is market economy was estimated as time requirement, moreover, it became important tendency of development of the modern world and was recognized as the guarantee of formation of new order and civil society. This circumstance promoted coming to the fore of moral values that left behind the requirements conditioned by previously installed in the roots, social instincts and stood on top of them. Two types of society were formed – closed and open. Closed- totalitarian society in conditions of which a person became a victim of a collective and open-human society that is prerequisite of development of democratic values. In the last period strengthen of tendency of sociality in the world adopted natural character. **Social orientation made market economy politically viable.**

Economy of social sector studies the ways of effective use of limited resources existing in state sector with the aim of maximum satisfaction of social requirements and

the problem of optimal choice. Rational use of these resources is highly dependent on the economic situation, in particular, whether it is socially oriented. So, as much as possible, in order to satisfy the unlimited needs of the society special attention should be paid to the search of the ways of effective use of limited resources and the problem of optimal choice.

Industrial era, that is linked to the strengthening and development, gave rise to the long-term historical cycle, which was characterized by the priority of the private interests of capitalist economic system in comparison with the social interests owing to "invisible hand". During this period, the focus was on a single firm, the problem of its cost minimization and profit maximization. It was the epoch of domination of individual conception of macroeconomic paradigms and social well-being. Its ideology considered a person, as an economic phenomenon, as a mean of production and not as the aim of social production. Period of the priority of private interests on the public interests was marked by increase of corruption and other anti-social events, including the deformation of social ethic. This epoch comprises the period from XVIII-XIX centuries till 50s of XX century.

Keynesian model of regulation of market economy was successfully used in developed countries in terms of economic policy in the mid-70s. In this model the real embodiment is the start of practical implementation of an idea of establishing a socially oriented market economy in Germany and other developed countries. In USA exactly in this period a large-scale anti-poverty measures were undertaken, including such well-known in the field of health care programs, as "medicare" is, the social assistance program for pensioners and disabled people and "medicade"- the social program of protection of less provided layers.

Despite this, from the second part of 70s in the economy of Western countries too much state intervention has led to negative consequences of increased inflation, budget deficit and public debt rise, taxes increase, followed by a slowdown in economic growth. It is true, that "renaissance" of the opposing views of the Keynesian model created favorable conditions for the revival of classical theory of the "state minimum" and general provisions of neoclassical theory were reflected in the economic policy of developed countries. In this sense, the "neoclassical synthesis" played an important role. But the public sector has not lost its role in the realization of the public interest, especially in the early 90s after the recent developments. This is why the modern conditions are identified in the developed countries with special emphasis on important postulates of economic theory in the state and market relations.

The answer on the market economy triad - What? How? For who? can not be limited by the sphere of private goods and service reproduction. To solve the fundamental problems is not enough just taking into account the interests of individual consumers expressed only by the demand, it is necessary to defend public interests when the state has to perform the role of the conductor. The public sector based on the market's general theoretical principles, should regulate its activity in economy through the prism of the market and by taking into consideration the public interests.

The provision of the country's economic security is in the area of economic research of the public sector. The latter includes a wide variety of issues, the component of national security and is its material basis. Economic security strategy pays particular attention to the development of criteria of economic safety and parameters that is the prerogative of the public sector of the economy.

As developed countries experience shows, the central place in the policy of state expenditures is occupied by the issues of provision of social stability. Together with financing of social programs that support the groups of less wealthy population, a certain part of budgetary funds is allocated for the state programs of development of social and cultural fields. Playing an active role in the social sphere a state gains the signs of socially oriented "welfare state". The state apparatus loses conservative bureaucratic character by strengthening of the middle class of the population, social responsibility of the private sector becomes stronger. The new problems arised by strengthening of civil society institutions and humanization process enriches the content of economy of the social sector. Payments as the cost of the services rendered by the state to the public, as the most important leverage of economic stimulation and regulation and the main source of budget income, puts into the forefront the questions of theory of taxation in respect to interaction of economic efficiency and the state role in the functioning of the optimal taxation. From this aspect as well, the multi-faceted phenomenon of taxes is the subject of research of economy of the social sector.

The global problem of the state budget deficit gives the great importance to the issue of optimal division of state expenditures. With respect thereto, the research of the issues of budget federalization becomes more actual that is one of the spheres of study of public economic sector.

In post-communist countries the problems of transition period to market economy expands the area of research of public sector's economy more and more.

For right conduct of the process of economic transformation in Georgia, a special attention should be paid to the research of this field of economic science and to the preparation of personnel by this specialty. Financial dilemma of today's Georgia gives us this task, and those acute macroeconomic problems, a partial solution of which even in this situation is impossible. Optimal combination of market "invisible hand" and the state "visible hand" is the necessary condition of effective socially oriented economy.

It is worth noting one very important fact: on the Third International Conference dedicated to public sector reform in St. Petersburg (still, June 2-3, 2000) was established the economy researchers Association (ASPE) of the public sector, the purpose of which is the study of economic problems of the public sector. It is informal association, which implements its activity in the frames of Stockholm University and St. Petersburg State University joint project and takes into account: organization of the annual international scientific conference, publication of scientific reports of association, preparation of workshops, organization of lectures of foreign specialists and so on. **This proven practice, I think, should be taken into consideration in the reality of Georgia.**

In such critical situation for Georgia it is necessary to develop the scientific paradigm, which will take into account social, collective and individual needs balance. Therefore, we need not superficial evaluations, but deep analysis, which will be based on the fundamental concepts and will connect the causes and the results. This will allow us to distinguish the achieved and the desired, to get rid of illusions and additional losses. In this sense, the public sector research and preparation of appropriate personnel will contribute to the case of country's building.

Вахтанг Бурдули

Доктор экономических наук, заведующий отделом
Института экономики П. Гугушвили ТГУ им. И. Джавахишвили

ОЦЕНКА ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОСТОЯНИЯ РЕГИОНОВ ГРУЗИИ И ОБЩИЕ НАПРАВЛЕНИЯ ЕГО УЛУЧШЕНИЯ

Аннотация

Проведен статистический анализ экономического состояния Грузии, который выявил отставание регионов Грузии по показателю ВРП на душу населения от показателей регионов России и Украины, а также – неравномерность уровня экономической активности среди регионов Грузии, низкий уровень развития промышленности и некоторых других видов деятельности в ряде регионов Грузии. Выявлен также низкий уровень показателя добавленной стоимости в расчете на одного работающего в разрезе основных видов деятельности. Намечены основные направления улучшения экономической ситуации в регионах.

Ключевые слова: Валовой региональный продукт (ВРП) на душу населения, валовая добавленная стоимость на одного работающего по видам деятельности, распределение ВРП по видам деятельности, пути улучшения экономической ситуации в регионах.

Введение

Ускорение экономического развития регионов Грузии представляет одну из важнейших стоящих перед экономикой страны задач. Решение этой задачи правительством страны представляется одним из главных направлений экономического развития из четырех основных направлений. В частности, по пояснению премьер-министра Гиоргия Квирикашвили «третий блок реформ подразумевает развитие регионов, которое в указанном процессе должно быть одним из главнейших краеугольных основ» [Гиорги... 2016]. Для того, чтобы определить пути реформирования, т. е. пути совершенствования государственной, региональной и бизнескоординации экономического развития регионов, прежде всего необходимо статистическое исследование современного состояния экономики регионов с внутристрановым и межстрановым сопоставлением этого состояния по важнейшим экономическим параметрам и выявление на этой основе основных направлений улучшения экономической ситуации в регионах.

Статистический анализ современного экономического состояния регионов Грузии

Также, как уровень экономического развития страны, в первую очередь, оценивается показателем валового внутреннего продукта (**ВВП**) приходящегося на душу населения, уровень экономического развития регионов страны оценивается показателем созданной в регионе валовой добавленной стоимости (**ВДС**) приходящейся на душу населения региона, которая в практике многих научных и статистических исследований называется валовым региональным продуктом (**ВРП**). Если сравнить показатель созданного в Грузии на душу населения ВВП (в 2013 г. 3.52 тысяч долларов на душу населения) с аналогичным показателем других стран, то обнаружим, что Грузия по этому показателю относится к разряду довольно отсталых стран.

Проанализируем, каково положение в регионах Грузии. По таблице 1 можно произвести оценку и сопоставление в разрезе регионов объемов ВРП, а также показателей рассчитанных на душу населения величин ВРП, а таблица 2 дает нам возможность сопоставления этих показателей с соответствующими показателями ряда регионов России и Украины (во второй таблице даны несколько регионов с высоким, средним и низким показателем ВРП на душу населения, а ранг (рейтинг) регионов в соответствующей стране указан в первом столбце этой таблицы).

В определенной степени наглядное представление об уровне развития региональной экономики и степени ее диверсификации дает распределение созданной в каждом регионе ВДС (или ВРП) в разрезе видов деятельности (таблица 3). Для оценки степени экономического развития регионов также большое значение имеет выявление доли (вклада) каждого конкретного региона в созданную в разрезе конкретных видов деятельности в целом по стране добавленную стоимость (таблица 4).

О степени экономического развития регионов косвенное представление также дает показатель добавленной стоимости по каждому виду деятельности, рассчитанный на одного работника (таблица 5). Для сопоставления соответствующих показателей по Грузии с показателями развитых стран в статье также представлены такие показатели (добавленная стоимость на одного работника) по ряду развитых стран в сельском хозяйстве (таблица 6) и в обрабатывающей промышленности (таблица 7).

Таблица 1.

Распределение по регионам Грузии созданной добавочной стоимости и ВРП на душу населения 2013 г.²

	В текущих ценах млн лари	В процентах к ВВП страны в базисных ценах	Численность населения (2014.01.01) тысяч человек	ВДС (ВРП) на душу населения тысяч лари	ВДС (ВРП) на душу населения тысяч долларов СПА	Ранг
Тбилиси	11300.9	48.4	1175.2	9.62	5.66	1
Абхазская АР
Аджарская АР	1.790.1	7.7	396.6	4.53	2.67	3
Гурия	476.9	2.0	138.8	3.44	2.02	5
Имерети, Рача-Лечхуми и Нижняя Сванети	2670.4	11.4	749.2	3.56	2.10	4
Кахети	1.331.5	5.7	405.0	3.29	1.93	8
Самегрело-Верхняя Сванети	1574.0	6.7	476.3	3.30	1.94	7
Самцхе-Джавахети	693.8	3.0	213.7	3.25	1.91	9
Нижняя Картли	2063.1	8.8	513.1	4.88	2.87	2
Внутренняя Картли и Мцхета-Мтианети	1426.4	6.1	422.4	3.38	1.99	6
ВВП в базисных ценах	23847.4	100.0	4490.5	5.20	3.06	
(+) налог на продукцию	3659.5					
(-) субсидии на продукцию	147.2					
ВВП в рыночных ценах	26847.4		4490.5	5.98	3.52	

²Таблица составлена по данным из следующих источников: [National Accounts... 2015: 81] и [Численность... 2014].

Таблица 2.

Список некоторых регионов (субъектов) Российской Федерации и Украины по ВРП на душу населения³

Ранг	Регион (Субъект)	ВДС (ВРП) на душу населения, в долларах США ⁴
Российская федерация (2013 год):		
5	Москва	29.27
28	Краснодарский край	9.13
43	Воронежская область	7.99
57	Владимирская область	6.57
71	Ставропольская область	5.19
76	Ивановская область	4.57
Украина (2012 год):		
1	Киев	12.19
2	Днепропетровская область	5.56
5	Полтавская область	4.81
12	Черкасская область	4.10
21	Житомирская область	2.45
27	Черновицкая область	1.82

Из таблицы 1 видно, что почти половина ВВП Грузии (48.4%) создана в Тбилиси (в то время, как численность его населения составляет приблизительно $\frac{1}{4}$ часть, точнее 26% населения Грузии). Вместе с тем, показатель ВДС (ВРП) на душу населения по г. Тбилиси в 1.97 раз превосходит величину показателя стоящего на втором месте региона Нижняя Картли и в 2.96 раза – пребывающего на последнем месте региона Самцхе-Джавахети. Прежде всего отметим, что такая ситуация, когда значение этого показателя по столичному региону сильно превышает значения показателей по другим регионам, характерно для многих других постсоветских стран, причем разница в величинах показателей ярче выражена. Например, показатель для Москвы (29.27 тысяч долларов США на душу населения), которая по рейтингу занимает 5-е место в РФ (по этому показателю Москву опережают четыре субъекта, в которых в больших объемах происходит добыча нефти или газа), в 3.21 раза превосходит показатель Краснодарского края (рейтинг 28) и в 6.40 раза – показатель стоящей по рейтингу на одном из последних мест Ивановской области (рейтинг 76). На Украине показатель Киева (12.19 долларов США на душу населения) в 2.19 раза превосходит показатель стоящей на втором месте Днепропетровской области и в 6.70 раза – показатель пребывающей на последнем месте Черновицкой области.

³ Источник: [Валовой региональный...].

⁴ Данные по России нами переведены из рублей в доллары США в соответствии с курсом существовавшим в последнем месяце 2013 года, данные по Украине переведены из гривен в доллары США по курсу имевшему место в последнем месяце 2012 года.

Показатели ВДС (ВРП) на душу населения как по Тбилиси, так и по другим регионам Грузии намного уступают показателям регионов России и Украины, что свидетельствует о значительной отсталости регионов Грузии. Так, например, показатель по Тбилиси (в который не входит составляющая по сельскому хозяйству, которая в постсоветских странах, в особенности в Грузии, ввиду низкого уровня обработки, сильно снижает общий региональный показатель) в 2.15 раза меньше киевского показателя и в 5.17 раз – московского.

Как было отмечено выше, показатель ВРП на душу населения по Тбилиси сильно, в 2-3 раза, превосходит показатели по остальным регионам. Вместе с тем, между самими остальными регионами разница в величинах этого показателя незначительна (этим ситуация в Грузии отличается от ситуации в России, где, помимо столицы, и между остальными регионами наблюдается большая разница между величинами этих показателей). Например, показатель ВРП на душу населения стоящего на втором месте региона Нижняя Картли (4.8 тысяч лари на душу населения) всего в 1.50 раз превышает показатель стоящего на последнем месте региона Самцхе-Джавахети). Вместе с тем, показатели стоящих по рейтингу на втором и третьем (Аджарская АР – 4.53 тысяч лари на душу населения) местах регионов имеют определенный отрыв от стоящих на последующих местах регионов, где показатель стоящего на четвертом месте региона Имерети, Рача-Лечхуми и Нижняя Сванети (3.56 тысяч лари на душу населения) всего в 1.10 раз превышает показатель находящегося на последнем месте региона Самцхе-Джавахети.

Сейчас попытаемся объяснить, почему величина показателя ВРП на душу населения Тбилисского региона в 2-3 раза превышает величины показателей остальных регионов Грузии. Это, в первую очередь обусловлено тем, что в большинстве регионов меньшую долю имеют те виды экономической деятельности, которые создают большую массу добавленной стоимости (вместе с этим, в этих видах деятельности ВДС на одного работника по сравнению с этим показателем в сельском хозяйстве несравненно выше), такие, как промышленность, торговля, финансовое посредничество, транспорт и связь. Например, в финансовом посредничестве у банков могут быть филиалы в регионах, но большинство операций производится в Тбилиси (или в другом городе, где расположен центральный офис) и созданная в процессе этой деятельности добавленная стоимость в основном учитывается в Тбилиси. Добавленная стоимость, созданная в процессе оптовой и розничной торговли сельскохозяйственными продуктами и сырьем, по большей части, учитывается в Тбилиси и других крупных городах. Также в Тбилиси и в некоторых других городах расположены крупные торговые организации, которые создают добавленную стоимость в процессе импортных и экспортных операций. Что же касается промышленности, то большую долю в ВРП и ВДС промышленности страны этот вид деятельности имеет еще в трех регионах (см. таблицы 3 и 4). Кроме того в Тбилиси нет сельского хозяйства. Сельское население Грузии составляет 46.3% от всего населения, вместе с тем, кроме Тбилиси, где его нет, во всех регионах процент сельского населения очень высок, например, в Кахети – 77.2%, в Гурии – 73.5%, в Рача-Лечхуми и Нижней Сванети -80.2%, в Имерети – 52.2%. На селе же большая часть добавленной стоимости производится на основе сельскохозяйственной деятельности. Доля же добавленной стоимости полученной от других видов деятельности на селе очень низка (за исключением переработки продукции домашними хозяйствами, ремонта техники и

образования). При этом показатель ВДС на одного работника в сельском хозяйстве Грузии намного меньше по сравнению с показателями в других видах деятельности (см. таблицу 5). Все эти факторы обусловливают указанное отличие показателя ВРП на душу населения города Тбилиси от показателей других регионов.

Теперь перейдем к анализу формирования ВРП регионов в разрезе видов экономической деятельности (таблицы 3 и 4), причем с рассмотрением по каждому виду деятельности показателя ВДС в расчете на одного работающего (таблицы 5, 6 и 7).

Принятие во внимание последнего показателя имеет большое значение для обеспечения в процессе реструктуризации и диверсификации экономики страны и ее регионов такого типа развития, в результате которого будет достигнут значительный рост показателей ВВП и ВРП на душу населения и, таким образом, переход населения страны на качественно новый уровень благосостояния. Вместе с тем знание этого показателя в разрезе видов деятельности дает возможность прогнозирования в процессе реструктуризации экономики направлений предполагаемого перераспределения занятых, переквалификации (в результате соответствующего обучения), уменьшения безработицы.

Таблица 3.

Процентная структура созданной в регионах Грузии ВДС в разрезе видов экономической деятельности⁵ 2013 г.

	Тбилиси	Аджарская АР	Гурия	Имерети, Рача-Лечхуми и Нижн. Сван.	Кахети	Самегрело-Верхняя Сванети	Самисхе-Джавахети	Нижняя Картли	Внтр. Картли и Михета-Мтианети	Процентная структура ВВП страны
Сельск. хоз., охота, лесн. хоз. и рыболовство	0.0	7.4	28.3	14.4	29.1	20.5	29.9	17.4	18.5	9.4
Промышленность	10.3	8,5	5.4	10.8	12.2	10.0	3.6	40.5	23.4	14.5
Переработка продукции домашн. хозяйствами	1.0	3.5	6.9	5.1	6.3	4.9	5.8	3.7	4.6	2.8
Строительство	10.0	12.5	1.7	1.6	2.5	4.1	7.3	1.9	4.5	6.7
Торговля; ремонт автомобилей, жил.-быт. изделий и предметов личного использования	24.5	13.6	3.2	5.3	5.0	5.7	5.3	5.6	5.7	17.3

⁵ Таблица составлена на основе использования данных из источника: [National Accounts... 2015: 81-90, 25, 26]

Транспорт и связь	18.5	6.8	0.9	0.9	0.8	14.4	0.9	0.9	3.1	10.5
Государственное управление	11.9	10.0	8.4	13.6	10.9	12.1	15.5	9.9	17.9	10.1
Образование	2.7	6.7	11.4	10.0	7.9	6.6	12.6	6.0	4.1	5.2
Здравоохранение и соц. обеспечение	5.4	6.7	7.4	8.4	6.6	4.1	5.5	2.9	5.4	5.7
Прочие виды услуг	15.7	24.4	26.4	29.9	18.5	17.4	13.4	10.5	12.8	17.8
ВДС (ВРП)%	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
ВДС (ВРП) в базисных ценах, млн лари	1300.9	1798.1	476.9	2670,4	1331.5	1574.0	693.8	2063.1	1426.4	ВВП 23335.0

Таблица 4.
Процентная структура созданной в Грузии по видам экономической деятельности ВДС в разрезе регионов⁶ 2013 г.

	Тбилиси	Аджарская АР	Гурия	Имерети, Рача-Лечхуми и Нижн. Сван.	Кахети	Самегрело-Верхняя Сванети	Самцхе-Джавахети	Нижняя Картли	Внутр. Картли и Мцхета-Мтианети	Грузия в целом	ВВП млн лари
Сельск. хоз., охота, лесн. хоз. и рыболовство	0.0	6.1	6.1	17.5	17.7	14.7	9.5	16.4	12.0	100.0	2195.0
Промышленность	41.3	4.5	0.8	8.6	4.8	4.6	0.8	24.7	9.9	100.0	3378.3
Переработка продукции домашн. хозяйствами	12.7	9.5	5.0	20.8	12.7	11.6	6.1	11.6	9.9	100.0	658.4
Строительство	66.4	14.3	0.5	2.7	2.2	4.1	3.3	2.5	4.1	100.0	1568.2
Торговля; ремонт автомобилей, жил.-быт. изделий и предметов личного использования	80.4	6.1	0.4	3.5	1.7	2.2	0.9	2.9	2.0	100.0	4026.8
Транспорт и связь	81.4	5.0	0.2	0.9	0.4	9.3	0.2	0.8	1.8	100.0	2451.2
Государственное управление	37.1	7.6	1.7	15.4	6.1	8.1	4.6	8.6	10.8	100.0	2365.4
Образование	22.3	10.0	4.5	22.2	8.7	8.7	7.3	11.4	4.9	100.0	1202.5
Здравоохранение и соц. обеспечение	46.9	9.0	2.6	16.8	6.6	4.9	2.9	4.5	5.8	100.0	1338.5

⁶ Таблица составлена на основе использования данных из источника: [National Accounts... 2015: 81-90, 25, 26]

Прочие виды услуг	42.7	10.6	3.0	19.3	6.0	6.6	2.2	5.2	4.4	100.0	4150.3
ВВП страны	48.4	7.7	2.0	11.4	5.7	6.7	3.0	8.8	6.1	100.0	23335.0

Таким образом, переходим к рассмотрению формирования ВРП регионов в разрезе видов экономической деятельности.

Сельское хозяйство, охота, лесное хозяйство и рыболовство. Из таблицы 3 видно, что в разрезе регионов в этом виде деятельности в процентах к ВРП больше всего добавленной стоимости создано в Самцхе-Джавахети (29.9%), в Кахети (29.6%) и Гурии (28.3%). Однако ввиду значительного различия суммы ВРП в различных регионах, более четкое представление о вкладе каждого конкретного региона в созданную в масштабах страны совокупную добавленную стоимость в сельском хозяйстве дает процентный показатель отношения созданной в конкретном регионе в этом виде деятельности добавленной стоимости ко всей добавленной стоимости созданной в этой отрасли в масштабах страны. Из таблицы 4 видно, что больше всего добавленной стоимости в этом виде деятельности было создано в Кахети (17.7%) и в Имерети, Рача-Лечхуми и Нижней Сванети (17.5%). В Самегрело- Верхней Сванети было создано 14.7%, во Внутренней Картли и Мхета-Мтианети – 12.0% добавленной стоимости.

В Грузии очень низок по сравнению как с другими видами деятельности по стране, так и с сельским хозяйством развитых стран показатель произведенной в сельском хозяйстве на одного работника ВДС – 1.0 тысяча лари на одного работника⁷ (или приблизительно 0.6 тысяч долларов США на одного работника). В Грузии этот показатель значительно ниже, чем в России (3 тысячи долларов США на одного работника в 2010 году⁸), Беларуси (5.9 тысяч), Бразилии (4 тысячи) и крайне низок по сравнению с показателями ВДС на одного работника в передовых в этой отрасли странах: Франция – 58 тысяч долларов на одного работника, США – 51 тысяча, Нидерланды – 49 тысяч, Канада – 45 тысяч, Италия – 31 тысяча, Великобритания – 20 тысяч, Аргентина – 13 тысяч (таблица 6). В некоторых странах этот показатель по сельскому хозяйству лишь немного ниже аналогичного показателя по обрабатывающей промышленности, который, например, во Франции был 70 тысяч долларов США на одного работающего.

Такой низкий уровень ВДС на одного работника в сельском хозяйстве Грузии в определенной мере обусловлен наличием в нем большого количества нетоварного типа мелких домашних хозяйств (занятые в котором в статистической отчетности проходят как «самозанятые»), в которых производительность труда крайне низка, но в целом он обусловлен отсталостью сельскохозяйственных технологий, отсталостью технического оснащения, низким качеством и нестандартностью сельскохозяйственного сырья поставляемого легкой промышленности (например, шерсти), в последнее время сокращением поголовья скота, неиспользованием значительной части сельскохозяйственных угодий и т. д.

⁷ В постоянных ценах 2003 года.

⁸ Все данные по этим странам приведены в постоянных ценах 2000 года.

Промышленность⁹. В промышленности большая часть добавленной стоимости – 66% создается в двух регионах – Тбилисском и Нижней Картли. Созданная в промышленности Тбилисского региона ВДС составляет 10.3% его ВРП (таблица 3), но это представляет собой 41.3% созданной в промышленности Грузии ВДС (таблица 4). Очень высока доля созданной в промышленности добавленной стоимости в ВРП Нижней Картли – 40.5% (таблица 3), что составляет 24.7% созданной в промышленности Грузии ВДС (таблица 4). Это понятно, так как Тбилиси в настоящее время является главным промышленным узлом Грузии, а в Нижней Картли расположен промышленный город Рустави, а также – мощные ТЭС в Гардабанском районе, которые вносят достаточно большой вклад в созданную в промышленности Грузии ВДС. Еще в четырех регионах Грузии создается больше 10% ВРП: во Внутренней Картли и Мцхета-Мтианети -23.4% (9.9% созданной в промышленности Грузии ВДС) (в частности, здесь расположены несколько крупных предприятий промышленности строительных материалов); в Имерети, Рача-Лечхуми и Нижней Сванети – 10.8% (8.6% созданной в промышленности Грузии ВДС); Кахети 12.2% (4.8%); и Самегрело-Верхней Сванети – 10.0% (4.8%). В этом последнем регионе несколько снизилась роль г.Поти как промышленного узла по сравнению с 1990 г. Поэтому можно сделать вывод, что в Грузии в настоящее время существуют два сравнительно крупных промышленных центра в городах Тбилиси и Рустави. Несколько снизилась роль городов Кутаиси, Батуми и Поти как промышленных центров.

В промышленности Грузии величина показателя ВДС на одного работающего по сравнению с другими странами довольно низка – 13.6 тысяч лари на одного работающего (приблизительно 8 тысяч долларов США на одного работающего в 2013 году в целом по промышленности). В обрабатывающей промышленности США этот показатель составлял 130 тысяч долларов на одного работающего, в Японии – 89 тысяч долларов, в Германии 84 тысячи долларов (по другой оценке -90 тысяч долларов), в Китае – 22 тысячи долларов (2009 г.), в России 25 тысяч долларов (таблица 7).

Сравнительно низкий уровень показателя ВДС на одного работающего в промышленности Грузии обусловлен относительно низким уровнем большей части промышленных технологий, очень малым количеством и редким появлением новых высокотехнологичных предприятий, трудностями экспортного сбыта некоторых видов конкурентоспособной продукции, отсутствием (точнее почти полным отсутствием) интеграционных производственных взаимосвязей с предприятиями обрабатывающей промышленности других стран, недостаточной активностью в сфере развития региональных промышленных узлов. Вместе с этим, в условиях происходящей в мире международной промышленной и торговой интеграции, мелкие и средние предприятия (без участия в такой интеграции) не могут конкурировать по производительности труда с ТНК крупных стран. Поэтому, в перспективе, необходимо

⁹ К сожалению в статистической отчетности данные по промышленности регионов не представлены по отдельности по составляющим ее секторам: горнодобывающая промышленность, обрабатывающая промышленность, производство и распределение электроэнергии, газа и воды. Для справки отметим, что их доля в ВВП страны составляет, соответственно, 0.9, 10.6 и 3.0%, а внутри промышленности в целом их доля составляет 6.2, 73.1 и 20.7%.

взять ориентацию на достижение в обрабатывающей промышленности такого показателя ВДС на одного работающего, который будут несколько выше показателя по России. Однако основание таких предприятий, которые будут включены в международные технологические цепочки для создания определенной части добавленной стоимости по выпуску какого-либо конечного продукта, сделает возможным получение в этих предприятиях очень высокой добавленной стоимости на одного работающего.

Переработка продукции домашними хозяйствами. В целом по Грузии на этот вид деятельности приходится не так уж большая доля выработанной добавленной стоимости – всего лишь 2.8% ВВП. Большей частью в домашних хозяйствах происходит переработка пищевой сельскохозяйственной продукции (производство сыра, масла, вина, чурчхел, мацони и т. д.). В Тбилиси на этот вид деятельности приходится только 1.0% ВРП, что составляет 12.7% всей созданной в этом виде деятельности ВДС. Конечно же, продукцию в этом виде деятельности производят преимущественно на селе или же в малых муниципальных городах. Поэтому в ВРП остальных регионов доля в ВРП добавленной стоимости, созданной в процессе переработки продукции домашними хозяйствами значительно выше: в Гурии 6.9% (что составляет 5.0% созданной в целом по стране в этом виде деятельности добавленной стоимости), в Имерети, Рача-Лечхуми и Нижней Сванети – 6.9% (20.8% от всей созданной в этом виде деятельности добавленной стоимости), в Кахети – 6.2% (12.7%) и т. д.

В статистической отчетности в этом виде деятельности ВДС на одного работающего приведена вместе с сельским хозяйством, в строке «Сельское хозяйство и переработка продукции домашними хозяйствами; рыболовство» (см. таблицу 5). Поэтому нет возможности проанализировать производительность труда в этом виде деятельности. Однако на селе, вовлеченные в этот вид деятельности работники одновременно занимаются и другой деятельностью, в основном, в сельском хозяйстве (в Тбилиси, конечно же, ситуация другая). Поэтому однозначно определение производительности труда в виде деятельности «Переработка продукции домашними хозяйствами» фактически невозможно.

Строительство. Большая часть созданной в строительстве ВДС – 65.4% приходится на тбилисский регион (таблица 4), что составляет 10.0% его ВРП (таблица 3). 14.3% создано в Аджарской АР, что составляет 13.6% ее ВРП. Таким образом на все остальные регионы приходится 19.3% созданной в строительстве ВДС. Самегрело-Верхней Сванети и Внутренней Картли-Мцхета-Мтианети создано в каждой по 4.1% созданной в строительстве ВДС, на остальные регионы приходится еще меньше.

ВДС на одного работника в этой отрасли (9.7 тысяч лари) больше, чем ВВП в базисных ценах на одного работника, однако он меньше, чем в промышленности и в нескольких других видах деятельности (см. таблицу 5).

Таблица 5.

Валовая добавленная стоимость произведенная на одного работающего в постоянных ценах 2003 года (тысяч лари / в год) [National Accounts... 2015: 128]

	2009	2013
Сельское хозяйство и переработка продукции сельского хозяйства домашними хозяйствами, рыболовство	1.0	1.0
Промышленность	11.1	13.6
Строительство	8.0	9.7
Торговля; ремонт автомобилей, жилищно-бытовых изделий и предметов личного использования	5.1	6.3
Гостиницы и рестораны	13.4	13.7
Транспорт и связь	8.7	11.5
Финансовое посредничество	30.9	37.7
Операции недвижимостью, аренда и коммерческая деятельность	7.2	10.9
Государственное управление, оборона	1.7	1.6
Образование	1.1	1.2
здравоохранение	2.3	2.6
Косвенная оценка услуг финансовых посредников	14.2	16.6
Другие виды услуг	3.0	3.2
Валовая добавленная стоимость на одного работающего в базисных ценах	3.3	4.0
Налоги на продукцию минус субсидии на продукцию	0.2	0.2
Валовая добавленная стоимость на одного работающего в рыночных ценах	3.5	4.2

Торговля; ремонт автомобилей, жилищно-бытовых изделий и предметов личного использования. Большая часть созданной в этом виде деятельности ВДС приходится на тбилисский регион – 60.4% (таблица 4), что составляет 24.5% созданной в нем ВРП (таблица 3). Еще 6.1% добавленной стоимости в этом виде деятельности создано в Аджарской АР, это составляет 13.6% ВРП этого региона. В остальных регионах доля созданной в этом виде деятельности добавленной стоимости в соответствующих ВРП еще меньше. Суммарная доля остальных регионов в ВДС в этом виде деятельности составляет 14.5%. Вместе с тем, в этом виде деятельности в стране создано 4036.8 млн лари добавленной стоимости (таблица 4), что составляет 17.3% ВВП страны. В этом виде деятельности создается больше всего добавленной стоимости среди всех видов деятельности. В стоящем на втором месте виде деятельности – промышленности создается 14.5% (в таблице 4 доля в «прочих видах услуг» созданной добавленной стоимости (17.8% от ВВП) больше, но в этой строке собраны данные по нескольким видам услуг). Выше уже пояснено, почему такая большая часть добавленной стоимости по этому виду деятельности приходится на Тбилиси.

В «торговле; ремонте автомобилей, жилищно-бытовых изделий и предметов личного использования» показатель произведенного на одного работающего ВДС составляет 6.3 тысяч лари. Это больше, чем показатель ВВП на одного работника по стране (4.0 тысячи лари), который очень снижает составляющая по сельскому хозяйству, но ниже показателей по большинству других значительных видов деятельности.

Транспорт и связь. В этом виде деятельности 81.4% ВДС приходится на Тбилиси, что составляет 18.5% его ВРП. В Самегрело-Верхней Сванети создано 9.3% ВДС транспорта и связи (14.4% его ВРП). В Аджарской АР – 6.8% ВДС (5.0% ее ВРП). Во Внутренней Картли и Мцхета-Мтианети – 1.8% ВДС (3.1% ВРП). В остальных регионах доля созданной в этом виде деятельности добавленной стоимости составляет менее 1% соответствующих ВРП. К сожалению в соответствующем статистическом сборнике не представлены по отдельности данные по транспорту и по связи в регионах. В масштабах же всей страны в транспорте создано 1789.2 млн лари дрбавленной стоимости (7.7% ВВП страны), а в связи – 662 млн лари (2.8% ВВП страны), т. е. доля транспорта среди этих двух видах деятельности составляет 73.0%, а связи – 27.0%. Большая доля города Тбилиси объясняется тем, что полученная от железнодорожных перевозок добавленная стоимость учитывается преимущественно в тбилисском регионе, также как и перевозки в тбилисском аэропорту, на Тбилиси также приходится большая часть пассажирских перевозок внутри города. Доля сетей общественноговещания и других сетей связи также высока в Тбилиси. Относительно высокая доля Аджарской АР и Самегрело-Верхней Сванети объясняется, в частности тем, что там расположены морские порты, где происходит перегрузка товаров с морских судов на другие виды транспорта и наоборот, а также к этим портам приписаны грузинские суда, которые осуществляют транспортировку товаров и перевозку пассажиров.

В «Транспорте и связи» ВДС на одного работника по сравнению с другими видами деятельности достаточно высока – 11.5 тысяч лари. Однако есть резервы ее повышения, в частности за счет увеличения грузо- и пассажироперевозок.

Прочие виды услуг. К сожалению в региональной статистике раздельно не представлены объемы ВДС созданной в ряде видов деятельности в сфере услуг. В этих видах услуг в 2013 году в сумме создано 4150 млн лари добавленной стоимости, что составляет 17.8% ВВП страны. Приведем список этих видов деятельности с указанием процентной доли созданной в них ВДС в ВВП страны и в скобках – показателя произведенной в них ВДС на одного работника: гостиницы и рестораны – 2.3% (13.7 тысяч лари на одного работника); финансовая деятельность – 3.0% (37.7 тысяч лари); операции с недвижимостью, аренда и оказание услуг потребителям – 5.6% (10.9 тысяч лари¹⁰); условная рента по использованию собственного жилья – 3.4% (данных не существует¹¹); оказание коммунальных, социальных и персональных услуг – 4.6% (данных нет); деятельность по домашним услугам и деятельность домашних хозяйств, связанная с производством товаров и услуг для собственного потребления (данных

¹⁰ Операции с недвижимостью, аренда и коммерческая деятельность.

¹¹ Расчет показателя невозможен.

нет); косвенная оценка услуг финансовых посредников – минус 1.9% (16.6 тысяч лари на одного работающего).

На вид деятельности «прочие виды услуг» приходится довольно высокая доля ВРП всех регионов: в Тбилиси – 15.7% (42.7% от ВДС, созданной в этом виде деятельности); в Аджарской АР – 24.4% (10.6% ВДС), в Имерети, Рача-Лечхуми и Нижней Сванети – 29.9% (19.3% ВДС). Этот показатель самый низкий в Нижней Картли – 10.5% (5.2% ВДС).

В различных регионах входящие в укрупненный сектор «Прочие виды услуг» виды деятельности имеют различную роль (неодинаковый вес) в формировании ВРП соответствующих регионов. В Тбилиси, например, по сравнению с другими регионами, очень высока роль «финансового посредничества». Также в Тбилиси и в некоторых других регионах более значительна роль таких видов деятельности в сфере услуг, как «оказание коммунальных, социальных и персональных услуг», «гостиницы и рестораны», «операции с недвижимостью, аренда и оказание услуг потребителям». В двух последних видах деятельности довольно большая часть добавленной стоимости формируется за счет туризма и поэтому в тех регионах, где туризм сильнее развит, доля добавленной стоимости сектора «прочие виды услуг» в соответствующих ВРП предположительно должна быть выше, чес в других регионах (*отдельно выделить полученную от туризма добавленную стоимость трудно, т. к. она распределяется по разным видам деятельности сферы услуг, вместе с тем, не только включенных в укрупненный сектор «прочие виды услуг», но и в других видах деятельности, например, в «транспорте и связи»*), поскольку в тех регионах, где туризм более развит (например, кроме Тбилиси, в Аджарской АР и Гурии), доля добавленной стоимости этого сектора более высока по сравнению с долями других регионов.

Таблица 6.

Валовая добавленная стоимость в сельском хозяйстве на одного работника в долларах США в постоянных ценах 2000 года (тысяч долларов / на одного работника) [Валовая...; Калабеков...¹²]

	1990	1995	2000	2005	2010
Франция	22	27	38	44	58 (2009)
США	19	20	36	47	51
Финляндия	17	21	26	31	49
Нидерланды	24	29	34	39	49
Канада	29	34	40	46	45 (2009)
Италия	10	16	21	26	31
Великобритания	20	22	24	28	24
Республика Корея	5.8	6.7	10	13	20
Аргентина	7	8.5	9.8	10.8	13
Беларусь	2	2	2.2	4	5.9
Бразилия	1,9	2.1	2.2	2.5	4

¹² Во втором источнике указаны первичные источники: World Bank и World Data Bank.

Россия	2 (1993)	2	2	2.2	3
Грузия					0.6

Таблица 7
Валовая добавленная стоимость произведенная в обрабатывающей промышленности на одного работающего в долларах США (тысяч долларов / на одного работающего)¹³

	1990	1995	2000	2005	2010	2012
США			74 (90)	100 (120)	130 (134)	135
Япония	53	85	80	81 (84)	89	107
Германия	38 (1992)	59	46	73	84 (90)	88
Франция	46	59	50	74	70	70
Китай				15	22 (2009)	
Россия			4 (2001)	10	20	25
Грузия (по промышленности в целом)						8

Таким образом, из статистического анализа экономики регионов выяснилось следующее:

- Показатель ВРП на душу населения в Тбилиси значительно (в 2-3 раза) выше показателей остальных регионов.
- Показатели ВРП на душу населения в Грузии во всех регионах Грузии значительно меньше аналогичных показателей по регионам России и Украины.
- Из анализа распределения в разрезе регионов по видам экономической деятельности произведенной в Грузии добавленной стоимости (таблицы 3 и 4) выясняется: а) что большая часть добавленной стоимости созданной в таком важнейшем виде деятельности как промышленность приходится на два региона Тбилиси и Нижняя Картли (41.3% + 24.7%), что свидетельствует о более слабом развитии промышленности в остальных регионах Грузии по сравнению с этими регионами. В частности, снизился потенциал расположенных в некоторых регионах промышленных узлов (Кутаиси, Поти, Батуми); б) в таких ключевых видах деятельности как «транспорт и связь», «торговля; ремонт автомобилей, жилищно-бытовых изделий и предметов личного потребления» и «строительство» большая часть добавленной стоимости (соответственно 81.4%, 80.4% и 66.4%) создана в Тбилиси; в) большая часть созданной добавленной стоимости в «финансовой деятельности» (входит в приведенную в таблицах 3 и 4 строку «другие виды услуг») приходится на Тбилиси (такая ситуация характерна и для России и Украины, поскольку в столицах размещены центральные офисы самых значительных коммерческих банков, а расположенные в других регионах их филиалы добавленную стоимость создают в сравнительно небольших объемах). Доли же добавленной

¹³Таблица, кроме данных по Грузии, составлена на основе использования данных следующих источников: : [Калабеков...], : [Показатели...].

стоимости в соответствующих ВРП остальных, входящих в эту строку «другие виды услуг» видов деятельности («гостиницы и рестораны», «операции с недвижимостью, аренда и оказание услуг потребителям», «оказание коммунальных, социальных и персональных услуг») в определенной степени сопоставимы с их долями в тбилисском регионе.

4. Из анализа ВДС на одного работника в разрезе видов деятельности выяснилось: а) что в Грузии показатели ВДС на одного работника по разным видам деятельности очень различаются по величине. Крайне низок этот показатель в сельском хозяйстве – 1.0 тысяча лари на одного работающего, наиболее высок в «финансовом посредничестве» - 37.7 тысяч лари на одного работающего, высок также в «промышленности» – 13.6 тысяч лари, в «гостиницах и ресторанах» - 13.3 тысяч лари и в «операциях с недвижимостью, аренде и коммерческой деятельности» - 10.9 тысяч лари на одного работающего. Поэтому у тех регионов, у которых в ВРП высок удельный вес видов деятельности с высокой ВДС на одного работающего, наблюдается и более высокий ВРП на душу населения, поскольку численность населения в каждом регионе в той или иной мере пропорциональна численности работающих. Т. е. в тех регионах, где больше работающих в видах деятельности с высокой ВДС на одного работающего, более высок и показатель ВРП на душу населения; б) ВДС на одного работника в сельском хозяйстве Грузии крайне низок по сравнению с аналогичными показателями развитых стран, например он в 60 раз меньше, чем во Франции, в 20 раз меньше, чем в Аргентине и в 10 раз меньше, чем в Беларуси. Также в Грузии по сравнению с другими странами низок показатель ВДС на одного работающего в обрабатывающей промышленности, например, он в 9 раз меньше, чем во Франции и в 3 раза меньше, чем в России.

Основные пути улучшения экономической ситуации в регионах

Сейчас остановимся на путях улучшения ситуации в регионах на основе развития тех или иных параметров экономики.

1. Улучшение за счет создания новых предприятий и организаций. В промышленности необходимо инициирование развития промышленных узлов (в некоторых региональных городах) с размещением в них оснащенных современными технологиями предприятий. В Грузии, как в транзитной стране, можно применение так называемого способа «индустриального транзита» [Юданов... 2001: 73] (например, в Батуми, Поти и Анаклии), в условиях которого в той или иной степени осуществляется промышленная переработка части транзитных грузов, в основном в тех городах, где происходит их перегрузка (например, с морских судов на грузовые автомобили и наоборот). В особенности необходимо создание высокотехнологичных предприятий, которых в настоящее время в Грузии очень мало, или на основе привлечения реального иностранного капитала, или на основе закупки местными предпринимателями необходимых технологий создания ими новых предприятий. В сельском хозяйстве за счет организации новых ферм и кооперативов необходимо освоение неиспользуемых земельных площадей, а также увеличение площадей, занимаемых кормовыми культурами (например, кукурузой, клевером, люцерной) с целью увеличения производства

мясомолочных продуктов, а также шерсти и кож (для использования в легкой промышленности), поскольку недостаточность производства этих продуктов вносит очень негативный вклад в экспортно-импортное сальдо). В регионах также большее внимание необходимо уделять проблеме улучшения эксплуатации земель, в том числе путем замены культивируемых на неэффективно используемых землях растений (арбузы, яблоки некачественных сортов) другими культурами. Из-за малоземелья в Грузии необходимо полностью запретить перевод земель сельскохозяйственного назначения в другие категории. В сельском хозяйстве также необходимо активизировать усилия по укрупнению хозяйств, шире применять кооперативные формы организации хозяйств. Также в регионах должно продолжаться опережающее развитие некоторых видов деятельности сферы услуг (на основе создания соответствующих предприятий и организаций). Такая тенденция долгое время существовала в развитых странах, где на протяжении продолжительных периодов происходил переток определенной части рабочей силы из сельского хозяйства и промышленности (из-за высвобождения в них части рабочей силы в результате быстрого роста в них производительности труда) в отрасли сферы услуг.

2. Улучшение за счет роста продуктивности (т. е., фактически, за счет роста ВДС на одного работающего). В промышленности рост продуктивности должен происходить за счет освоения новых технологий и модернизации существующих (в условиях своевременной подготовки кадров для работы на этих технологиях). В высокотехнологичных отраслях, также, путем встраивания новых, построенных в стране предприятий в международные технологические цепочки, в которых они будут создавать определенную часть добавленной стоимости для производства определенного конечного продукта (*например, в Грузии начато строительство завода, который будет производить детали и узлы из композитных материалов для разного типа самолетов. Такое предприятие, фактически, станет одним из звеньев международной технологической цепочки по производству конечного продукта (самолетов), которое будет поставлять соответствующие детали и узлы для расположенных в разных странах заводов, выпускающих конечный продукт – различного типа самолеты*). Но необходимо создавать и такие корпорации, в которых в пределах страны будет расположено большинство звеньев технологической цепочки по производству конечного высокотехнологичного продукта (это возможно и в небольшой стране, например, «Нокия» – в Финляндии, металлургические заводы – в Люксембурге). В сельском хозяйстве увеличение продуктивности возможно за счет повышения урожайности. Например, в настоящее время урожайность зерновых в нашей стране в 2-3 раза меньше, чем в странах с развитым сельским хозяйством. Для получения таких результатов необходимо овладеть соответствующими современными сельскохозяйственными технологиями, а также, там, где это необходимо – проводить мероприятия по рекультивации почв. Особое внимание необходимо обратить на эксплуатацию земель в горных районах, с тем, чтобы не допустить их эрозии в процессе неправильного использования. В транспорте рост продуктивности возможен за счет увеличения перевозок грузов и пассажиров.

3. Улучшение за счет повышения качества продукции и ориентации на современные стандарты. В промышленности в этом вопросе необходимы разные

подходы по отношению к традиционным и высокотехнологичным отраслям. Из традиционных отраслей более всего запущено положение в легкой промышленности. Спрос населения почти полностью обеспечивается за счет импорта, объем которого в 6,9 раз превосходит объем местного производства и в 11,7 раз объем экспорта [Бурдули... 2015: 184]. Поэтому в большинстве регионов необходимо создание предприятий легкой промышленности, в существующих предприятиях же необходимо значительное улучшение качества продукции. В первую очередь, необходимо создание таких предприятий по первичной обработке кож, которые обеспечивают выпуск удовлетворяющих современным стандартам высококачественных кож для предприятий обувной промышленности (качество их обработки в настоящее время не укладывается ни в какие современные стандарты и поэтому произведенная в Грузии обувь в результате этого обстоятельства некачественная и сбыт продукции затруднен). Поэтому на обработанную таким образом кожу в промышленности спрос низок, в результате чего в сельском хозяйстве и в легкой промышленности теряется возможность создания довольно весомого объема добавленной стоимости. Также в сельском хозяйстве Грузии необходимо сменить породу овец, т. к. шерсть современных овец не удовлетворяет современным стандартам (произведенный из нее текстиль недостаточно конкурентоспособен), поэтому спрос на эту шерсть низок. Параллельно с мероприятиями по улучшению качества кож, шерсти, необходимо в региональных городах создание оснащенных современными технологиями обувных и текстильных предприятий, швейных фабрик.

Сравнительно благоприятно положение в промышленности строительных материалов. Но для того, чтобы в этой отрасли объемы экспорта превзошли объемы импорта, необходим определенный рост производства строительных материалов с ориентацией характеристик производимой продукции на международные стандарты. Во внутренней Картли, где сейчас расположены несколько крупных предприятий по производству строительных материалов, можно создать соответствующий промышленный узел, с основанием еще нескольких оснащенных современными технологиями предприятий этой отрасли. Концентрация в этом регионе большого количества предприятий промышленности строительных материалов даст возможность создания в этом регионе инновационного центра соответствующего профиля, достижения еще более высокого качества промышленной продукции, а также – центра по содействию экспортному сбыту этой продукции.

Для создания в промышленности современных высокотехнологичных предприятий (с высокой ВДС на одного работающего) необходимо привлечение предприятий ТНК, а местные предприниматели должны закупать соответствующие современные высокие технологии и обеспечивать встраивание в международные технологические цепочки и системы экспортного сбыта.

Достаточно большая часть сельскохозяйственной продукции удовлетворяет международным стандартам (определенная же часть экологически более чиста по сравнению с аналогичной продукцией других стран). Но плодовоощное хозяйство в последний период частично было запущено. Например, сократилось производство яблок ценных сортов. Поэтому необходимо восстановить в полном объеме производство плодов ценных сортов, те же площахи, на которых в настоящее время производятся такие фрукты, реализация которых затруднена даже на внутреннем рынке, должны быть

использованы для производства другой продукции. Еще одна проблема на селе, как было сказано – это производство некондиционной шерсти овец, с трудностью осуществляется даже реализация бааранины, спрос же на овечью шерсть производимого сорта со стороны перерабатывающих предприятий текстильной промышленности очень низок (поскольку из нее невозможно производить в современных условиях конкурентоспособные ткани).

4. Улучшение за счет современной организации производства. В промышленности необходимо создание ассоциаций промышленников в разрезе цепочек добавленной стоимости по выпуску конечной продукции, которые на бизнес-уровне будут согласовывать отраслевую промышленную политику. Можно, например, на этих уровнях создавать организации по содействию экспортному сбыту (совместным основанием таких организаций предпринимателями заинтересованных фирм). Необходимо создать современную сеть трансфера технологий с компанией-лидером в центре и ее представителями в регионах. В организациях трансфера технологий необходимо существование инжиниринговых подразделений, которые будут содействовать предпринимателям в выборе технологий и их закупке, оказывать помощь в процессе их внедрения. В сельском хозяйстве необходимо укрупнение предприятий, в частности и за счет организации кооперативов, необходимо создание ассоциаций сельскохозяйственных производителей с производителями перерабатывающими их продукцию в отраслях пищевой и легкой промышленностей.

5. Улучшение за счет организации в регионах технопарков (центров конкурентоспособности). В последние 10-15 лет во многих странах (например во Франции, Финляндии) создаются приносящие большой экономический эффект технопарки (центры конкурентоспособности), суть которых состоит в «группировании на определённой территории предприятий, учреждений высшего образования (государственных или частных), которые призваны работать вместе в целях внедрения проектов экономического развития и инноваций» [Калугина... 2010]. Конечно нельзя сразу во всех регионах Грузии создать такие образования за неимением достаточного количества квалифицированных работников и трудностей с финансированием, но в крупных регионах к этому необходимо приступить, прежде всего на основе формирования экономических механизмов финансирования и взаимодействия научных организаций и производственников с целью разработки (или импорта) и внедрения инновационных технологий.

Выводы

Таким образом изстатистического анализа выяснилось, что показатели ВРП на душу населения по регионам Грузии значительно меньше аналогичных показателей по регионам РФ и Украины, что свидетельствует о недостаточной развитости экономики регионов страны. В ряде ключевых видов деятельности (торговля, строительство, транспорт и связь, финансовое посредничество) значительно больше половины добавленной стоимости создается в Тбилиси, на все остальные регионы вместе взятые приходится меньше 20-40% добавленной стоимости созданной в этих видах деятельности в целом по стране. 66% добавленной стоимости созданной в промышленности приходится

на два региона – Тбилиси и Нижнюю Картли, что свидетельствует об определенной потере значимости промышленных узлов, расположенных в некоторых других регионах. По сравнению с развитыми странами в Грузии низок и показатель ВДС на одного работника как в промышленности, так и, в особенности, в сельском хозяйстве. Для улучшения экономической ситуации в регионах Грузии в статье предлагается ряд следующих мероприятий: создание новых предприятий и организаций; обеспечение роста продуктивности (т. е. роста ВДС на одного работающего); повышение качества продукции и ориентация на современные стандарты; формирование современных схем организации производства; организация технопарков (центров конкурентоспособности). Для обеспечения реализации этих мероприятий требуется дальнейшее реформирование (совершенствование) механизмов государственной, региональной и бизнес-координации экономического развития регионов.

Использованная литература

1. National Accounts of Georgia 2013 (Statistical Publication). Tbilisi: National Statistic Office of Georgia, 2015.
2. Бурдули Вахтанг. 2015. Проблемы повышения уровня самодостаточности экономики Грузии (структурно-отраслевой аспект). – Центральная Азия и Кавказ (Журнал социально-политических исследований). Том 18. Выпуск 3-4. CA&CC Press® ШВЕЦИЯ.
3. Гиорги Квирикашвили бизнес сектору – очень важно знать ваше мнение, куда мы движемся (на грузинском языке). 18-01-2016. Электронный ресурс: <http://www.interpressnews.ge/ge/politika/362372-giorgi-kvirikashvili-biznessektors-dzalian-mnishvnelovaniya-vicodel-thqveni-azri-saith-mivdivarth-chven.html>
4. Валовая добавленная стоимость в сельском хозяйстве на одного работника (Из книги «Российские реформы в цифрах и фактах»). – Электронный ресурс: <http://refru.ru/cost48.pdf>
5. Валовая добавленная стоимость на одного работающего в обрабатывающей промышленности. – Электронный ресурс: kaig.ru/rf/vdsobr.pdf
6. Валовой региональный продукт – Википедия. Электронный ресурс: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B0%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B9_%D1%80%D0%B5%D0%B3%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%8B%D0%BA%D1%82%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B4%D1%83%D0%BA%D1%82 (Список регионов России по ВРП на душу населения и Список регионов Украины по ВРП на душу населения).
7. Калабеков И. Г. Российские реформы в цифрах и фактах. Электронный ресурс: <http://refru.ru>
8. Калугина Е. Ю. 2010. Промышленная политика Франции. В книге: Промышленная политика европейских стран (Институт Европы РАН). М., – Электронный ресурс: [ieras.ru/doclad/259/259-1%20\(1\).doc](http://ieras.ru/doclad/259/259-1%20(1).doc)
9. Показатели эффективности экономики и управления (Из книги «Российские реформы в цифрах и фактах»). – Электронный ресурс: [Refuru.ru/management.pdf](http://refru.ru/management.pdf)

10. Численность населения Грузии по состоянию на 1 января 2014 года (на грузинском языке). 30.04.2014. – Электронный ресурс: <http://geostat.ge/index.php?action=wnews&lang=geo&npid=300>
11. Юданов Ю. 2001. Европейские корпорации в условиях глобализации. – МЭиМО, № 11.

Vakhtang Burduli

*Doctor of economic Sciences, head of Department of
P. Gugushvili Institute of Economics of I. Javakhishvili TSU*

ASSESSMENT OF ECONOMIC STATE OF THE REGIONS OF GEORGIA AND GENERAL DIRECTIONS OF ITS IMPROVEMENT

Expanded Summary

Acceleration economic development of the regions of Georgia is one of the most important tasks facing the economy of the country. For the government the solution of this problem seems to be one of the main four directions of economic development. In particular, as explains Prime Minister Giorgi Kvirkashvili "third block reform implies the development of the regions, which in this process should be one of the main cornerstones." In order to identify the ways of reform, that is, ways to improve national, regional and business coordination of economic development of regions, you must first statistical study the current state of the regional economy making the in-country and cross-country comparisons of this state with the major economic parameters and on this basis identify the main trends improving the economic situation in the regions.

Just as the level of economic development of the country in the first place is estimated by gross domestic product (GDP) per capita, the level of economic development of regions is estimated by gross value added (GVA) per capita set up in the region's, which in practice of many scientific and statistical studies is called the gross regional product (GRP). If we compare the index of GDP per capita created in Georgia (in 2013, 3.52 thousand dollars per capita) with that of other countries, we find that Georgia belongs to the category of rather backward countries by this indicator.

Let us analyze what is the situation in the regions of Georgia.

The statistical data shows that nearly half of Georgia's GDP (48.4%) is created in Tbilisi (whereas its population is approximately ¼, more precisely 26% of Georgia's population). At the same time, the rate of GVA (GRP) per capita in Tbilisi exceeds 1.97 times the value of the indicator of Lower Kartli region being on the second place and 2.96 times - Samtskhe-Javakheti region being on the last place. First, we note that such a situation, when the value of this indicator in the metropolitan region greatly exceeds the values of the indicators in other regions, is typical of many other post-soviet countries, and the difference in values are more pronounced. For example, the figure for Moscow (29.27 million US dollars per capita), which

is rated at a 5 th place in the Russian Federation (on this indicator Moscow is outstripped by four subjects in which large volumes of oil or gas are extracting), at 3.21 times - the index of the Krasnodar Territory (rating 28) and 6.40 times – that of the Ivanovo region being on one of the last places (rating 76). In Ukraine, Kiev index (12.19 US dollars per capita) exceeds 2.19 times that of Dnepropetrovsk region being on the second place and 6.70 times - Chernivitski region being on the last place.

Indicators of GVA (GRP) per capita, both in Tbilisi and other regions of Georgia are far inferior to Russia and Ukraine regions, which shows a significant underdevelopment of regions of Georgia. For example, Tbilisi index (which does not include component on agriculture, which in the post-soviet countries, particularly in Georgia, in view of the discussed below circumstances greatly reduces the overall regional indicator) is 2.15 times less than Kiev and 5.17 times - Moscow index.

As mentioned, the rate of GDP per capita for the population of Tbilisi greatly in (2-3) times exceeds the figures for other regions. At the same time, among other regions the difference in the values of this indicator is insignificant (this situation in Georgia differs from that of Russia, where, in addition to the capital, among other regions there is a big difference between the values of these parameters). For example, the rate of GDP per capita in the Lower Kartli region being on the second place (4.8 thousand GEL per capita) exceeds only 1.50 times the figure of Samtskhe-Javakheti region being on the last place). However, the figures of regions being by rating on the second and third (Adjara Autonomous Republic - 4.53 million lari per capita) places have a certain detachment from regions being on the following places where the figure in Imereti, Racha-Lechkhumi and Lower Svaneti region being on the fourth place (3.56 thousand Lari per capita) exceeds only 1.10 times the figure of Samtskhe-Javakheti region being on the last place.

Now we shall try to explain why the value of the index of GRP per capita in Tbilisi region is 2-3 times greater than the value of indicators of the rest of Georgia. This is primarily due to the fact that in most regions, a smaller proportion has those economic activities that create a large mass of value added (at the same time, in these activities GVA per employee is much higher in comparison with the index of agriculture) such as industry, trade, financial intermediation, transport and communications. For example, in financial intermediation, banks may have branches in the regions, but most of the operations are carried out in Tbilisi (or in another city, where Central office is located) and the value added created during this activity is fixed mainly in Tbilisi. The value added created in the wholesale and retail trade of agricultural products and raw materials, for the most part, is fixed in Tbilisi and other major cities. In Tbilisi and some other cities there are large commercial organizations as well, that create value added in the process of import and export operations. As for the industry, this kind of activity has the largest share in the GRP and GVA of the country industry in other three regions, too. In addition there is no agriculture in Tbilisi. The rural population of Georgia is 46.3% of the total population, at the same time (except for Tbilisi), in all regions the percentage of the rural population is very high, for example, in Kakheti - 77.2%, in Guria - 73.5%, in Racha-Lechkhumi and Lower Svaneti -80.2%, Imereti - 52.2%. In rural areas, the majority of the value added is based on agriculture. The share of the value added obtained from other activities in rural areas is very low (except for processing of products by households, repairing of technology and education). The indicator of GVA per employee in Georgian agriculture is

much less compared with other activities. All these factors contribute to this difference of indicators of GRP per capita of Tbilisi population from that of other regions.

The article has also analyzed the formation of the region's GRP in the context of economic activities, taking into consideration each activity indicator of GVA per employee.

To some extent, a visual representation of the level of development of regional economy and its degree of diversification gives the distribution of the GVA (or GRP) established in every region by types of activity. To assess the degree of economic development of regions it is also of great importance to identify the share (contribution) of each particular region in value added created in the context of specific activities in the country as a whole. The corresponding analysis by regions was held in the following activities: agriculture; industry; recycling of household products; building; trade; transport and communications; financial activities; other services.

Indirect view on the degree of economic development of the regions is also given by the index of value added for each activity, calculated per employee. For the comparison of corresponding figures for Georgia with those of developed countries, the article also includes such indicators (value added per employee) in agriculture and in the manufacturing industry in a number of developed countries.

In general, from the statistical analysis of regional economies was found out the following:

1. Indicator of GRP per capita in Tbilisi is significantly (2-3 times) higher than in other regions.

2. Indicators of GDP per capita in all regions of Georgia is much less than in similar indicators for the regions of Russia and Ukraine.

3. The analysis of distribution of value added produced in Georgia according to economic activity of regions, proves: a) that most of the value added created in such an important activity as the industry accounts for two regions of Tbilisi and Lower Kartli (41.3% + 24.7%), indicating a weaker development of the industry in other regions of Georgia as compared with these regions. In particular, the capacity of industrial centers located in some regions (Kutaisi, Poti, Batumi) has been reduced; b) in such key activities as "transport and communication", "trade; repair of motor vehicles, household goods and personal use items "and" construction" a large part of the value added (respectively 81.4%, 80.4% and 66.4%) has been created in Tbilisi; c) most part of the value added in the "financial performance" falls on Tbilisi (a situation is typical for Russia and Ukraine region, as in the capitals there are placed central offices of the most important commercial banks but their branches located in other regions, are creating relatively small volumes of value added). Shares of the value added in the corresponding GRP of other activities related to the service sector ("hotels and restaurants", "real estate, renting and services to consumers", "provision of communal, social and personal services") to a certain extent are comparable with their shares in Tbilisi region.

4. From the analysis of the GVA per employee in the context of the activities turned out that: a) in Georgia indicators of GVA per employee for different types of activities are very different in size. Extremely low is the figure in agriculture - 1.0 thousand GEL per worker, the most is in the "financial intermediation" - 37.7 thousand GEL per worker, it is also high in the "industry" - 13.6 thousand GEL in "hotels and restaurants" - 13.3 thousand GEL and "real estate transactions, renting and business activities" - 10.9 thousand GEL per worker. Therefore,

the regions which have in GRP a high proportion of activities with high GVA per worker, there is a higher GDP per capita, because the population of each region in one way or another is proportional to the number of employees. That is, in those regions where there are more workers in activities with high GVA per employee, the higher is the indicator of GDP per capita; b) GVA per employee in Georgian agriculture is very low compared with those in developed countries, for example, it is 60 times less than in France, 20 times less than in Argentina and 10 times less than in Belarus. In Georgia, compared with other countries there is also low the rate of GVA per worker in the manufacturing industry, for example, it is 9 times less than in France and 3 times less than in Russia.

Now we focus on ways to improve the situation in the regions through the development of various parameters of the economy.

1. Improvement through the creation of new enterprises and organizations. The industry needs to initiate the development of industrial sites (in some regional cities) with the placement there of enterprises equipped with modern business technology. In Georgia, as a transit country, you can use the so-called method of "industrial transit" (for example, in Batumi, Poti and Anaklia), under which at a greater or lesser extent is realized industrial processing of the part of transit goods, mainly in the cities where their transfer takes place (for example, from ships to trucks and vice versa). In particular, it is necessary to create high-tech enterprises, which are very few now in Georgia either on the basis of real attraction of foreign capital, or through the purchase of necessary technology by local entrepreneurs to create new businesses. In agriculture, due to the establishment of new farms and cooperatives must be developed unused land areas, and increased the area occupied by forage crops, too (e.g. corn, clover, alfalfa) in order to increase the production of meat and dairy products, as well as wool and leather (to use in light industry), as far as insufficient output of these products makes a very negative contribution to the export-import balance). The region should pay more attention to the problem of improving the exploitation of the land, including the replacement of plants (melons, apples, low-quality varieties) cultivated on inefficiently used lands by other cultures. Owing to the shortage of land in Georgia it is necessary to ban transfer of land for agricultural purposes in other categories. In agriculture it is also needed to intensify efforts for consolidation of farms, widely use co-operative forms of organization of farms. In the region should also be continued to outpace the advanced development of certain service activities (through the creation of relevant enterprises and organizations). This tendency has been long existed in the developed countries where for long periods a certain part of the labor force had been drained from agriculture and industry (due to the release of the labor force as a result of rapid growth of productivity there) to service industry.

2. Improvement due to productivity growth (that is, in fact, due to the growth of GVA per employee). In industry, productivity growth should take place through the development of new technologies and modernization of existing ones (on terms of timely training to work on these technologies); In high-tech industries, as well, by incorporating new enterprises, built in the country in international technological chains in which they will create a certain part of the value added for the production of a specific final product (*for example, in Georgia, the construction of a plant has been started that will produce parts and assemblies from composite materials for different types of aircraft. This company, in fact, will become one of the links in the international process chain for the production of the final product (aircraft), which will supply the corresponding parts and assemblies for the factories located in different*

countries producing the final product - various types of aircraft). But it is necessary to create such corporations, too, in which will be located the majority of units of the technological chain for the production of high-tech final product within the country (this is possible even in a small country, such as "Nokia" - in Finland, metallurgical plants - in Luxembourg). In agriculture, the increase in productivity is possible by improving productivity. For example, currently the yield of grain in our country is 2-3 times lower than in countries with developed agriculture. To obtain these results it is necessary to master the relevant modern agricultural technologies, as well as, where it is appropriate - to conduct activities for the remediation of soils. Particular attention should be paid to the land operation in mountainous areas in order to prevent their erosion during misuse. In transport the productivity growth is possible by increasing the transport of goods and passengers.

3. Improvement by increasing the production quality and orientation to modern standards. In industry this problem requires different approaches with respect to the traditional and high-tech industries. Among traditional industries more neglected is the situation in light industry. The demand of the population is almost entirely provided by imports, whose volume 6.9 times exceeds the volume of local production and 11.7 times - the volume of exports. Therefore, in most regions it is necessary to create light industry enterprises and in existing plants it is necessary to improve significantly the quality of products. First of all, it is necessary to create such enterprises for the primary processing of leather that will ensure the output of high quality leather for shoe industry companies to meet modern standards (the quality of their processing is currently not fit into any modern standards and, therefore, shoes produced in Georgia as a result of the circumstances is of poor quality and marketing of products is difficult). Therefore, the demand on such leather in the industry is low, as a result of which agriculture and light industry lose the ability to create quite a meaningful volume of value added. In the agricultural sector of Georgia it is also necessary to change the breed of sheep, as far as sheep wool today does not meet modern standards (textiles made from it is not competitive enough), so demand on this wool is low. In parallel with efforts to improve the quality of leather, fur, it is necessary to create in regional towns shoe and textile factories, garment factories supplied with modern technologies.

The relatively favorable position is in the building materials industry. But in order that exports exceed imports, the industry requires a certain increase in the production of building materials with the orientation of characteristics of the products on international standards. In the Inner Kartli, where now there are several large-scale enterprises producing building materials, it is possible to create an appropriate industrial center, with a base of several more enterprises of the industry equipped with modern technologies. The concentration in this region of a large number of enterprises of building materials industry will enable the creation of the innovation center of corresponding profile, the achievement of more industrial products of higher quality and the creation of the center to promote export sales of this product in the region.

To create a modern high-tech industrial enterprises (with high GVA per employee) it is necessary to attract companies of TNC, and local entrepreneurs need to purchase the appropriate modern high technology and ensure integration into international production chains and export marketing system.

Great enough part of agricultural products meets international standards (a certain part is ecologically cleaner in comparison with similar products from other countries). But the fruit

and vegetable farming in the last period was partially triggered. For example, the production of apple varieties has been decreased. Therefore it is necessary to restore full production of valuable fruit varieties; the same areas, which are currently producing such fruits, the realization of which is difficult even in the domestic market should be used to output other products. Another problem in rural areas, as has been said - is the production of balk grade wool of sheep, it is difficult even the realization of mutton, demand on the produced fleece is very low on the part of processing enterprises of the textile industry (as it is impossible to produce competitive fabric in current conditions).

4. Improvement owing to modern organization of production. In industry, it is necessary to create an associations of industrialists in the context of the chains of value added for the production of final products which at the business level will coordinate sector industrial policy. For example, at these levels one can create organizations to facilitate export sales (jointly creating such organizations by entrepreneurs of interested firms). It is necessary to create a modern network of technology transfer with a leader company in the center and its representatives in the regions. The organizations of technology transfer require the existence of engineering units, which will help entrepreneurs in the choice of technologies and procurement, assist in the process of their implementation. In agriculture, it is necessary to consolidate enterprises, in particular through the organization of cooperatives, too, create associations of agricultural producers with manufacturers processing their products in the fields of food and light industries.

5. Improvement through the organization of technology parks in the regions (centers of competitiveness). In the last 10-15 years in many countries (e.g. France, Finland) industrial parks (competitiveness centers), are bringing great economic benefits, the essence of which is "the grouping on a specific territory of enterprises, higher education institutions (public or private) that are designed to work together to implement economic development projects and innovation". Of course you cannot create at once such units in all the regions of Georgia for lack of a sufficient number of qualified staff and difficulties with financing, but in large regions it is necessary to start it, first of all based on the formation of economic mechanisms of financing and cooperation of scientific organizations and manufacturers to develop (or import) and introduce innovative technologies.

Further reform (improving) of the mechanisms of the state, regional and business coordination of economic development of regions is required to ensure the implementation of these measures.

**განვითარებული
ეკონომიკის მეცნიერებათა დოქტორი, თხუ პაატა გუგუშვილის
გეონომიკის ინსტიტუტის განყოფილების გამგე**

საქართველოს რეგიონების გარემონიაზრი მდგრადართულის შეზარდა და მისი ბაზარიზაბენის ზოგადი მიმართულება

გრცელი რეზიუმე

საქართველოს რეგიონების ეკონომიკური განვითარების დაწეარვბა ქვეყნის წინაშე მდგარ ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანებს ამოცანას წარმოადგენს. ამ ამოცანის გადაწყვეტა მთავრობის მიერ ერთ-ერთ ძირითად მიმართულებად არის აღიარებული ეკონომიკური განვითარების ოთხი მიმართულებიდან. კერძოდ, პრემიერ-მინისტრის გიორგი კვირიკაშვილის განმარტებით, “რეფორმების მესამე ბლოკი რეგიონების განვითარებას გულისხმობს, რომელიც აღნიშნულ პროცესში ერთ-ერთი უმთავრესი ქვაკუთხედი უნდა იყოს”. რეფორმირების, ესე იგი რეგიონების ეკონომიკური და სოციალური განვითარების სახელმწიფო, რეგიონული და ბიზნეს-კოორდინაციის მექანიზმების სრულყოფის გზების განსაზღვრისათვის, უპირველეს ყოვლისა, საჭიროა რეგიონების ეკონომიკის თანამედროვე მდგრამარების სტატისტიკური ავლევის ჩატარება ეკონომიკის განვითარების დონის ქვეყნის შიდა და ქვეყნებსშორისი შედარებებით უმნიშვნელოვანების ეკონომიკური პარამეტრების მიხედვით და ამის საფუძველზე რეგიონებში ეკონომიკური სიტუაციის გაუმჯობესების ძირითადი მიმართულებების გამოვლენა.

ისევე, როგორც ქვეყნების ეკონომიკური განვითარების დონე ფასდება, უპირველეს ყოვლისა, მოსახლეობის ერთ სულზე შექმნილი მთლიანი შიდა პროდუქტის (მპკ) მაჩვენებლით, ქვეყნის რეგიონების ეკონომიკური განვითარების დონეც პირველ რიგში ფასდება რეგიონში ერთ სულ მოსახლეზე შექმნილი მთლიანი დამატებული დირექტულების (მდგ) მაჩვენებლით, რომელსაც მრავალი შესაბამისი სამკინეოობა და სტატისტიკური კლების პრაქტიკაში ეწოდება მთლიანი რეგიონული პროდუქტი (მრპ). თუ შევადარებო საქართველოში ერთ სულ მოსახლეზე შექმნილ მშპ მაჩვენებელს სხვა ქვეყნების ანალოგიურ მაჩვენებლებს, აღმოჩნდება, რომ საქართველო ამ მაჩვენებლის მიხედვით (2013 წელს 3.52 ათასი დოლარი მოსახლეობის ერთ სულზე) საკმაოდ ჩამორჩნილი ქვეყნების რიგს მიეკუთვნება.

გავაანალიზოთ, როგორია მდგრამარების საქართველოს რეგიონებში.

სტატისტიკური მონაცემებიდან ჩანს, რომ მდღ-ის თითქმის ნახევარი (48.4%) შექმნილია ქ. თბილისში (ამასთან, მისი მოსახლეობის რიცხოვნობა შეადგენს საქართველოს მთელი მოსახლეობის დაახლოებით 1/4 ნაწილს – უფრო ზუსტად, 26%). ამასთან, ქ. თბილისის მდღ (მრპ)-ს მოსახლეობის ერთ სულზე გაანგარიშებული მაჩვენებელი 1,97-ჯერ აღემატება მეორე ადგილზე მყოფ ქვემო ქართლის მაჩვენებელს და 2,96-ჯერ ამ მაჩვენებლის მიხედვით უკანასკნელ ადგილზე მყოფ სამცხე-ჯავახეთს. უპირველეს ყოვლისა აღნიშნავთ, რომ ასეთი სიტუაცია, როცა დედაქალაქის ამ მაჩვენებლის მნიშვნელობა

მკვეთრად აღმატება სხვა რეგიონების მაჩვენებლებს, დამახასიათებელია ბევრი სხვა პოსტსაბჭოური ქვეყნისათვისაც, ამასთან, განსხვავება რეგიონებს შორის უფრო მკვეთრადაა გამოკვეთილი. მაგალითად, მოსკოვის მაჩვენებელი (29.27 ათასი დოლარი მოსახლეობის ერთ სულზე), რომელსაც რეიტინგის მიხედვით მე-5 ადგილი უკავია (ამ მაჩვენებლის მიხედვით მოსკოვს უსწრებს ოთხი სუბიექტი, სადაც დიდი ოდენობით ხდება ბუნებრივი აირის და ნავთობის მოპოვება), 3,21-ჯერ უფრო მაღალია ვიდრე კრასნოდარის მხარის მაჩვენებელი (რეიტინგი 28) და 6.40-ჯერ უფრო მაღალი, ვიდრე ერთ-ერთ უკანასკნელ ადგილზე მყოფი ივანოვოს ოლქის (რეიტინგი 76) მაჩვენებელი. უკრაინაში ქ. კიევის მაჩვენებელი (12.19 ათასი აშშ დოლარი მოსახლეობის ერთ სულზე) 2.19-ჯერ აღმატება მეორე ადგილზე მყოფ დნეპროპეტროვსკის ოლქის მაჩვენებელს და 6.70-ჯერ ბოლო ადგილზე მყოფ ჩერნოვცის ოლქის მაჩვენებელს.

როგორც თბილისის, ასევე საქართველოს სხვა რეგიონების მრა (მდღ)-ს მოსახლეობის ერთ სულზე გაანგარიშებული მაჩვენებლები გაცილებით უფრო მცირება რუსეთის და უკრაინის რეგიონების მაჩვენებლებზე, რაც მეტყველებს საქართველოს რეგიონების მნიშვნელოვან ჩამორჩენილობაზე. ასე მაგალითად, თბილისის მაჩვენებელი (რომელშიც არ შედის სოფლის მეურნეობის შემადგენელი, რომელიც, პოსტსაბჭოურ ქვეყნებში, და, განსაკუთრებით საქართველოში, ქვემოთ გამუჯებული მიზეზების გამო, ძალიან ამცირებს საერთო რეგიონულ მაჩვენებლებს) 2.15-ჯერ უფრო მცირება ვიდრე კიევის მაჩვენებელი და 5.17-ჯერ უფრო მცირება ვიდრე მოსკოვის.

როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, ქ. თბილისის მრა (მდღ) მაჩვენებელი მკვეთრად, თითქმის 2-3-ჯერ, აღმატება დანარჩენ რეგიონების ამ მაჩვენებლებს, ამასთან, თვით დანარჩენ რეგიონებს შორის განსხვავება ამ მაჩვენებლის მიხედვით უმნიშვნელოა (ამით სიტუაცია საქართველოში განსხვავდება სიტუაციისაგან რუსეთში, სადაც, დადაქალაქის გარდა, სხვა დანარჩენ რეგიონებს შორის ასევე არსებობს მკვეთრი განსხვავება ამ მაჩვენებლის სიდიდეში). მაგალითად, მეორე ადგილზე მყოფი ქვემო ქართლის მაჩვენებელი (4.8 ათასი ლარი მოსახლეობის ერთ სულზე მხოლოდ 1.50-ჯერ აღმატება უკანასკნელ ადგილზე მყოფ სამცხე-ჯავახეთის მაჩვენებელს (3.25 ათასი ლარი მოსახლეობის ერთ სულზე). ამასთან, ამ მაჩვენებლის მიხედვით მეორე და მესამე (აჭარა – 4.53 ათასი ლარი მოსახლეობის ერთ სულზე) ადგილებზე მყოფი რეგიონების მაჩვენებლებს გააჩნია გარკვეული დაშორება შემდეგ ადგილებზე მყოფ მაჩვენებლებისაგან, სადაც მეორე ადგილზე მყოფი იმერეთის, რაჭა-ლეჩხემის და ქვემო სვანეთის მაჩვენებელი (3.56 ათასი ლარი მოსახლეობის ერთ სულზე) მხოლოდ 1.10-ჯერ აღმატება უკანასკნელ ადგილზე მყოფ სამცხე-ჯავახეთის მაჩვენებელს.

ახლა შევცდებით ავსენათ, თუ რატომ უსწრებს თბილისის რეგიონის მრა-ს მოსახლეობის ერთ სულზე გაანგარიშებული მაჩვენებლის სიდიდე 2-3-ჯერ საქართველოს დანარჩენი რეგიონების მაჩვენებლების სიდიდეებს. უპირველეს ყოვლისა, ეს იმით აისხება, რომ რეგიონებში უფრო მცირე წვლილი მრა-ში უკავია საქმიანობის ზოგიერთ იმ სახეებს, რომლებიც ქვეყნის მასშტაბით ქმნიან დამატებული ღირებულების დიდ მასას (ამასთან, ერთ დასაქმებულზე შექმნილი მდღ მათში სოფლის მეურნეობის მაჩვენებელთან შედარებით

მაღალია), ისეთების, როგორიცაა მრეწველობა (განსაკუთრებით, გადამამუშავებელი), ვაჭრობა, საფინანსო შუამავლობა, ტრანსპორტი და კავშირგაბმულობა. მაგალითად, საფინანსო შუამავლობაში ბანკებს შეიძლება ჰქონდეთ ფილიალები რეგიონებში, მაგრამ, ოპერაციების უმეტესება წარმოებს თბილისში (ან სხვა ქალაქში, რომელშიც განლაგებულია ცენტრალური ოფისი) და ამ საქმიანობით შექმნილი დამატებული ღირებულება მირითადად აღირიცხება თბილისში (ასეთივე პრაქტიკა მიღებულია რუსეთშიც). დამატებული ღირებულება, შექმნილი სოფლის მეურნეობის პროდუქტების და ნედლეულის საბითუმო და საცალო ვაჭრობის შედეგად, უპირველეს ყოვლისა, აღირიცხება თბილისში და სხვა მსხვილ ქალაქებში. ასევე, თბილისში და ზოგიერთ სხვა ქალაქში განლაგებულია ისეთი მსხვილი სავჭრო ორგანიზაციები, რომლებიც ქმნიან დამატებულ ღირებულებას საექსპორტო და სამპორტო ოპერაციების შედეგად. რაც შეეხება მრეწველობას, ამ დარგს მნიშვნელოვანი წვლილი აქვს კიდევ სამ რეგიონში. გარდა ამისა, თბილისში არ არსებობს სოფლის მეურნეობა. ამასთან, სოფლის მოსახლეობის წილი შეადგენს საქართველოს მთელი მოსახლეობის 46,3%, ამასთან, თბილისის გარდა, სხვა დანარჩენ რეგიონებში გაცილებით უფრო მეტს, მაგალითად, კახეთში – 77.2%, გურიაში – 73,5%, რაჭალებულის და ქვემო სვანეთის რეგიონში – 80.2%, იმერეთში – 52,2%. სოფლად დამატებული ღირებულების უმეტესი წილი იქნება სოფლის მეურნეობაში საქმიანობით. საქმიანობის სხვა სახეებით მიღებული წილი კი სოფლად ძალიან მცირეა (პროდუქციის გადამუშავების შინაგანურნეობების მიერ, ტექნიკის რემონტისა და განათლების გამონაკლიისთ). ისიც უნდა გავითვალისწინოთ, რომ სოფლის მეურნეობაში ერთ დასაქმებულზე წარმოებული (შექმნილი) მდგრადი მაჩვენებელი საქართველოში ძალიან დაბალია საქმიანობის სხვა სახეების მაჩვენებლებთან შედარებით. ყველა ეს ფაქტორი განაპირობებს თბილისის მრპ-ს მოსახლეობის ერთ სულზე შექმნილი მაჩვენებლის სიდიდის აღნიშნულ განსხვავებას სხვა რეგიონების მაჩვენებლების სიდიდეებისაგან.

სტატიაში ასევე გაანალიზებულია ეკონომიკური საქმიანობის სახეების ჭრილში რეგიონების მრპ ფორმირება, ამასთან, საქმიანობის ყოველი სახის მიხედვით ერთ დასაქმებულზე შექმნილი დამატებული ღირებულების მაჩვენებლის განხილვით.

რეგიონული ეკონომიკის განვითარებისა და მისი დივერსიფიკაციის დონეზე გარკვეულწილად თვალნათევე წარმოდგრძნას გვაძლევს რეგიონში შექმნილი დამატებული ღირებულების (მრპ-ს) განაწილება საქმიანობის სახეების ჭრილში. რეგიონული განვითარების ხარისხის შესაფასებლად ასევე ღიდი მნიშვნელობა აქვს საქმიანობის კონკრეტული სახეების ჭრილში მთლიანად ქვეყანაში შექმნილ დამატებულ ღირებულებაში კონკრეტული რეგიონების მიერ შეტანილი წვლილის გამოვლენას. ამიტომ, ეკონომიკური საქმიანობის სახეების ჭრილში ჩვენ გავანალიზეთ რეგიონების მრპ-ს ფორმირებისა და, ასევე, ქვეყნის მასშტაბებით ეკონომიკური საქმიანობის ყოველი სახის მიხედვით შექმნილ დამატებულ ღირებულებაში ყოველი რეგიონის მიერ შეტანილი წვლილი.

რეგიონული ეკონომიკის განვითარების ხარისხშე არაპირდაპირ წარმოდგრძნას ასევე გვაძლევს საქმიანობის ყოველი სახის მიხედვით ერთ დასაქმებულზე გაანგარიშებული დამატებული ღირებულების მაჩვენებელი. საქართვე-

ლოს ეკონომიკის შესაბამისი მაჩვენებლების შედარებისათვის განვითარებული ქვეყნის მაჩვენებლებთან სტატიაში ასევე წარმოდგენილია რიგი განვითარებული ქვეყნის ასეთი მაჩვენებლები (დამატებული ღირებულება ერთ დასაქმებულზე) სოფლის მეურნეობისა და დამამუშავებელი მრეწველობისათვის.

მთლიანობაში, რეგიონების ეკონომიკის სტატისტიკური ანალიზიდან გავარკვიეთ შემდეგი:

1. მოსახლეობის ერთ სულზე გაანგარიშებული მრას მაჩვენებელი თბილისის რეგიონში მნიშვნელოვნად უფრო მაღალია (2-3ჯრ), ვიდრე საქართველოს დანარჩენ რეგიონებში.

2. მოსახლეობის ერთ სულზე გაანგარიშებული მრას მაჩვენებელი საქართველოს ყველა რეგიონში მნიშვნელოვნად უფრო მცირეა, ვიდრე რუსეთის და უკრაინის რეგიონებში.

3. რეგიონების ჭრილში ეკონომიკური საქმიანობის სახეების მიხედვით შექმნილი დამატებული ღირებულების განაწილების ანალიზიდან ირკვევა: а) რომ საქმიანობის ისეთ მნიშვნელოვან სახეში, როგორიცაა მრეწველობა, შექმნილი დამატებული ღირებულების უმეტესი ნაწილი (41.3% + 24.7%) შექმნილია ორ რეგიონში, თბილისა და ქვემო ქართლში, რაც მეტყველებს საქართველოს დანარჩენ რეგიონებში მრეწველობის უფრო სუსტ განვითარებაზე ამ ორ რეგიონთან შედარებით. კერძოდ, დაქვეითდა ზოგიერთ რეგიონში განლაგებული სამრეწველო კვანძების მნიშვნელობა (ქუთაისში, ფოთში, ბათუმში); б) საქმიანობის ისეთ საკვანძო სახეებში, როგორიცაა “ტრანსპორტი და კავშირგაბმულობა”, “ვაჭრობა; ავტომობილების, საყოფაცხოვრებო ნაწარმისა და პირადი მოხმარების საგნების რემონტი” და “მშენებლობა” დამატებული ღირებულების უმეტესი ნაწილი (შესაბამისად, 81.4%, 80.4% და 66.4%) შექმნილია ქ. თბილისში; გ) სტატისტიკური მონაცემების მიხედვით “მომსახურების სხვა სახეებში” შემავალი სახეებიდან “საფინანსო საქმიანობაში” შექმნილი დამატებული ღირებულების უდიდესი ნაწილი თავმოყრილია ქ. თბილისში (ასეთი სიტუაცია დამახასიათებულია რუსეთისა და უკრაინისათვისაც, რადგანაც დედაქალაქებში განლაგებულია ყველაზე მნიშვნელოვანი კომერციული ბანკების ცენტრალური ოფისები, რეგიონებში განლაგებული მათი ფილიალები კი დამატებულ ღირებულებას ქმნიან შედარებით მცირე ღდენობით). “მომსახურების სხვა სახეებში” შემავალ საქმიანობის დანარჩენ სახეებს “კომუნალური, სოციალური და პერსონალური მომსახურების გაწევა”, “სასტუმროები და რესტორნები” და “ოპერაციები უძრავი ქონებით, იჯარა და მომხმარებლებისათვის მომსახურების გაწევა” მრას-ში თბილისის რეგიონთან შედარებით გარკვეულწილად თანახორმიერი წილი უკავიათ.

4. ერთ დასაქმებულზე წარმოებული საქმიანობის სახეების მიხედვით მდღ-ს მაჩვენებლის ანალიზიდან ირკვევა, რომ: а) საქართველოში საქმიანობის სხვადასხვა სახეში ერთ დასაქმებულზე წარმოებული მდღ-ს მაჩვენებლების სიდიდეები ერთმანეთისაგან ძალიან განსხვავდება, უკიდურესად მცირეა ის სოფლის მეურნეობაში – 1.0 ათასი ლარი ერთ დასაქმებულზე, ყველაზე დიდია “საფინანსო შუამავლობაში” – 37.7 ათასი ლარი ერთ დასაქმებულზე, “მრეწველობაში” – 13.6 ათასი ლარი, “სასტუმროები და რესტორნებში” – 13.3 ათასი ლარი და “ოპერაციები უძრავი ქონებით, იჯარა, კომერციულ საქმიანობაში” –

10.9 ათასი ლარი ერთ დასაქმებულზე. ამიტომ, რეგიონებს, რომელთაც მრპ-ში შექმნილი დამატებული ღირებულების მიხედვით დიდი ხვედრითი წილი გააჩნიათ საქმიანობის სახეებს ერთ დასაქმებულზე გაანგარიშებული მდღ-ს მაღალი მაჩვენებლით, აქვთ უფრო მაღალი მრპ მოსახლეობის ერთ სულზე მაჩვენებლები, რადგანაც ყოველ რეგიონში მოსახლეობის რიცხოვნობა ამა თუ იმ ზომით პირდაპირ პროპორციულია რეგიონში დასაქმებულთა რიცხოვნობასთან. ესე იგი იმ რეგიონებში, სადაც უფრო მეტია დასაქმებულების რაოდენობა საქმიანობის სახეებში მაღალი მდღ ერთ დასაქმებულზე მაჩვენებლით, უფრო მაღალია მრპ/მოსახლეობის ერთ სულზე მაჩვენებელიც. ბ) მდღ ერთ დასაქმებულზე საქართველოს სოფლის მეურნეობაში უკიდურესად უფრო მცირეა განვითარებული ქვეყნების ანალოგიურ მაჩვენებლებთან შედარებით, მაგალითად, 60-ჯერ ნაკლებია, ვიდრე საფრანგეთში, 22-ჯერ, ვიდრე არგენტინაში და 10-ჯერ, ვიდრე ბელარუსში. ასევე, საქართველოში უფრო მცირეა სხვა ქვეყნებთან შედარებით მდღ ერთ დასაქმებულზე დამამუშავებელ მრეწველობაში, მაგალითად, ის 9-ჯერ უფრო მცირეა, ვიდრე საფრანგეთში და 3-ჯერ უფრო მცირე, ვიდრე რუსეთში.

ახლა გაგრძელეთ სიტუაციის გაუმჯობესების გზებზე ეკონომიკის ამა თუ იმ პარამეტრების განვითარების საფუძველზე.

1. გაუმჯობესება ახალი საწარმოების და ორგანიზაციების შექმნის ხარჯზე. მრეწველობაში საჭიროა სამრეწველო კვანძების განვითარების ინიცირება (ზოგიერთ რეგიონულ ქალაქში) მათში თანამედროვე ტექნოლოგიებით აღჭურვილი სამრეწველო საწარმოების განთავსებით. საქართველოში, როგორც სატრანზიტო ქვეყანაში, შეიძლება ასევე ეგრეთ წოდებული “ინდუსტრიული ტრანზიტის” ხერხის გამოყენება (მაგალითად, ფოთსა და ბათუმში), როდესაც ხორციელდება სატრანზიტო ტვირთების ნაწილის ამა თუ იმ ზომით სამრეწველო გადამუშავება ძირითადად იმ ქალაქებში, სადაც ხდება მათი გადატვირთვა (მაგალითად, გემიდან სატრიტო ავტომობილებზე ან პირიქით). განსაკუთრებით საჭიროა მაღალტექნოლოგიური საწარმოების დაარსება, რომელთა რაოდენობა ამჟამად საქართველოში ძალიან მცირეა ან რეალური უცხოური კაპიტალის მოზიდვის ხარჯზე, ან ადგილობრივი მეწარმეების მიერ საჭირო ტექნოლოგიების შესყიდვის გზით შექმნილი საწარმოების საერთაშორისო ტექნოლოგიურ ჯაჭვებში ჩართვით. სოფლის მეურნეობაში საჭიროა უმოქმედო სასოფლო-სამეურნეო ფართობების ათვისება, ასევე, საკვები კულტურებით (ხორბალი, სიმინდი, სამყურა, იონჯა) დაგავებული ფართობების ზრდა ხორცის და რძის პროდუქტების, მატყლის, ტყავის და ა. შ. წარმოების ზრდის მიზნით (რადგანაც ამ პროდუქტების ადგილობრივი წარმოების უკმარისობას ძალზე ნებატიური წვლილი შეაქვს ექსპორტ-იმპორტის სალდოში). რეგიონებში ასევე ყურადღება უნდა მიექცეს მიწის ექსპლუატაციის გაუმჯობესებას, მათ შორის, ზოგიერთ, არაეფექტურიანად გამოყენებულ მიწაზე კულტივირებადი მცენარეების (საზამთრო, უხარისხო ჯიშების ვაშლი და ა. შ.) შეცვლას სხვა მცენარეებით. საქართველოს მცირემიწიანობის გამო საჭიროა სასოფლო-სამეურნეო დანიშნულების მიწების სხვა კატეგორიებში გადაყვანის სრული აკრძალვა. ასევე სრულად უნდა აიკრძალოს სასოფლო-სამეურნეო დანიშნულების მიწებიდან რეალიზაციის მიზნით ნიადაგის (პუმუსის) მოხსნა (ასეთი ოპერაციები 2000-იან

წლებში გავრცელებული იყო საქართველოში, ამასთან, ხშირად პუმუსის საექსპორტო რეალიზაციის მიზნით). უახლოეს პირობები, ასევე, რეგიონებში უნდა გაგრძელდეს მომსახურების სფეროში საქმიანობის ზოგიერთი სახის წინმსწრები განვითარება (შესაბამისი საწარმოებისა და ორგანიზაციების შექმნის საფუძველზე). ასეთი ტენდენცია არსებობდა განვითარებულ ქვეყნებში, სადაც დროის ხანგრძლივ მონაკვეთებში ხდებოდა სამუშაო ძალის გარკვეული ნაწილის გადადინება სოფლის მეურნებისა და მრეწველობის ზოგიერთი დარგიდან (მათში შრომის მწარმოებლურობის სწრაფი ზრდის შედეგად სამუშაო ძალის ნაწილის გამოთავისუფლების გამო).

2. გაუმჯობესება პროდუქტულობის ზრდის ხარჯზე (ე. ი., ფაქტობრივად, მდლ ერთ დასაქმებულზე ზრდის ხარჯზე). მრეწველობაში პროდუქტულობის ზრდა ძირითადად უნდა ხდებოდეს ახალი ტექნოლოგიების ათვისების ხარჯზე (ამ ტექნოლოგიებზე მუშაობისათვის კადრების თავისდროული მომზადებით). მაღალტექნოლოგიურ დარგებში კი, ასევე, ქვეყანაში აშენებული საწარმოების ჩართვით საერთაშორისო ტექნოლოგიურ ჯაჭვებში, რომლებშიც ეს საწარმოები შექმნიან დამატებული დირექტულების გარკვეულ ნაწილს განსაზღვრული საბოლოო პროდუქტის გამოსაშვებად (მაგალითად, საქართველოში ახლა უნდა დაიწყოს ისეთი ხარმოს მშენებლობა, რომელიც თვითმფრინავებისათვის უნდა აწარმოოს კომპოზიტური მასალებისაგან შექმნილი დეტალები და კვანძები. ასეთი ხარმო ფაქტობრივად იქნება საბოლოო პროდუქტის (თვითმფრინავების) შექმნის ტექნოლოგიური ჯაჭვის ერთ-ერთი რგოლი, რომელიც შესაბამის დეტალებს და კვანძებს მიაწოდებს სხვადასხვა ქვეყანაში განლაგებულ ქარხებს, რომლებიც გამოუშევებენ საბოლოო პროდუქტს – სხვადასხვა ტიპის თვითმფრინავებს), მაგრამ საჭიროა ისეთი კორპორაციების შექმნაც, რომლებშიც ქვეენის ფარგლებში იქნება განლაგებული საბოლოო პროდუქტის წარმოებისათვის საჭირო ტექნოლოგიური ჯაჭვის რგოლების უმეტესი ნაწილი (ეს შესაძლებელია მცირე ქვეყნაშიც, მაგალითად, “ნოკა” – ფინეთში, მეტალურგიული ქარხები – ლუქსემბურგში). სოფლის მეურნეობაში პროდუქტულობის ზრდა შესაძლებელია მოსავლიანობის ზრდის ხარჯზე. მაგალითად, ამჟამად, ქვეყანაში მარცვლეულის მოსავლიანობა ორჯერ და უფრო მეტად ნაკლებია, ვიდრე ქვეენებში განვითარებული სოფლის მეურნეობით. უფრო კარგი შედეგების მისაღებად საჭიროა თანამედროვე სასოფლო-სამეურნეო ტექნოლოგიების გამოყენება, ასევე, იქ სადაც აუცილებელია მიწების რეკულტივაციის დონისძიებების განხორციელება. განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს მიწების ექსალუატაციას მთიან რაიონებში. ტრანსპორტში პროდუქტულობის ზრდა შესაძლებელია ტვირთების გადაზიდვისა და მგზავრების გადაყვანის მოცულობის ზრდის ხარჯზე.

3. გაუმჯობესება პროდუქციის ხარისხის ამაღლებისა და თანამედროვე სტანდარტებზე ორიენტაციის ხარჯზე. მრეწველობაში სხვადასხვა მიღებულია საჭირო ტრადიციულ და მაღალტექნოლოგიურ დარგებთან მიმართებაში. ტრადიციული დარგებიდან ყველაზე მეტად ხელმიშვებულია მსუბუქ მრეწველობაში შემავალი დარგები. მოსახლეობა, თითქმის მთლიანად, იმპორტის ხარჯზე მარაგდება, რომლის მოცულობა მსუბუქ მრეწველობაში 6.9-ჯერ აღმატება ადგილობრივ წარმოებას და 11.7-ჯერ ექსპორტს. ამიტომ რეგიონების

უმეტესობაში საჭიროა მსუბუქი მრეწველობის საწარმოების შექმნა, არსებულებში კი პროდუქციის ხარისხის მნიშვნელოვანი გაუზიჯობებება. უპირველეს ყოვლისა, საჭიროა ტყავის პირველადი დამუშავების ისეთი საწარმოების შექმნა, რომლებიც უზრუნველყოფენ მაღალხარისხიანი ტყავის გამოშვებას ფეხსაცმლის მრეწველობისათვის (მათი დამუშავების ამჟამინდელი ხარისხი არ აქმაყოფილებს არავითარ თანამედროვე სტანდარტს და, ამიტომ, საქართველოში წარმოქმული ფეხსაცმელიც გარკვეულწილად ამის გამო უხარისხოა). ასეთნაირად დამუშავებულ ტყავზე მოთხოვნა ნაკლებია, რის გამოც სოფლის მეურნეობისა და მსუბუქი მრეწველობის სფეროში იკარგება საკმაო ოდენობის დამატებული დირქულების შექმნის შესაძლებლობა. ასევე საჭიროა საქართველოს სოფლის მეურნეობაში ცხვრის ჯიშის შეცვლა, რადგანაც, ამჟამად არსებული ცხვრის მატყელი არ აყმაყოფილებს თანამედროვე სტანდარტებს და, ამიტომ, მოთხოვნა ამ მატყელზე სუსტია. პარალელურად, რეგიონულ ქალაქებში საჭიროა საშუალო ზომის თანამედროვე ტექნოლოგიებით აღჭურვილი ფეხსაცმლის, საფეიქრო (საქსოვი), მათ შორის აბრეშუმის საქსოვი, და სამკერვალო ფაბრიკების დაფუძნება.

შედარებით კარგია მდგომარეობა სამშენებლო მასალების მრეწველობაში. მაგრამ იმისათვის, რომ ამ დარგში ექსპორტის მოცულობამ გადააჭარბოს იმპორტის მოცულობას, საჭიროა სამშენებლო მასალების წარმოების ზრდა მისი პროდუქციის საერთაშორისო სტანდარტებზე ორიენტაციით. შიდა ქართლში, სადაც ამჟამადაც განლაგებულია სამშენებლო მასალების რამდენიმე შედარებით დიდი საწარმო, შეიძლება სამშენებლო მასალების წარმოების სამრეწველო კვანძის ჩამოყალიბება კიდევ რამდენიმე, თანამედროვე ტექნოლოგიებით აღჭურვილი, ახალი საწარმოების ჩამოყალიბების საფუძველზე. ამ რეგიონში სამშენებლო მასალების მრეწველობის საწარმოების საკმაო დიდი ოდენობით კონცენტრაცია მოგვცემს ამავე რეგიონში შესაბამისი პროფილის ინოვაციური ცენტრის შექმნის, საბოლოო პროდუქციის კიდევ უფრო მაღალი ხარისხის მიღწევისა და, ასევე, პროდუქციის ექსპორტული გასაღების ხელშემწყობი ცენტრის ორგანიზაციის შესაძლებლობას.

მრეწველობაში თანამედროვე მაღალტექნოლოგიური საწარმოების ჩამოსაყალიბებლად (მდლ ერთ დასაქმებულზე მაღალი მაჩვენებლით), როგორც ითქვა, საჭიროა ტრანსეროვნული კორპორაციების საწარმოების მოზიდვა, ადგილობრივი მეწარმეებმა კი უნდა შეისყიდონ შესაბამისი თანამედროვე მაღალი საწარმოო ტექნოლოგიები და უზრუნველყონ საერთაშორისო ტექნოლოგიურ ჯაჭვებსა და ექსპორტული გასაღების სისტემებში ჩართვა.

სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის საკმაოდ დიდი ნაწილი აკმაყოფილებს საერთაშორისო სტანდარტებს (გარკვეული ნაწილი კი ეპოლოგიურად უფრო სუფთაა სხვა ქვეყნების ანოლოგიურ პროდუქციასთან შედარებით). მაგრამ ხილ-ბოსტნეულის მეურნეობა უკანასკნელ პერიოდში ნაწილობრივ ხელმიშვებული იყო. მაგალითად, შემცირდა კარგი ჯიშების ვაშლის წარმოება. ამიტომ საჭიროა ხილის ღირებული ჯიშების წარმოების სრული მოცულობით აღდგენა, ის ფართობები კი, სადაც ამჟამად იწარმოება ისეთი ხილი, რომლის რეალიზაცია საშინაო ბაზრებზეც კი რთულია, გამოყენებული უნდა იქნეს სხვა სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის წარმოებისათვის. სოფლის მეურნეო-

ბის კიდევ ერთი პრობლემაა არაკონდიციური ცხვრის მატებლის წარმოება. ძნელად ხორციელდება ცხვრის ხორცის რეალიზაციაც, მატებლის ამჟამინდელ ჯიშზე კი მოთხოვნა არაა გადამამუშავებელი საწარმოების მხრიდან (რადგანაც თანამედროვე პირობებში შეუძლებელია მისგან კონკურენტუნარიანი ქსოვილების წარმოება).

4. გაუმჯობესება წარმოების თანამედროვე ორგანიზაციის ხარჯზე. მრეწველობაში საჭიროა ასოციაციების შექმნა მწარმოებლების საბოლოო პროდუქტების მიხედვით, რომლებიც ბიზნესის დონეზე შეიმუშავებენ დარგობრივ სამრეწველო პოლიტიკას. ასეთი ასოციაციების ფარგლებში შეიძლება, მაგალითად, ექსპორტული გასაღების ხელშემწყობი ორგანიზაციების შექმნა (შესაბამისი ფირმის რამდენიმე მეწარმის მიერ ერთობლივი დაფუძნების სახით). საჭიროა, ერთი მხრივ, მსხვილ და საშუალო ფირმებს, და მეორე მხრივ, მცირე ფირმებს (რომლებიც აწარმოებენ ცალკეულ დეტალებს ლიდერ-საწარმოებისათვის) შორის საწარმოო თანამშრომლობის პრაქტიკის შემოდება (ასეთი პრაქტიკა გავრცელებულია აშშ-ში, იაპონიასა და მრავალ სხვა ქვეყანაში). ასევე საჭიროა ტექნოლოგიების ტრანსფერის თანამედროვე ქსელის შექმნა, ლიდერ კომპანიით ცენტრში და მისი წარმომადგენლებით რეგიონებში. ტექნოლოგიების ტრანსფერის ორგანიზაციებში საჭიროა ინჟინირინგული განყოფილებების არსებობა, რომლებიც მეწარმეებს ხელს შეუწყობენ შესყიდვისათვის ტექნოლოგიების არჩევასა და შეძენაში, დაეხმარებიან ტექნოლოგიების დანერგვის პროცესებში. სოფლის მეურნეობაში, სადაც არის ამის აუცილებლობა, საჭიროა მეურნეობების გამსხვილება, კერძოდ, კოოპერატივების ორგანიზაციის ხარჯზეც. საჭიროა სოფლის მეურნეობის მწარმოებლების (ხორცის, რძის, მატებლის, აბრეშუმის პარკის და ა. შ.) მონაწილეობის უზრუნველყოფა კვებისა და მსუბუქი მრეწველობის მწარმოებლების შესაბამის ასოციაციებში.

5. გაუმჯობესება რეგიონებში ტექნოპარკების (კონკურენტუნარიანობის ცენტრების) ორგანიზაციის ხარჯზე. უკანასკნელ 10-15 წელიწადში ბევრ ქვეყანაში (მაგალითად, საფრანგეთში, ფინეთში), იქმნება დიდი ეკონომიკური ეფექტის მომტანი ტექნოპარკები (კონკურენტუნარიანობის ცენტრები), რომელთა არსი შედგება “გარკვეულ ტერიტორიაზე საწარმოების, უმაღლესი განათლების დაწესებულებების (სახელმწიფო ან კერძო) დაჯგუფებაში ეკონომიკური პროექტებისა და ინოვაციების ერთობლივი დანერგვის მიზნით”. რა თქმა უნდა, შეუძლებელია საქართველოს ყველა რეგიონში ერთბაშად ასეთი წარმონაქმნების შექმნა კვალიფიცირებული მომუშავეების საქმაო ოდენობის უქონლობისა და დაფინანსებასთან დაკავშირებული სიძინელეების არსებობის გამო, მაგრამ მსხვილ რეგიონებში საჭიროა ასეთი სტრუქტურების ორგანიზაციის დაწყება, უპირველეს ყოვლისა, ინოვაციური ტექნოლოგიების შემუშავებისა (ან იმპორტის) და დანერგვის მიზნით დაფინანსებისა და სამეცნიერო ორგანიზაციების და მეწარმეების ურთიერთობების მექანიზმების ფორმირების საფუძველზე.

ამ ღონისძიებების რეალიზაციის უზრუნველსაყოფად საჭიროა რეგიონების ეკონომიკური განვითარების სახელმწიფო, რეგიონული და ბიზნეს-კოორდინაციის მექანიზმების შემდგომი რეფორმირება (სრულყოფა).

მომსახურების ეკონომიკა
SERVICE ECONOMY

George Berulava

Professor, Doctor of Science (Economics)

I. Javakhishvili Tbilisi State University,

P. Gugushvili Institute of Economics

SERVICES SECTOR REFORMATION AND ENHANCEMENT OF EXPORT ACTIVITY OF MANUFACTURING FIRMS: EVIDENCE FROM TRANSITION ECONOMIES¹⁴

Summary.

The objective of current paper is to explore the link between reforms in services sector and export performance of manufacturing firms in transition economies. The results of the study provide a new understanding of the consequences of trade liberalization in services sector. In particular, positive impact of services sector efficiency on export performance of manufacturers is revealed. Along with services impact, we find that firm specific characteristics such as introduction of new products, investments in research and development, employment of advanced technologies, and employee skills are key drivers of export performance in manufacturing sector in transition economies. Firm's size and foreign investments do matter as well. The results of this study provide information for policymakers and stakeholders that will facilitate elaboration of policy interventions aimed at improvement of export performance of manufacturers in transition economies.

JEL Classification: F10, F14, C33

Keywords: *services inputs, transition economies, export performance, manufacturing industry, panel data analysis.*

1. Introduction.

Exporting is an important type of economic activity that many consider crucial to the growth of productivity, and living standards. The experience of the East Asian tigers provides evidence that exporting is an important component of the growth strategy in emerging markets [The World Bank, 1996]. Ensuring a favorable environment for exporting thus represents one of the key challenges for transition economies on their path to economic development.

Discussions of factors that determine success of export performance have been ongoing for many years. Both the factors that are under the firm control and external factors have been studied extensively in the academic literature. However, the role of services sector as one of the external factors in promoting export performance of downstream sectors remained relatively unstudied. The existing research of the consequences of services sector liberalization is limited mainly to the analysis of the impact of services sectors on the productivity in downstream industries [Arnold, Javorcik and Mattoo, 2011; Arnold, Mattoo and

¹⁴ **Acknowledgements.** I gratefully acknowledge the financial support from Economics Education and Research Consortium (EERC), the World Bank and the Government of Austria.

Narciso, 2006; Esschenbach and Hoekman, 2006; Fernandes and Paunov, 2012]. In this paper¹⁵ we extend the existing research by emphasizing the relationship between the services sectors and the export performance of downstream industries. In particular, the objective of the study is to explore the impact of services inputs on export performance of manufacturing firms in transition economies. The results of the study are intended to improve our understanding of the consequences of services sector policy, and thus they extend the existing theoretical framework. However, the findings of the current research are important not only for theoretical but also for practical considerations. They provide grounds for the recognizing key determinants of manufacturers' export performance in transition economies. In that way, the research contributes to the ongoing political debate on economic development issues and provides insights for targeting of public policies.

The rest of the paper is organized as follows. Section 2 examines the relevant literature on the link between liberalization in services sector and manufacturers' export performance. Further, in this section, based on the literature review, the research hypothesis of the study is formulated. Section 3 presents a discussion of the research methodology, including description of econometric model, variables and estimation techniques. In the fourth section the data description is provided. The fifth section reviews the study results on the impact of services inputs on both the decision of manufacturers to participate at export markets and their export intensity. The final remarks are discussed in section 6.

2. Literature Review.

This paper focuses on the role of the services sector in influencing export performance of manufactures in transition economies. The literature indicates that countries in transition can benefit from increased exports. An increase in exports might boost productivity through “learning by exporting” of individual companies; or it may allow additional imports of high tech products. Either avenue would stimulate economic growth.

The relationship between exporting and firm's productivity has been attracting attention of academicians for a long period of time. The literature emphasizes two alternative but not mutually-exclusive views on the relationship between firm's export activity and productivity [Wagner, 2007; Bernard and Jensen, 1999; Bernard and Wagner, 1997]. According to the first approach the more productive firms self-select themselves to export markets. The other view holds that participation at export markets makes firms more productive through learning effect. Recent period a fast growing number of studies have found evidence consistent with both alternative hypotheses on exporting-productivity relationship. Bernard and Jensen [Bernard and Jensen, 1995] in longitudinal study of productivity differences between US exporter and non-exporter firms find that exporters as compared to non-exporters: were substantially larger; had higher levels of capital intensity and investment per employee; were characterized by higher wage payments and showed higher labor productivity. Bernard and Wagner [Bernard and Wagner, 2001] on the base of study of German firms indicate that future entry at export markets is significantly and positively associated with higher productivity. Similarly, Alvarez and Lopez [Alvarez and Lopez, 2005] using dataset of firms in Chile show that export participants have higher both labor productivity and total factor productivity than non-exporters. Moreover, the authors conclude that firms make conscious efforts to enhance productivity before entering export markets. In support of self-selection hypothesis, the positive and significant impact of labor productivity on exporting was discovered also in number of other studies [Greenaway and Kneller, 2004; Greenaway and Yu, 2004; Bernard and Jensen, 2004].

The strong support of learning-by-exporting hypothesis was found in Baldwin and Gu [Baldwin and Gu, 2004] study of Canadian manufacturing plants. The authors suggest that

¹⁵ The brief version of the study is presented in [Berulava, 2012].

exporting had a positive influence on plant's productivity growth through the following mechanisms: learning by exporting; exposure to international competition; and increases in product specialization that allowed for exploitation of scale economies. The study shows that trade liberalization had a significant impact on the strong export growth and that exporting is associated with increased investments in R&D and training, and innovations. The fact that labor productivity improves after firms enter export markets was proved also in other studies [Clerides et al., 1998; Bernard and Wagner, 1997; Blalock and Gertler, 2004].

Though the productivity-export link has been studied very extensively in recent years, some aspects of this relationship remain relatively unexplored. For instance, the now large heterogeneous firms' literature initiated by Melitz [Melitz, 2003] suggests that the more productive firms are the ones that export. Melitz assumes that there is a fixed cost in selling in export markets and only the more productive firms will choose to export, while less productive firms will decide to serve the domestic market. In this stream of research, high-productivity of firms that self-select into export markets is considered as an outcome of firm's deliberate strategy. However, the productivity of firms can be caused by factors external to the firm and which are not under its control. The recent empirical research of the relationship between export activity and external factors influencing productivity is focused mainly on the study of the effects of business climate variables. For instance, Clarke [Clarke, 2005] in a study of African exporters finds that in addition to enterprise characteristics, policy-related variables also affect export performance. In particular, the author suggests that restrictive trade and customs regulations as well as poor customs administration can discourage manufacturing enterprises from exporting. Balchin and Edwards [Balchin and Edwards, 2008] find that the business climate is closely associated with firm-level manufacturing export performance in Africa. The empirical evidence on the effects of business climate and infrastructure on manufacturers' export supply capacity is also documented in [Dollar et al., 2006; Iwanow and Kirkpatrick, 2008]. Similarly, liberalization of the services sectors can be considered as one of the external factors that positively influences costs and productivity of downstream firms' and thus promotes their export activities. Services can be viewed as a factor of production along with labor, capital and other inputs. The enhancement of services inputs can reduce production costs, increase the marginal productivity of other inputs and raise output. The impact of services sector liberalization on the productivity in downstream sector is well documented in academic literature [Arnold, Javorcik and Mattoo, 2011; Arnold, Mattoo and Narciso, 2006; Esschenbach and Hoekman, 2006; Fernandes and Paunov, 2012]. These studies indicate that the availability of high-quality and low cost services contributes to the reduction of costs and increase of productivity of downstream manufacturing firms. Taking into account the fact that services sector efficiency is an important determinant of manufacturing firm productivity and productivity is a crucial factor of exporting, one may hypothesize that services sector liberalization through the improvement of productivity of the firms in downstream industries can increase their exports. Again relying on Melitz [Melitz, 2003], services sector liberalization can positively influence not only the export intensity of manufacturers but also their decisions to participate in export markets and the number of export markets that they serve. To say distinctly, theory suggests that a more efficient services sector through increasing the productivity of firms and reducing the fixed costs of exporting can boost the number of firms in downstream industries that "self-select" into export markets. Thus, services sector liberalization, by increasing the efficiency, variety and quality of services markets, can then increase exports.

Though theory indicates that better services should increase exports (both intensively and extensively), the empirical links are not well studied. Further, those studies that do exist are based on African or Latin American data, so there is a lack of literature based on transition country data. In this research we try to fill this gap by examining the relationship between performance of services sector and export performance of manufacturing firms in transition

economies. Based on the literature review, the main research hypothesis of the study can be formulated as follows: ***the enhancement of services sector positively and significantly influences both the decision of manufacturers to participate in export markets (“extensive margin”) and their export intensity in any market (“intensive margin”).***

3. Research Methodology.

This section discusses the following issues: formulation of econometric model, description of measures and estimation issues.

Econometric model and variables. In order to estimate the impact of services inputs on export performance of manufacturers we use the following panel data regression model for firm i at time t :

$$EI_{it} = \gamma' SI_{it} + \psi' C_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

with

$$\varepsilon_{it} = a_i + v_{it}$$

where, γ' , and ψ' are vectors of parameters to be estimated

EI - export intensity, represented by the share of exports in total sales (exports/total sales).

SI - vector of services input variables. In this study we use two groups of services input variables. The first group reflects performance of three services sectors – telecommunications, electricity, and finance. These variables are represented by subjective measures from the BEEPS dataset that are based on firm's valuation on a scale from 1 to 5 as to how much of a constraint they consider telecommunications, electricity and finance for their business. The second group of variables are BRD¹⁶ indices of policy reforms [EBRD, 2009], which reflect the overall liberalization of services sector. In particular, in this study we employ: EBRD overall index of infrastructure reform, which reflects reforms in telecommunications, electric power, railway transport, road transport, and water distribution sectors; and EBRD index of banking sector reform.

C - set of control variables:

S - firms size (small-5-19 employees; medium-20-99 employees; large-more than 100 employees).

$Tech$ - employment of advanced technologies. This is a dummy variable, which shows whether the firm has a high-speed, broadband internet connection on its premises.

RD – dummy variable, which reflects whether the firm in the last three years invested in research and development.

$Innov$ – dummy variable, which reflects whether the firm in the last three years introduced new products or services.

FO – dummy variable for foreign ownership.

Ind – industry type (food, textiles, garments, chemicals & rubber, non-metallic mineral products, basic metals, fabricated metal products, machinery and equipment, electronics, other manufacturing);

ES - employee skills, measured by percent of employee with tertiary education.

$Comp$ – degree of competition, measured on the basis of firm's subjective responses on a scale from 1 to 5 as to how much pressure from domestic and foreign competitors, effects firm's decision to develop a new product and reduce costs. This variable is constructed using principal component factor analysis.

¹⁶ EBRD – European Bank for Reconstruction and Development

RQ – regulatory quality. This is one of the six dimensions of the Worldwide Governance Indicators¹⁷ which reflects the ability of the government to stimulate free trade and promote private sector development.

CapLoc – dummy variable which reflects whether the firm is located in the capital;
EU - European Union membership.

ε_{it} - is an error term, which consists from two error components: a_i - the unobservable individual (time-invariant) effect which may be correlated with the observed variables SI_{it} and C_{it} ; and V_{it} - the remainder disturbance, which varies with individuals and time and can be thought of as the usual disturbance in the regression. a_i and V_{it} are assumed to be *i.i.d.* $(0, \sigma_a^2)$ and *i.i.d.* $(0, \sigma_v^2)$ correspondingly.

In this model productivity doesn't enter in the equation directly. We proxy the productivity by firm-specific characteristics, like size, foreign ownership, employee skills and services inputs variables.

Estimation. The econometric model discussed above is intended to estimate the respective impacts of services input (telecommunications, finance, and electricity) and specific firm characteristics on export intensity of manufacturers. However, some issues can arise while estimating the model. First, since the export intensity is truncated variable the sample selection bias issue can arise while estimating the model. The second problem is related to potential endogeneity of service input variables as well as some other independent variables. To deal with selection bias problems the two-stage estimation process is employed in this study [Heckman, 1979; Helpman et al., 2008; Shepotylo, 2009]. First, we formulate a model for the probability of exporting. The specification for this relationship is of the following form:

$$D_{it}^* = V_{it}' \eta - e_{it}; \quad D_{it} = I[D_{it}^* \geq 0] \quad (2)$$

where, *i* and *t* denote firm and time, respectively. The variable EI_{it} in equation (1) is observable only if dummy variable $D_{it} = 1$. The vector of independent variables V_{it} , in probit equation, is a superset of the vector of independent variables in equation (1). Along with services input and control variables it includes a selection variable.

Based on results of previous studies, at this stage we employ the following selection variable: *EF* – export facilitation index constructed using principal component factor analysis from the *Doing Business* database¹⁸. The index consists of the following elements: number of all documents required to export goods; time necessary to comply with all procedures required to export goods; cost associated with all the procedures required to exporting.

Like in panel regression equation (1), the error term e_{it} comprises two elements: K_i - unobservable and time invariant individual effect, which may be correlated with V_{it} , and V_{it} - unobserved disturbance. The error term is normally distributed with zero mean and variance equal to $(\sigma_k^2 + \sigma_v^2)$. Following Shepotylo [Shepotylo, 2009] we assume that $(\sigma_k^2 + \sigma_v^2) = 1$ and estimate the equation using standard probit regression:

¹⁷ <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.asp>

¹⁸ www.doingbusiness.org

$$\Pr(D_{it}^* = 1 | V_{it}^*) = \Phi(V_{it}^* \eta) \quad (3)$$

Based on these estimations we calculate the inverse Mills ratio " λ_{it} " [Heckman, 1979]:

$$\lambda_{it} = \frac{\phi(V_{it}^* \hat{\eta})}{\Phi(V_{it}^* \hat{\eta})} \quad (4)$$

where, ϕ and Φ are the density and distribution function for a standard normal variable correspondingly; $\hat{\eta}$ -vector of estimated parameters; $V_{it}^* \hat{\eta}$ - prediction of the probit equation.

At the second stage, we correct for self-selection by incorporating a transformation of the predicted individual probabilities or the inverse Mills ratio as an additional explanatory variable to regression equation (1). In particular, the export intensity equation (1) may be specified as follows:

$$EI_{it} = \alpha' SI_{it} + \beta' C_{it} + \xi_t \lambda_{it} + \varepsilon_{it}^* \quad (5)$$

where, ε_{it}^* - is error term corrected after including inverse Mills ratio in the equation.

To address the problem of endogeneity of the services input variables, which are very likely to be correlated with individual specific effect (a_i), the export intensity equation is estimated by applying Hausman-Taylor IV estimation procedure [Hausman and Taylor, 1981]. Formally, the Hausman-Taylor model can be represented in its most general form as follows:

$$y_{it} = x_{1it}^\top \beta_1 + x_{2it}^\top \beta_2 + w_{1it}^\top \alpha_1 + w_{2it}^\top \alpha_2 + u_i + \omega_{it} \quad (6)$$

where,

x_{1it} - are time varying exogenous variables;

x_{2it} - are time varying endogenous variables;

w_{1it} - are time invariant exogenous variables;

w_{2it} - are time invariant endogenous variables;

u_i - is unobserved individual specific effect;

ω_{it} - the remainder error term.

In our study, services inputs variables (SI) and innovation (Innov) are time varying endogenous variables (\mathbf{x}_{2it}); industry type (Ind) and membership in European Union (EU) are time invariant exogenous variables (\mathbf{w}_{1it}); and all other variables are time varying exogenous variables (\mathbf{x}_{1it}).

This estimation procedure uses only the information within the model and employs both the between and within variation of the strictly exogenous variables as instruments. More specifically, the deviation from mean $(x_{2it} - \bar{x}_{2i})$ serves as an instrument for time varying

endogenous variables \mathbf{x}_{2it} ; and the individual means of the strictly exogenous regressors x_{1i} are used as instruments for the time invariant endogenous regressors \mathbf{w}_2 that are correlated with the individual effects [Hausman and Taylor, 1981]. The advantage of Hausman-Taylor estimation approach is that it addresses the limitations that would arise with alternative estimation models such as fixed and random effects estimators. The major drawback of the fixed effects estimator is that the coefficients of time-invariant explanatory variables are not identified. Thus in the

current research it is not suited to estimate the effects of time constant variables, such as industry, membership in EU. These variables while not central to the main research hypothesis of the study are nevertheless of some interest. Random-effects models on the other hand assume that all independent variables are uncorrelated with the individual specific error u_i , which, if not correct, leads to inconsistent estimates. However, the main limitation of Hausman-Taylor estimation method is that it doesn't solve the simultaneity problem, which can arise from the correlation of independent variables with the remainder disturbance term. To control for the robustness of the Hausman-Taylor estimation results with regard to simultaneity and sample selection bias issues we employ several robustness checks in this study.

4. Data Description.

The main source of the data for the research is the micro-level unbalanced panel data from the Enterprise Surveys database (Business Environment and Enterprise Performance Survey (BEEPS) Panel)¹⁹. The surveys were conducted by the European Bank for Reconstruction and Development (EBRD) and the World Bank Group (the World Bank) in 2002, 2005, 2007, and 2008/09 for firms in 29 countries in the European and Central Asian region. In all countries where a reliable sample frame was available (except Albania), the sample was selected using stratified random sampling. Three levels of stratification were used in all countries: industry, establishment size and region. The more detailed description of the sampling methodology can be found in the Sampling Manual.²⁰

The panel provides totally 29,386 observations. Since the objective of our study is the export performance of manufacturing firms, we limit the sample only to manufacturing sector. This gives us the final sample size of 11,293 observations at the firm level, which corresponds to 10,263 firms. On average there are 1.1 years of data per firm available.

Table 1 shows descriptive statistics of the variables used in the study. According to the data from this table, out of 11,293 observations 26.9 percent belong to exporting firms. This corresponds to 2,760 firms in the sample that participate at export markets. On average the share of export in total sales is 11.83 percent. Telecommunications sector represents the lowest, while finance sector creates the biggest obstacles for businesses. In the sample, according to EBRD assessments, more progress was achieved in banking sector reform as compared to infrastructure reform.

Table 1. Descriptive statistics

Indicators	Mean	Std.Dev	Number of observations
Export Intensity	11.83	20.16	11,293
Export Choice	.269	.443	11,293
Electricity as an obstacle	1.13	1.42	11,194
Telecommunications as an obstacle	.466	.827	5,289
Finance as an obstacle	1.46	1.26	10,920
EBRD index of infrastructure reform	2.62	.571	11,209
EBRD index of banking sector reform	3.02	.608	11,209
Innovation during last 3 years	.529	.499	10,144
R&D during last 3 years	.338	.473	7,558
Foreign ownership	.113	.316	11,104
High-speed internet connection	.620	.485	5,359
Percent of employees with university	21.7	23.5	9,894

¹⁹ <https://www.enterprisesurveys.org/>

²⁰ <http://www.enterprisesurveys.org/Methodology/>

degree			
Location in capital	.092	.29	11,284
Size (Large firm)	.302	.459	11,293
Size (Medium firm)	.353	.477	11,293
Size (Small firm)	.343	.474	11,293

Fifty-two percent of firms introduced a new product or services and thirty-three percent of firms invested in research and development during last three years. More than sixty percent of companies have high-speed broadband internet connection and only 11.3 percent of firms are owned by foreigners. On average 21.7 percent of firm's employees in the sample have university degree. Less than 10 percent of companies are located in the capital. The sample includes firms of all sizes. Generally, firms are equally distributed by size with little advantage of medium and small firms.

The comparison of exporting and non-exporting firms is presented in Table 2. In conformity with international experience, on average the share of firms that innovate and use advanced technologies are substantially higher among exporters as compared to non-exporters. Similarly, the share of firms that invest in R&D is almost twice higher among exporting firms in our sample. Exporting firms are larger and have higher shares of foreign ownership. However, contrary to international evidence non-exporting firms have better skilled personnel. Location in capital doesn't play important role in differentiation between exporting and non-exporting firms.

Table 2. Descriptive characteristics of exporters and non-exporters

Variables	Export status			
	Exporter		Non-Exporter	
	Percent	Number of observations	Percent	Number of observations
Innovation during last 3 years	61.3	3,031	49.4	7,113
R&D during last 3 years	50	2,554	25.5	5,004
Foreign ownership	20.5	2,978	7.9	8,126
High-speed internet connection	81.4	1,542	54.2	3,817
Percent of employees with university degree	19.6	2,964	22.6	6,930
Location in capital	8.6	3,037	9.4	8,247
Size (Large firm)	51	3,037	22.8	8,247
Size (Medium firm)	34	3,037	35.8	8,247
Size (Small firm)	15	3,037	41.4	8,247

5. Study Results.

Selection equation. Five different specifications of the model (eq.1-4) are estimated. Each of five services input measures is entered into the model one by one. Table 3 reports the parameter estimates and goodness-of-fit indicators for probit regressions. All five models reflect a good fit with the data (Wald Chi-squares are significant at $p < 0.01$ or at $p < 0.05$ levels; Likelihood ratio tests of $\rho = 0$ are significant at one percent level). As it was expected, the selection variable – export facilitation (which reflects costs and time necessary to export goods) - has significant and negative impact on probability of exporting. This result provides support to the stylized fact that restrictive trade regulation discourages manufacturers from exporting.

Surprisingly, only two from five services input variables have a significant impact on dependent variable (at 5 percent level). Marginal improvement in the performance of telecommunications sector and marginal increases in EBRD index of infrastructure reforms raise probability of positive exports correspondingly by 4.1 and 21.3 percent. Thus the hypothesis that efficient services inputs encourage manufacturers to participate at export markets is supported only partially. The results of the probit regression suggest that membership in European Union and regulatory quality (with the exception of the fourth specification) don't have any significant effect on export participation.

Table 3. Probit selection equation

Variables	Coefficients				
	I	II	III	IV	V
Dependent Variable: Export Choice					
Electricity as an obstacle	-.0526 (.0433)	-	-	-	-
Telecommunications as an obstacle	-	-.1562*** (.0595)	-	-	-
Finance as an obstacle	-	-	-.0334 (.0374)	-	-
EBRD index of infrastructure reform	-	-	-	.8206*** (.2113)	-
EBRD index of banking sector reform	-	-	-	-	.1152 (.1655)
Innovation during last 3 years	.2258** (.094)	.2525** (.1013)	.2049** (.0934)	.2258** (.0983)	.2031** (.0953)
R&D during last 3 years	.4641*** (.1247)	.5065*** (.1377)	.4382*** (.1230)	.4895*** (.1312)	.4589*** (.1287)
Technological level of company (High-speed internet connection)	.6634*** (.1457)	.6742*** (.1562)	.6638*** (.1480)	.7965*** (.1617)	.6687*** (.1489)
Employee skills	.0063*** (.0022)	.0064*** (.0023)	.006*** (.0022)	.0053*** (.0022)	.0066*** (.0022)
Foreign ownership	.8782*** (.193)	.8933*** (.2078)	.8796*** (.1966)	.9249*** (.2042)	.8814*** (.1983)
Size (Small firm)	-1.589*** (.2946)	-1.653*** (.3276)	-1.570*** (.2970)	-1.842*** (.3315)	-1.685*** (.3166)
Size (Medium firm)	-.5849*** (.1453)	-.6074*** (.1570)	-.5694*** (.1450)	-.7106*** (.1631)	-.6362*** (.1554)
Location in Capital	-1.246** (.5281)	-1.174** (.5439)	-1.313** (.5297)	-1.354** (.562)	-1.172** (.5507)
European Union country	.0542 (.1468)	.0375 (.1541)	.0487 (.1484)	-	-
Competition	.4489*** (.0828)	.4704*** (.0924)	.4385*** (.083)	.4086** (.1846)	.4297*** (.0816)
Export facilitation	-1.655*** (.053)	-.1788*** (.0582)	-.1705*** (.0538)	-.2412*** (.0613)	-.181*** (.057)
Regulatory quality	.1043 (.1016)	.1192 (.1076)	.1038 (.1017)	.5909*** (.1608)	.0421 (.1663)
<i>Number of obsevations</i>	2598	2579	2511	2507	2507

<i>Wald chi-sq</i>	35.78*** (22)	30.9* (22)	34.39** (22)	36.88** (21)	34.4** (21)
<i>Likelihood-ratio test of rho=0</i>	6.45***	7.26***	5.94***	9.69***	6.66***

Standard errors are in parentheses. *** — statistically significant at $p < 0.01$ level; ** — statistically significant at $p < 0.05$ level; * — statistically significant at $p < 0.1$ level.

All other coefficients are significant and have expected sign. Indeed, introduction of new products, investments in R&D, size, foreign ownership, employment of advanced technologies, percentage of employees having tertiary education have significant (at $p < 0.05$ level) and positive effect on the propensity to export.

Export intensity equation. Table 4 presents results of the estimation of the impact of services input variables on the export intensity of manufacturers. Hausman-Taylor estimation procedure employed at this stage allows controlling for endogeneity of services input variables caused by their correlation with unobserved individual level heterogeneity. All the five equations have Wald chi-square significant at one percent level. The inverse Mills ratio is significant at $p < 0.01$ level and positive, which reflects the significance of the first-stage selection equation. In conformity with the main research hypothesis electricity and telecommunications sector have significant ($p < 0.01$) impact on export intensity of manufacturers. According to data from Table 4, the obstacles created by these two service sectors for the business activities of individual manufacturers have negative impact on their export performance. The obstacles formed by finance sector also have negative impact on manufacturer's exporting. However, this impact is not statistically significant.

Similarly, the overall liberalization of service sector (EBRD index of infrastructure reform) and reforms in banking sector (EBRD index of banking sector reform) have significant (at 5 percent level) and positive effect on export performance of downstream firms. Thus deep reforms and liberalization in such service sectors as electric power supply, railways, roads, telecommunications and water supply as well as in banking sector substantially improves export activity of manufacturing firms. These findings, in general, provide support for the main research hypothesis of the study that the enhancement of services sector positively and significantly influences export performance of downstream industries.

The effects of firm specific characteristics – innovations, research and development, employment of advance technologies, employee skills, size and foreign ownership - are generally significant (in most specifications at 5 percent level) and have expected signs. Introduction of new product and services, investment in research and development as well as employment of advanced technologies (high-speed, broadband internet connection) increase competitiveness of the manufacturing firms at global markets and thus encourages export intensity.

Firm size and foreign ownership also have positive and significant impact on the expansion of export activities. Large firms have more advantages in accessing to finance, necessary for establishing distribution networks at global markets. Generally they have more resources for investments necessary for attaining of competitive advantage globally. This is especially true for transition economies. Foreign ownership, in turn, facilitates transfer of advanced managerial expertise, skills and technologies that makes firm more competitive at international markets. Employee skills variable is also expected to have a positive impact on export performance. This variable measured as a percentage of employees with tertiary education, is supposed to enhance firm's productivity and thus to improve its competitiveness at export markets. The results in table 4 show that employee skills have positive effect on export intensity; however, not like in selection equation this effect is not significant in all specifications.

Among the environmental variables competition, regulatory quality and membership in European Union are important predictors of export performance of manufacturers. Study results show that competition measured as a pressure on companies to develop a new product and reduce costs encourages export intensity of manufacturers (significant at $p < 0.01$). Regulatory quality has positive and significant at one percent level effect (non-significant in equations 4 and 5) on export intensity. Better business environment reduces costs of doing business, improves competitiveness and thus makes it easier to expand business activities at export markets.

Table 4. Export intensity equation

Variables	Coefficients				
	I	II	III	IV	V
Dependent Variable: Export Intensity (EI)					
Electricity as an obstacle	-2.281*** (.6238)	-	-	-	-
Telecommunications as an obstacle	-	-6.093*** (.7216)	-	-	-
Finance as an obstacle	-	-	-.1498 (.5666)	-	-
EBRD index of infrastructure reform	-	-	-	9.297** (3.885)	-
EBRD index of banking sector reform	-	-	-	-	9.3904*** (2.837)
Innovation during last 3 years	11.894*** (1.563)	11.929*** (1.472)	12.724*** (1.575)	4.116*** (1.069)	11.358*** (1.513)
R&D during last 3 years	5.878*** (1.492)	5.348*** (1.452)	2.817* (1.479)	2.281 (1.434)	5.630*** (1.608)
Technological level of company (High-speed internet connection)	8.989*** (2.185)	7.674*** (2.082)	6.053*** (2.277)	7.823*** (2.511)	5.737*** (2.183)
Employee skills	.0527** (.0265)	.048* (.0259)	.034* (.0267)	.014 (.0274)	.0669** (.0303)
Foreign ownership	24.513*** (2.205)	23.741*** (2.127)	23.604*** (2.300)	11.606*** (2.035)	23.725*** (2.310)
Size (Small firm)	-44.511*** (3.88)	-44.052*** (3.747)	-43.043*** (3.933)	-16.047*** (3.626)	-45.776*** (4.409)
Size (Medium firm)	-16.066*** (1.67)	-15.981*** (1.665)	-16.370*** (1.729)	-9.592*** (1.724)	-17.406*** (1.832)
Location in Capital	-8.914** (3.856)	-2.335 (3.439)	-9.131** (3.875)	11.451*** (3.94)	-10.029** (4.012)
European Union country	6.336*** (1.518)	6.078*** (1.561)	6.733*** (1.607)	-	-
Competition	10.851*** (1.136)	10.689*** (1.093)	9.902*** (1.135)	4.173*** (.4676)	9.457*** (1.094)
Regulatory quality	4.556*** (1.212)	5.235*** (1.264)	4.520*** (1.242)	-4.515 (4.907)	-5.564 (5.772)
Inverse Mills ratio	21.651*** (3.525)	19.990*** (3.235)	19.054*** (3.598)	6.510** (2.844)	19.499*** (3.619)
<i>sigma_u</i>	90.479	99.150	100.946	87.660	96.306
<i>sigma_i</i>	13.732	13.355	13.804	13.731	13.892
<i>rho</i>	.9774	.9821	.9816	.9760	.9796

<i>Number of observations</i>	2598	2598	2511	2507	2507
<i>Wald chi-sq (df)</i>	769.02*** (22)	825.44*** (22)	760.75*** (22)	698.87*** (21)	727.90*** (21)

Standard errors are in parentheses. *** — statistically significant at $p < 0.01$ level; ** — statistically significant at $p < 0.05$ level; * — statistically significant at $p < 0.1$ level.

The non-significant coefficients of this variable in equations 4 and 5 can be explained by their correlations with respective EBRD indexes used in these specifications. The same is true for the variable which reflects membership in European Union. Industry effect is controlled but not reported in Tables 3 and 4.

Robustness checks. The empirical strategy of this study involves two-stage Heckman procedure to deal with selection bias problem, and the Hausman-Taylor IV estimation method to control potential endogeneity of services inputs variable. Thus, series of robustness checks of selection bias problem and endogeneity issue are performed in this study. We restrict our robustness checks to effects of services input variables on firm's export intensity (see Table 5).

Table 5. Robustness checks of the link between services input variables and export intensity (standard errors in brackets).

N	Services Input Variables	Estimation Methods					
		Baseline Hausman-Taylor IV estimation	Hausman-Taylor IV estimation with different selection variable (time necessary to comply with all procedures required to export goods)	Hausman-Taylor IV estimation with different selection variable (cost associated with all the procedures required to exporting)	Tobit regression with country and industry fixed effects	Hausman-Taylor IV estimation with services input variables replaced by their industry-country-year averages	2-SLS Fixed Effects estimation
1	2	3	4	5	6	7	8
1	Electricity as an obstacle	- 2.28*** (.6238)	-2.25*** (.6051)	- 2.27*** (.6210)	- 1.46*** (.5373)	-3.04*** (1.119)	-3.84** (1.654)
2	Telecommunications as an obstacle	- 6.09*** (.7216)	-6.02*** (.7041)	- 6.00*** (.7076)	-2.32* (1.353)	-3.83*** (1.365)	-31.67 (26.362)
3	Finance as an obstacle	-.149 (.5666)	-.255 (.5629)	-.021 (.5619)	-2.42** (1.110)	-4.328** (1.719)	-7.981* (4.220)

4	EBRD index of infrastructure reform	9.29** (3.885)	9.98** (3.915)	8.678** (3.841)	4.853** (2.162)	-	- 32.0*** (12.188)
5	EBRD index of banking sector reform	9.39*** (2.837)	11.97*** (2.914)	9.54*** (2.767)	9.97*** (2.125)	-	- 23.1*** (9.008)

Standard errors are in parentheses. *** — statistically significant at $p < 0.01$ level; ** — statistically significant at $p < 0.05$ level; * — statistically significant at $p < 0.1$ level.

First, we check whether the study results are sensitive to alternative exclusion restrictions in the probit model. In particular, instead of employing a composite factor score of trade barriers we use separate variable that influence fixed costs of exporting (time necessary to comply with all procedures required to export goods) and variable that impacts variable costs (cost associated with all the procedures required to exporting). Reported in the fourth and fifth columns of Table 5, the coefficients of the all five services input indicators, received after the estimation of the models with the application of the alternative exclusion restrictions, are very similar to the baseline estimates (the third column). Second, we employed Tobit regression to deal with sample selection bias, which is an alternative approach to the Heckman's two-stage method. The results of Tobit estimation presented in the sixth column of Table 5, suggest that the study results are quite robust to this check. Third, following Dollar et al. (2006) we replace subjective measures of services inputs by their country-industry-year averages. This allows to copy with the endogeneity problem caused by reverse causality of this variables. The results of Hausman-Taylor estimation of average values of services input variables, showed in the seventh column of Table 5, generally are similar to baseline estimations. The only difference is that the average value of finance indicator is statistically significant now. Therefore, we can conclude that our results are robust.

Finally, as a second robustness check against endogeneity of services input variables, we employ alternative to Hausman-Taylor approach: fixed effects panel IV estimator²¹. The results of these estimations are generally consistent with the results of baseline model (the eighth column of Table 5). However, there are some important differences from earlier results. In particular, the EBRD indexes are significant and negative in fixed-effects 2-SLS model, which contradicts to our expectations. Thus, there is weak support of the assertion that EBRD indexes estimates are robust. Also the financial institution's variable found to be statistically significant, while telecommunication indicator non-significant predictor of export intensity in this specification.

6. Conclusions

In this paper, we examine the impact of services sector inputs on the export performance of downstream industries in transition economies. To our best knowledge this is the first attempt to explore the empirical link between the efficiency of service industry and export activity of manufacturing sector for transition economies.

To measure services sector performance, the two kinds of indicators were employed in this paper. First one includes the subjective measures of individual manufacturers as to how much of an obstacle for their business they consider the performance of the following three service sectors: electricity, telecommunications and finance. Another type of variables employed in this study was EBRD policy reform indices [EBRD 2009] which reflect the overall liberalization of services sector.

²¹ Following Iwanow and Kirkpatrick (2008) we use log of GDP per capita and log of population as instruments for services input variables.

Generally, the key finding of the study is that improvement in the services sectors would enhance the export performance of manufacturers in transition economies. In particular, the study results suggest that reducing constraints and obstacles originating from inefficiencies in electricity, telecommunication, infrastructure and banking will encourage export performance of downstream industries. Thus, advancing liberalization reforms in telecommunications, electric power, railway transport, road transport, and water distribution sectors as well as in banking sector will stimulate expansion of export activities of manufacturers. Our results also suggest that services reform impacts more strongly on the intensity of existing exporters than it does in encouraging new exporters or new export markets.

This paper looks at firm specific factors that affect the export performance of manufacturers in transition economies as well. Consistent with the results in existing research, we find that firm specific characteristics such as the introduction of new products, investment in research and development, employment of advanced technologies, and employee skills are key drivers of export performance in the manufacturing sectors of transition economies. Introduction of new products and services, investment in research and development as well as employment of advanced technologies (high-speed, broadband internet connection) increase the competitiveness of the manufacturing firms in global markets and thus improve export performance.

We find that the firm's size and foreign investment do matter as well. These factors significantly and positively affect not only the decision to export, but also export intensity of manufacturers. Large firms have more advantages in accessing to finance, which is necessary to establish distribution networks in foreign markets. Generally, they have more resources for the investment necessary for attaining of competitive advantage globally. This is especially true for transition economies. Foreign ownership, in turn, facilitates transfer of advanced managerial expertise, skills and technologies that makes the firm more competitive in international markets. We also find that other factors such as trade facilitation, regulatory quality, the degree of competition, membership in European Union also positively affect exports.

The results of the study have several policy implications. The first insight is that an efficient service sector infrastructure represents a strategic and underexploited resource of export enhancement that can be influenced by policy makers. To stimulate export performance of manufacturing industries policy makers must emphasize further reforms and liberalization of their services sectors. These reforms must be focused on providing adequate access to services for downstream industries and thus on reducing their costs of doing business. Moreover, government should create favorable conditions for attracting foreign direct investments and encourage investments in innovation, research and development, employment of advanced technologies. A final policy point is that reducing trade related costs, through trade and customs procedures facilitation, would also increase exports. Private entrepreneurs should also expect that their investments in innovation, research and development, employee skills and advanced technologies will be beneficial for their export activity. In summary, the results of this study provide information for policymakers and stakeholders that will facilitate elaboration of policy interventions aimed at improvement of export performance of manufactures in transition economies.

References

1. Alvarez, R. and Lopez, R. A. 2005. Exporting and performance: evidence from Chilean plants. Canadian Journal of Economics, vol. 38(4), pp. 1384–1400.
2. Arnold, J.M., Mattoo, A. and Narciso, G. 2006. Services inputs and firm productivity in Sub-Saharan Africa: evidence from firm-level data. The World Bank, Policy Research Working Paper № 4048.

3. Arnold, J.M., Javorcik, B. and Mattoo, A. 2011. Does services liberalization benefit manufacturing firms: evidence from the Czech Republic. *Journal of International Economics*, vol. 85 (1), pp. 136-146.
4. Balchin, N. and Edwards, L. 2008. Trade-related business climate and manufacturing export performance in Africa: a firm-level analysis. Paper presented at the 2008 Conference of the African Econometric Society (AES), Pretoria, South Africa. Available at:
http://www.africametrics.org/documents/conference08/day2/session5/balchin_edwards.pdf
5. Baldwin, J.R. and Gu, W. 2004. Trade liberalization: export-market participation, productivity growth and innovation. *Oxford Review of Economic Policy*, vol. 20(3), pp. 372-392.
6. Bernard, A. B. and Jensen, J. B. 1995. Exporters, jobs, and wages in U.S. manufacturing: 1976–1987. *Brookings Papers on Economic Activity: Microeconomics*, pp. 67–119.
7. Bernard, A. B. and Jensen, J. B. 1999. Exceptional exporter performance: cause, effect, or both? *Journal of International Economics*, vol. 47(1), pp. 1–25.
8. Bernard, A. B. and Jensen, J. B. 2004. Exporting and productivity in the USA. *Oxford Review of Economic Policy*, vol. 20(3), pp. 343–357.
9. Bernard, A. B. and Wagner, J. 1997. Exports and success in German manufacturing. *Review of World Economics*, vol. 133(1), pp. 134–157.
10. Bernard, A. B. and Wagner, J. 2001. Export entry and exit by German firms. *Review of World Economics*, vol. 137(1), pp. 105–123.
11. Berulava G. 2012. The Impact of Services Sector on Export Performance of Manufacturing Firms in Transition Economies. *Moambe, Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences*, vol.6(3), pp. 154-162.
12. Blalock, G. and Gertler, P. J. 2004. Learning from exporting revisited in a less developed setting. *Journal of Development Economics*, vol. 75(2), pp. 397–416.
13. Clarke, G. 2005. Beyond tariff and quotas: why don't African manufacturing enterprises export more? *The World Bank, Policy Research Working Paper WPS3617*.
14. Clerides, S. K., Lach, S. and Tybout, J. R. 1998. Is learning by exporting important? Microdynamic evidence from Colombia, Mexico, and Morocco. *Quarterly Journal of Economics*, vol. CXIII (3), pp. 903–947.
15. Dollar, D., Hallward-Driemeier, M. and Mengistae, T. 2006. Investment climate and international integration. *World Development*, vol. 34(9), pp. 1498–1516.
16. EBRD. 2009. Transition report 2009: transition in crisis? European Bank for Reconstruction and Development. Available at:
<http://www.ebrd.com/downloads/research/transition/TR09.pdf>
17. Eschenbach, F. and Hoekman, B. 2006. Services policy reform and economic growth in transition economies. *Review of World Economics*, vol. 142(4), pp. 746-764.
18. Fernandes A. M and Paunov, C. 2012. Foreign direct investment in services and manufacturing productivity growth: Evidence for Chile. *Journal of Development Economics*, vol. 97 (2), pp. 305-321.
19. Greenaway, D. and Kneller, R. 2004. Exporting and productivity in the United Kingdom. *Oxford Review of Economic Policy*, vol. 20(3), pp. 358–371.
20. Greenaway, D. and Yu, Z. 2004. Firm-level interactions between exporting and productivity: industry-specific evidence. *Review of World Economics*, vol. 140(3), pp. 376–392.
21. Hausman, J. A., and Taylor, W. E. 1981. Panel data and unobservable individual effect. *Econometrica*, vol. 49 (6), pp. 1377-1398.

22. Heckman J. J. 1979. Sample selection bias as a specification error. *Econometrica*, vol. 47(1), pp. 153–161.
23. Helpman, E., Melitz, M., and Rubinstein, Y. 2008. Estimating trade flows: trading partners and trading volumes. *Quarterly Journal of Economics*, vol. 123(2), pp. 441–487.
24. Iwanow, T. and Kirkpatrick, C. 2008. Trade facilitation and manufactured exports: is Africa different? *World Development*, vol. 37(6), pp. 1039–1050.
25. Melitz, M.J. 2003. The impact of trade on intra-industry reallocations and aggregate industry productivity. *Econometrica*, vol. 71 (6), pp. 1695–1725.
26. Sheptylo O. 2009. Export diversification across industries and space: Do CIS countries diversify enough? *Discussion Papers* 20, Kyiv School of Economics.
27. Wagner J. 2007. Exports and productivity: a survey of the evidence from firm-level data. *The World Economy*, vol. 30(1), pp. 60–83.
28. World Bank. 1996. *The East Asian Miracle: Economic Growth and Public Policy*. World Bank Policy Research Reports (Oxford University Press).

გიორგი ბერულავა

ემდ, პროფ.

თხუ ქ. გუგუშვილის სახ. ეკონომიკის
ინსტიტუტის განყოფილების გამგე

სამსახურთ სამიანობის გაზოჯობება გადამამუშავებელი მრეწველობის
საწარმოების გარდამავალი ეკონომიკის მშობე ძველები: როგორია
მომსახურების დარგების რეფორმის როლი?
გრცელი რეზიუმე

ექსპორტირება წარმოადგენს ეკონომიკური საქმიანობის მნიშვნელოვან
სახეობას, რომელიც ხელს უწყობს მწარმოებლურობის ზრდასა და ცხოვრების
დონის ამაღლებას. აღმოსავლეთაზიური “ვეფხვების” გამოცდილება ადასტუ-
რებს, რომ საქსპორტო საქმიანობის ზრდა ჩამორჩენილი ბაზრის მქონე ქვეყ-
ნებში უნდა განიხილებოდეს როგორც ქვეყნის სტრატეგიის ერთ-ერთი ძირი-
თადი კომპონენტი [The World Bank, 1996]. სხვა სიტყვებით, გარდამავალი ეკო-
ნომიკის მქონე ქვეყნების ერთ-ერთი ძირითადი ამოცანაა საქსპორტო საქმია-
ნობისათვის ხელსაყრელი გარემოს შექმნა, რომელიც მათ უნდა გადაჭრან თა-
ვიანთი ეკონომიკური განვითარების გზაზე.

წინამდებარე ნაშრომში ფოკუსირებულია გარდამავალი ეკონომიკის
ქვეყნებში მომსახურების დარგების გავლენა საქსპორტო საქმიანობაზე. არსე-
ბული კვლევების თანახმად, საქსპორტო საქმიანობის გაუმჯობესებამ შეიძ-
ლება გარკვეული მოგება მოუტანოს გარდამავალი ეკონომიკის მქონე ქვეყნებს.
ექსპორტის ზრდამ შეიძლება გაზარდოს ინდივიდუალური ფირმების მწარმოებ-
ლურობა “ექსპორტის პროცესში შესწავლის” გზით, ანდა ხელი შეუწიოს
დამატებით მაღალტექნოლოგიური პროდუქტების იმპორტს. ნებისმიერ შემთ-
ხვევაში ეს უზრუნველყოფს ეკონომიკური ზრდის სტიმულირებას.

თუმცა ურთიერთკავშირი მწარმოებლურობა-ექსპორტი ბოლო წლებში ძალიან ინტენსიურად შეისწავლიდა, ამ ურთიერთობების ზოგიერთი ასპექტი ბოლომდე ჯერ კიდევ არ გამოკვლეულა. მაგალითად, მელიც [Мелиц, 2003] მიერ ინიცირებული სამეცნიერო ლიტერატურის მნიშვნელოვანი ნაწილი, რომელიც ეძღვნება პეტეროგენური ფირმების საქმიანობის შესწავლას, ვარაუდობს, რომ ექსპორტიონები უფრო მაღალწარმოებლური ფირმები არიან. ამდაგვარი მიდგომის საფუძველში დევს იმის დაშვება, რომ არსებობს ფიქსირებული დანახობები, რომლებიც დაკაგშირებულია გაყიდვებთან საექსპორტო ბაზრებზე. აქედან გამომდინარე, მხოლოდ მაღალმწარმოებლურ ფირმებს შეუძლიათ ექსპორტის განხორციელება, მაშინ როცა ნაკლებმწარმოებლური საწარმოები იმუშავებენ მხოლოდ შიდა ბაზარზე. ამ კვლევებში საექსპორტო ბაზრებზე დამოუკიდებლად გამავალი ფირმების მაღალი მწარმოებლურობა განიხილება როგორც ამ ფირმის გონივრული პოლიტიკის შედეგი. ამისდა მიუხედავად, ფირმის მაღალი მწარმოებლურობის მიღწევა ასევე შეიძლება იმ გარე ფაქტორების გავლენით, რომლებიც მისი უშუალო კონტროლის ქვეშ არ არის. მწარმოებლურობაზე გავლენის მქონე ექსპორტსა და გარეფაქტორების ურთიერთობების ბოლო ემპირიული კვლევები ძირითადად თავმოყრილია ბიზნესკლიმატის გავლენაზე. მაგალითად, კლარგმა [Кларк, 2005] აფრიკელი ექსპორტიონების კვლევისას აღმოაჩინა, რომ თვით საწარმოს მახასიათებლებად დამატებით, სავაჭრო პოლიტიკასთან დაკაგშირებული ცვლადები ასევე ახდენენ გავლენას საექსპორტო საქმიანობაზე. კერძოდ, ავტორი ამტკიცებს, რომ რესტრუქტიული სავაჭრო და საბაჟო რეგულირება, ასევე არაეფექტური საბაჟო ადმინისტრირება შეიძლება უარყოფითად მოქმედებს საწარმოს სურვილზე, დაკავდეს საექსპორტო საქმიანობით. ბეჭჩინმა და ედვარდესმა [Белчин и Эдвардс, 2008] დაადგინეს, რომ ბიზნესკლიმატი მჭიდრო კაგშირშია აფრიკის სამრეწველო საწარმოთა საექსპორტო საქმიანობასთან. მწარმოებელთა საექსპორტო საქმიანობაზე ბიზნეს კლიმატის და ინფრასტრუქტურული გარემოს გავლენის ემპირიული მტკიცებულებები შეიძლება მოიძებნოს რიგ სხვა ნაშრომებში [Dollar et.al., 2006; Iwanow and Kirkpatrick, 2008].

მიუხედავად იმისა, რომ თეორიის თანახმად, მომსახურების სფეროს უკეთესმა ფუნქციონირებამ შეიძლება გაზარდოს გადამამუშავებელი მრეწველობის საწარმოთა ექსპორტი (როგორც ინტენსიური, ასევე ექსტენსიური ასევებით) ამ ორ ფაქტორს შორის ემპირიული კაგშირი არასაქმარისადაა შესწავლილი. უფრო მეტიც, ამ სფეროში არსებული კვლევები ეყრდნობა აფრიკის და ლათინური ამერიკის ქვეყნების მონაცემებს. ამავე დროს, გარკვეული ნაკლოვანებები არსებობს გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში საექსპორტო საქმიანობის შემსწავლელ კვლევებში. შევეცდებით, ჩვენს ნაშრომში ეს ნაკლი გამოვასწოროთ, უკრადლება გავამახვილოთ მომსახურების სფეროს ეფექტურ ფუნქციონირებასა და სამრეწველო საწარმოების საექსპორტო საქმიანობის ურთიერთობათა შესწავლაზე გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში.

ლიტერატურის გაცნობა საშუალებას გაძლევს, ძირითადი საკვლევი პიპოტება შემდეგნაირად ჩამოვაყალიბოთ: მომსახურების დარგების ფუნქციონირების გაუმჯობესება დადგებითად და სტატისტიკურად მნიშვნელოვნად ახ-

დენს გავლენას როგორც საექსპორტო ბაზრებზე გასვლის გადაწყვეტილებაზე (ექსტენსიური ასაექტი), ასევე საექსპორტო საქმიანობის ინტენსიურობაზე (ინტენსიური ასპექტი).

მომსახურების სფეროს გავლენის შეფასება მწარმოებლების საექსპორტო საქმიანობაზე ხორციელდება პანელური მიკროდონების არაბალანსირებული რეგრესიის მოდელის ბაზაზე. პანელური მონაცემები აღებულია საწარმოთა გამოკითხვების მონაცემთა ბაზებიდან (საქმიანი გარემოს და საწარმოთა საქმიანობის კვლევათა პანელური მონაცემები (BEEPS))²². ნაშრომში მომსახურების სფეროს საქმიანობის ეფექტურობის შესაფასებლად გამოყენებულია ცვლადების ორი კატეგორია. ცვლადების პირველი ჯგუფი წარმოდგენილია სუბიექტური მაჩვენებლებით, რომლებიც ემყარება ფირმის მენეჯერების მიერ იმ პრობლემების შეფასებებს, რომლებსაც მათ ბიზნესს უქმნის შემდეგი დარგები: ტელეკომუნიკაციები, ელექტროენერგეტიკა და ფინანსები. ცვლადების მეორე ჯგუფი წარმოდგენილია რეფორმირების ინდექსებით EBRD [EBRD, 2009], რომლებიც ასახავს მომსახურებათა ვაჭრობის საერთო ლიბერალიზაციას.

პანელური რეგრესიის მოდელის შეფასებისას შეიძლება წამოიჭრას გარევული პრობლემები. ჯერ ერთი, რადგანაც ექსპორტის ინტენსიურობა წარმოადგენს უკეც ცვლადს, მოდულის შეფასებისას ჩნდება პრობლემები, რომლებიც დაკავშირებულია შერჩევის გადაადგილებასთან. მეორე პრობლემას შეხება აქვს ცვლადი მომსახურების შესაძლო ენდოგენურობასთან, ასევე ზოგიერთ სხვა დამოუკიდებელ ცვლადებთან. შერჩევის გადაადგილების პრობლემის გადასაწყვეტად ამ ნაშრომში გამოიყენება შეფასების ორბიჯიანი პროცედურა [Heckman, 1979; Helpman et. al, 2008; Shepotulo, 2009]. პირველ ეტაპზე ყალიბდება ექსპორტის შესაძლებლობების განმსაზღვრელი მოდელი. მეორე ეტაპზე იქმნება შერჩევის გადაადგილება, კორექტირდება გამოთვლილი ინდივიდუალური ალბათობების ანდა მიღსის შებრუნებული კოეფიციენტის, როგორც პანელური რეგრესიის განტოლებაში დამატებითი დამოუკიდებელი ცვლადის სახით ჩართვით. ცვლადი მომსახურებების, რომელთა კორელაცია შესაძლებელია ინდივიდუალური სკეციფიკური ეფექტით, ენდოგენურობის პრობლემის გადასაწყვეტად, ექსპორტის ინტენსიურობის განტოლება ფასდება ჰაუსმან-ტეილორის პროცედურის გამოყენებით [Hausman and Taylor, 1981].

ნაშრომის ძირითად შედეგს წარმოადგენს იმ ფაქტის წარმოჩენა, რომ მომსახურების სფეროს საქმიანობის გაუმჯობესება ხელს უწყობს გადამამუშავებელი მრეწველობის საექსპორტო საქმიანობის გაუმჯობესებას. კერძოდ, კვლევის პროცესში დადგინდა, რომ ელექტროენერგეტიკის და ტელეკომუნიკაციების დარგის არაუფაქტური საქმიანობის შემთხვევაში წინააღმდეგობების და შეზღუდვების შემცირება ასტიმულირებს გადამამუშავებელი მრეწველობის საექსპორტო საქმიანობას. ანალოგიურად, ტელეკომუნიკაციების, ელექტროენერგეტიკის, სარეინიზზო და საგზაო ტრანსპორტის, წყლის დისტრიბუციის და საბანკო სექტორის სფეროებში ლიბერალიზაციის რეფორმების გატარება იწვევს მწარმოებელთა საექსპორტო საქმიანობის გაფართოებას. ანალიზის შედეგები მოწმობს, რომ მომსახურების სფეროს რეფორმირება შედარებით

²² <https://www.enterprisesurveys.org/>

სერიოზულ გავლენას ახდენს მეწარმეთა საექსპორტო საქმიანობის ინტენსიურობაზე, ვიდრე მათ საექსპორტო ბაზარზე გასვლის გადაწყვეტილებაზე.

მოცემულ ნაშრომში განხილულია აგრეთვე ფირმის სპეციფიკური ფაქტორების გავლენა მის საექსპორტო საქმიანობაზე. არსებული კვლევების შედეგების თანახმად აღმოგაჩენთ, რომ ინოვაციები, ინვესტიციები ავლევებსა და განვითარებაში, უცხოური კაპიტალი, მოწინავე ტექნოლოგიების გამოყენება და ფირმის ზომა საექსპორტო საქმიანობაში გადამატებავებელი სექტორის საწარმოთა წარმატების ძირითადი ფაქტორია გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში, მოწინავე ტექნოლოგიების გამოყენება ზრდის გადამატებავებელი ფირმის კონკურენტურიანობას გლობალურ ბაზრებზე და ამით სტიმულს აძლევს მათი საექსპორტო საქმიანობის ინტენსივობას.

ასევე დიდ როლს თამაშობს ფირმის ზომა და უცხოური კაპიტალი. კვლა ეს ფაქტორი დადებითად მოქმედებს არა მარტო მწარმოებელთა გადაწყვეტილებაზე საექსპორტო ბაზარზე გასვლის შესახებ, არამედ მათი საექსპორტო საქმიანობის ინტენსიურობაზეც. მსხვილ ფირმებს გააჩნიათ უპირატესობები ფინანსური რესურსების მოპოვების საქმეში, რომლებიც აუცილებელია უცხოურ ბაზრებზე სადისტრიბუციო ქსელების შესაქმნელად. გარდა ამისა, მსხვილ ფირმებს გააჩნიათ მეტი საშუალებები გლობალური კონკურენტული უპირატესობის მისაღწევად. ეს მომენტი განსაკუთრებით აქტუალურია გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებისათვის. უცხოური კაპიტალი, თავის მხრივ, ადვილებს მოწინავე მმართველობითი ცოდნის, გამოცდილების და ტექნოლოგიების ტრანსფერის, რომელიც აუცილებელია საერთაშორისო ბაზრებზე კონკურენტული უპირატესობის მოსაპოვებლად. ასევე ნათელია, რომ ვაჭრობის გაადვილება, მარეგულირებელი გარემოს ხარისხი, კონკურენციის დონე, ეკონომიკურის წევრობა ეს ყველაფერი გავლენას ახდენს ექსპორტზე.

კვლევის შედეგები სავაჭრო პოლიტიკის სფეროში ზოგიერთ რეკომენდაციას უდევს საფუძველად. ჯერ ერთი, ეს შედეგები აჩვენებს, რომ მომსახურების ეფექტური დარღი არის სტრატეგიული და მწარმოებელთა საექსპორტო საქმიანობის ბოლომდე არ გამოყენებული რესურსი, რომელიც პოლიტიკის ხელშია. საწარმოო დარგების საექსპორტო საქმიანობის სტიმულირებისათვის ხელისუფლებამ ფოკუსირება უნდა მოახდინოს მომსახურების სფეროს შემდგომ ლიბერალიზაციასა და რეფორმირებაზე. ეს რეფორმები მიმართული უნდა იყოს გადამატებავებელი მრეწველობის საწარმოთათვის მომსახურების ადეკვატური ხელმისაწვდომობის უზრუნველყოფაზე და ამით მათთვის ბიზნესის წარმოების დანახარჯების შემცირებაზე.

დასასრულ, კვლევის შედეგები წარმოადგენს ინფორმაციას პოლიტიკოსებისა და სხვა დაინტერესებული მხარეებისათვის გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში გადამატებავებელი მრეწველობის საწარმოთა საექსპორტო საქმიანობის გაუმჯობესების დონისძიებათა შემუშავების მიზნით.

მაკროეკონომიკა
MACROECONOMICS

Lasha Kavtaradze²³

Doctor of Public Economics
Head of Macroeconomic Analysis and
Tax Policy Unit at the Parliamentary
Budget Office of Georgia

INVESTIGATING SAVINGS-INVESTMENT GAP IN GEORGIA

Summary

Prior to the global financial crisis, Georgia faced high foreign investment inflows with expanded domestic credits and government expenditures. High inflation and a positive output gap were also the other two major issues that Georgia had to face with during this period. A combination of these shocks associated with a sizable negative savings-investment gap during the 2006-2008 periods. However, the negative savings-investment gap narrowed and reached to a historically low level of 5.8% by 2013.

In this paper, I investigate the driving factors that have determined the savings-investment gap in Georgia. I use the “Jackknife Model Averaging” Estimator to show private credit, GDP gap, FDI inflows, government expenditure and other indicators effects on the Georgian savings-investment gap. Effects of FX reserves and inflation on the savings-investment gap in Georgia constituted further findings of my study. While my analysis shows that the current account deficit supports the economic growth in the medium term. To achieve a sustainable growth path, Georgia must encourage savings, which is currently lower than its optimum level.

Keywords: Savings, Investment, Georgian Economy, Jackknife Model Averaging.

Jel Codes: E21, E22, E62, F32, F41.

1. Introduction

Sustainable economic growth can be achieved only by increase in potential gross domestic product (GDP). The potential GDP per se is affected by capital, labor force and technological changes. While the latter component is very important, improvement in technology is feasible only in the long-run. In the medium term, capital is an important driving factor of economic development. Hence, enabling stable flows of long-term capital (such as foreign direct investment) to countries with large investment needs must be a priority. Evidence shows that with greater levels of capital, not only does the output grow at a faster

²³ The views and thoughts expressed in this article are those of author and do not necessarily represents views and thought of the Parliamentary Budget Office of Georgia.

rate, but also the pace of technological improvement quickens; thus, providing a further catalyst for achieving sustainable economic growth.

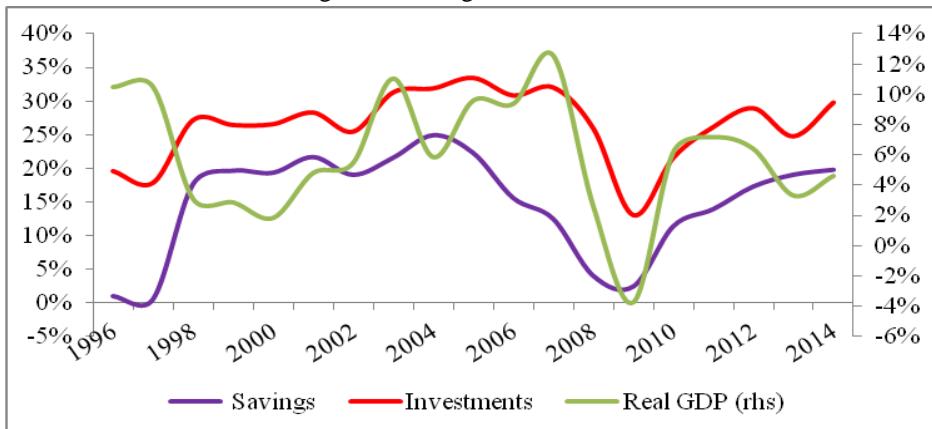
The role assigned to investment in the process of economic growth is certainly relevant in growth theory and policy making. A major source of investment is savings. Hence, a linkage between savings and investment arise because “an increase a national saving has a substantial effect on the level of investment” (Feldstein and Baccetta, 1991).

Some studies (Barro 1991, Caselli, Esquivel and Lefort 1995, Islam 1996) suggest that growth rate and investment (savings) co-move when there is a positive productivity shock. Taking the latter (productivity) as a constant, then one wonders if countries should increase investments and savings rates by accelerating the pace of their economic growth? Are there reinforcing effects between balanced savings-investment and growth? What are the main determinants of driving savings-investment gap? These are the questions that I will answer in this paper.

As various studies show, in the medium-term, for having 6-7 percent of economic growth an economy needs to maintain an investment level that is no less than 30 percent of GDP²⁴. Investment is possible when total savings are sufficient. If savings rates are falling, a continued economic contraction is the possible result, with decreasing GDP and falling living standards.

In some countries including Georgia, savings-investment imbalances had widened markedly in the years prior to the crisis (Figure 1). The savings-investment gap was relatively steady until 2005. The constant gap increased sharply when savings reduced drastically. However, the gap has started reducing since 2011, when both investments and savings bounced back. During the high savings-investment gap, the real growth rate of gross domestic product (GDP) ranged between 7-12 percent (with exception of 2008-2009), and the GDP growth slowed when the gap narrowed. This was mainly due to a higher decreasing speed of investment than that of savings. Regardless of a 25% investments of GDP ratio in 2013, economic growth slowed down (from 6.4% to 3.3%), enabling us to assume that Georgia did not have a strong basis for both economic growth and job creation.

Figure 1: Savings & Investments

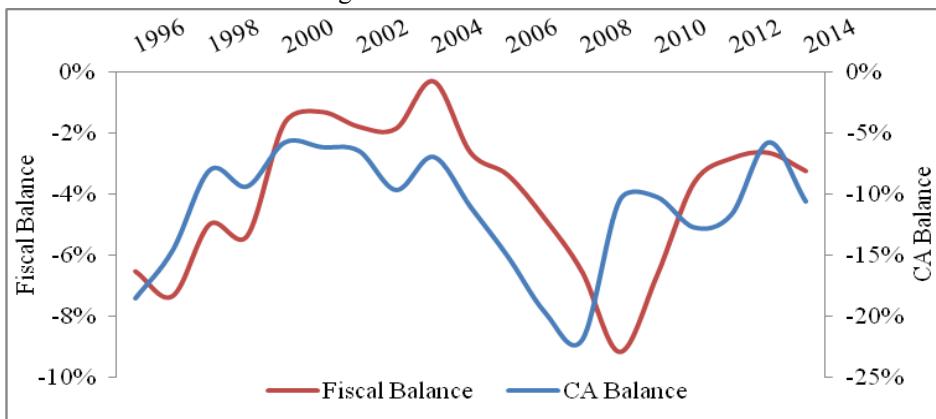
24 The Working Group on Long-term Finance, “Long-Term Finance and Economic Growth”, the Group of Thirty, 2013, Washington D.C. etc.

Source: The National Statistics Office of Georgia; Ministry of Finance of Georgia.

Facing the fact that, the Georgian economy is very sensitive to changing investment environment and is trapped in non-desired savings rate environment, a long-run high economic growth rate appears to be not its horizon. In the transition economies, including Georgia, high growth rate fixed when savings-investment gap was considerably high, more precisely, when the current account balance was reflected by a low level of national savings with respect to investment.

Since 1996 Georgia has been running both current account and fiscal deficits. The deficits narrowed during 1996-2004, but then reversed sharply in the periods of high economic growth (which mostly was driven by high inflows of foreign direct investments), and the CA deficit picked up at 22% of GDP in 2009 and the fiscal deficit - at 9.2% of GDP in 2009 (Figure 2).

Figure 2: The “Twin Deficit”

Source: The National Bank of Georgia; Ministry of Finance of Georgia.

During the global financial crisis nominal exchange rate (GEL/US dollar) depreciated by 12.1%, and 6.7% in 2009 and 2010, respectively. This, in conjunction with lower domestic demand and reduction in FDI inflows led more than halved CA deficits (it reduced and reached at 10.6% in 2009 and 10.2% in 2010), however, sharply deteriorated fiscal deficits (9.2% in 2009 and 6.7% in 2010). Later on, in 2013, the CA deficits improved to its lowest at 6% of GDP.

Taking all the fact into account with additional features of the Georgian economy, investigating and understanding the determinants of savings-investment gap is pivotal from a policy perspective for Georgia²⁵. The gap caused by a reduction in savings is likely to have more adverse consequences than the one caused by an investment boom that contributes to the future growth and a country's ability to repay its (government) debt.

Given the complex dynamics of the savings-investment, fiscal deficit, and current account balance, the main goal of this paper is to investigate the determinants of savings-

²⁵ There are also other indicators influencing on the CA balance will be explained in the next section according to estimation results.

investment gap in Georgia. This will require a special focus on those factors that are driving the current account balance and its dynamics with fiscal deficit.

2. The Model

2.1. Identities

National accounts allow us to identify sources of investments by the following well-known identity:

$$S = I + X - IM + NFI + NTR \quad (1)$$

where, S consists of private and government savings, I - investments (including government capital spending), X - exports, and IM – imports, NFI – net factor income from abroad, and NTR – net current transfers from abroad. Noting that $X - IM + NFI + NTR$ is the account balance (CAB), then the aggregate public and private savings S is:

$$S = I + CAB \quad (2)$$

This shows that savings are the sum of investments and current account balance. Savings transform into investments or outflow abroad if the current account balance is positive:

$$I = S + CAD \quad (3)$$

Where, Current account deficit = -current account balance ($CAD = -CAB$). Thus, investment is the sum of savings and current account deficit. This identity has an important conclusion: in countries, where income levels are low and therefore low propensity to savings, a main source of investment is foreign funds (current account deficit). In these countries, including Georgia, balancing the current account may cause a decrease in investments without any changes (increase) in domestic investments. Therefore, current account deficit for the developing countries is an “allowance” for economic growth. Certainly, in the medium-term, private saving is expected to grow along with an increase in economic growth and revenue gradually creates a room for investments to be funded domestically, which in turn brings the current account deficit down (or balancing).

On the other hand, for a developing country with positive current account balance (fewer investments than domestic savings), savings tends to outflow to other countries causing economic slowdown at home.

In the equation (3), savings are composed of the private sector and the public sector savings. The latter is the difference between government current revenues and expenditures (net operating balance). The government saving can be easily managed through the use of budgetary policy, but having impact on the private sector saving is a much more complicated task.

Other things being equal, an increase in government saving automatically increases the size of the investment, regardless of whether government capital expenses increase or not. Reduced current account deficit can be compensated by an increase in government saving. However, if the current account deficit (as a % of GDP) is sufficiently high, then this compensation cannot be achieved by (only) the fiscal policy.

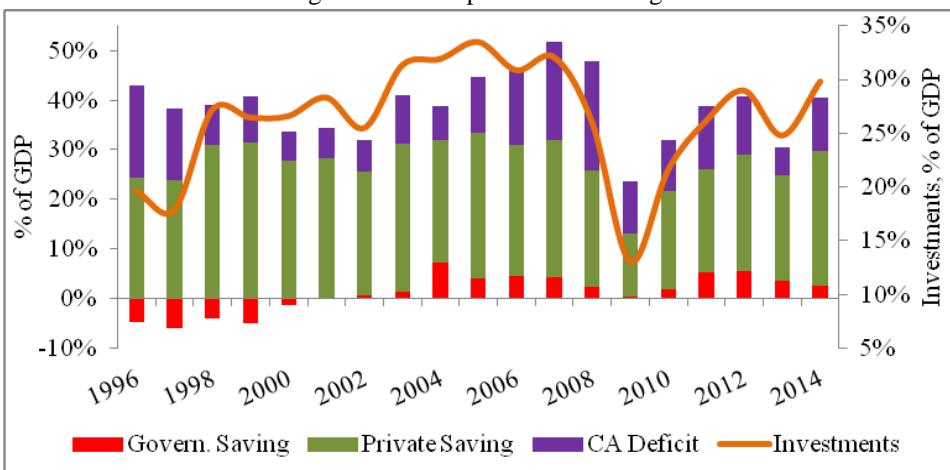
Equation (3) can be rewritten as:

$$I_p + I_g = S_p + S_g + CAD \quad (4)$$

Equation 4 shows that, if the government increases the capital expense with no changing in savings or current account deficits, this yields a non-increasing path for the total investment. In this case, the government investment crowds out the non-government investment, while the total investment capacity remains unchanged. In fact, built-in inefficiencies in the government capital expenditures may reduce speed of the economic growth. The gross investment level will grow if the government investment grows in accordance with the growth of government saving²⁶.

In Georgia, during 1996-2000, the government saving was negative, which led to reducing in total investment and slowed economic development. Since 2001, the government saving has been positive, but as shown in Figure 3, a decrease in the investment level during the global crisis of 2008-2009, partially was related to the reduction of the government saving. One also should note that during the 2006-2009 periods, private saving was significantly reduced as well--the increase in the current account deficit were neutralized by narrowing the private saving at the initial stage.

Figure 3: Decomposition of Savings

Source: Ministry of Finance of Georgia; the National Statistics office of Georgia.

In 2004-2008, a major source of growing investments was the current account deficit. In the absence of a decline in private saving, the economic growth would have been higher than what was the actual experience in Georgia.

Last year, sluggish economic growth was driven by decelerating of the total investment, which in turn was a reaction of the current account balance improvement.

As mentioned above, the target of economic growth (6-7 percent) is needed to achieve the 30% level of the investment to GDP. In Georgia, during the period of 2008-2013, the private saving to GDP was almost to 20%. One may assume that this will be maintained over the medium-term period. Calculations show that foreign debt stabilization is supported by 7.5%

²⁶ This implies that these two components should follow a cointegrated path.

current account deficit to GDP ratio²⁷. If we assume, in the medium-term, current account deficit will remain at the debt stabilizing level, then achieving the desired investment level for the economic growth requires having government savings of no less than 2.5% of GDP. If current account deficit remains at the 2013 level (5.8% of GDP), government saving can be no less than 4.0% of GDP. This implies that the budgetary policy has also an important impact on savings-investment decision. However, in the case of increased current government spending, and a natural deviation from the optimum government saving level, there is no guarantee for achieving a sustainable economic growth path in the near future.

2.2. Model Averaging

To analyze determinants/factors of current account balance in Georgia, I use model averaging to estimate unknown parameters of the model.

The two most favored approaches to treat model uncertainty are model selection and model averaging, while both Bayesian and non-Bayesian methods have been proposed. By the nature of the average, model averaging is more robust than model selection, as the averaging estimator considers the uncertainty across different models together with the model bias from each candidate model (Hansen, 2007; Haddad and Nedeljkovic, 2012).

In this paper, I use a “Jackknife Model Averaging” (JMA) estimator for non-nested and heteroscedastic models (B.E.Hansen, J.S.Racine, 2012) which selects the weights by minimizing a cross validation criterion. In models that are linear in the parameters the cross-validation criterion is a simple quadratic function of the weights, so the solution is found through a standard application of numerical quadratic programming.

Thus, using the JMA, I am going to estimate the following simple regression²⁸:

$$Y_t = X_t\beta + \varepsilon_t \quad (5)$$

$$E(\varepsilon_t | X_t) = 0$$

$$E(\varepsilon_t^2 | X_t) = \sigma^2(X_t)$$

Where, Y_t is the current account to GDP ratio (dependent variable), while X_t is the d-dimensional vector of explanatory variables, ε_t is random error term that is allowed to be heteroskedastic. No assumption on the distribution of the error term is imposed.

In this paper, I use some of explanatory variables measured by applying different approaches, while following variety possible variations suggested by Cusolito and Nedeljkovich (2013). For instance, output gap employed in this paper is measured by using multivariate filter, such as a Kalman filter augmented by Phillips curve, instead of Hodrick-Prescott filtering method. Also, the paper exploited cyclically adjusted government expenses (elasticity of expenses with respect to the output gap is 0.2; however, for the robustness check I used a zero elasticity too) instead of a simple government expenditures ratio to GDP, or a budget balance ratio to GDP.

²⁷ Author's calculation, upon request.

²⁸ See A.P. Cusolito and M. Nedeljkovic (2013).

Let Ω be the number of models where each model $m = 1 \dots \Omega$, represents a particular subset of the explanatory variables $X_{t,m}$ whose dimension is smaller than d . The OLS parameter estimate for the mth model is, simply:

$$\tilde{\beta}_m = (X'_{m} X_m)^{-1} X'_{m} y \quad (6)$$

The averaging estimator for the full regression model is:

$$\tilde{\beta} = \sum_{m=1}^{\mathcal{M}} W_m \tilde{\beta}_m \quad (7)$$

Where, the weights, W_m , are assumed to be non-negative and sum up to one. The JMA estimator selects the weights by minimizing a leave-one-out cross-validation criterion. Hansen and Racine (2012) showed that the average squared error of the JMA estimator asymptotically attains the lowest average squared error among all feasible weight vectors.

3. Data

To estimate the equation (1) annual data is used over 1996-2013. The dependent variable is the current account balance to GDP ratio. The set of explanatory variables²⁹ includes: real GDP per capita (PPP); GDP gap³⁰; and real exchange rate (REER). I also add oil prices (in log change) instead of terms of trade (TOT) because: in a highly dollarized economy (60%³¹) such as Georgia, the REER not only captures TOT effects, but also balance sheet effects that may arise after REER shocks. Moreover, in an oil importing country like Georgia, oil prices affect the CA balance in its own right. Other explanatory variables studied in the paper are: trade openness; net international investment position (NIIP); cyclically adjusted government expenditure (% of GDP); foreign reserves (% of GDP); fertility rate; foreign direct investment (FDI) (% of GDP); relative GDP growth; credit of private sector (% of GDP) and moving average inflation volatility.

The sources of the data (Georgian Data set³²) used in this paper are: The National Statistics Office of Georgia (GEOSTAT), the National Bank of Georgia (NBG), the Ministry of Finance of Georgia (MoF), the International Monetary Fund (IMF) and the World Economic Outlook (2013).

²⁹ Relationship between current account balance and the explanatory variables, and also specification of most explanatory variables are well-structured with Cusolito & Nedeljkovic, “Toolkit for the Analysis of Current Account Imbalances”, (2013).

³⁰ The gap is estimated using Kalman filter augmented by Philips Curve (author's calculation).

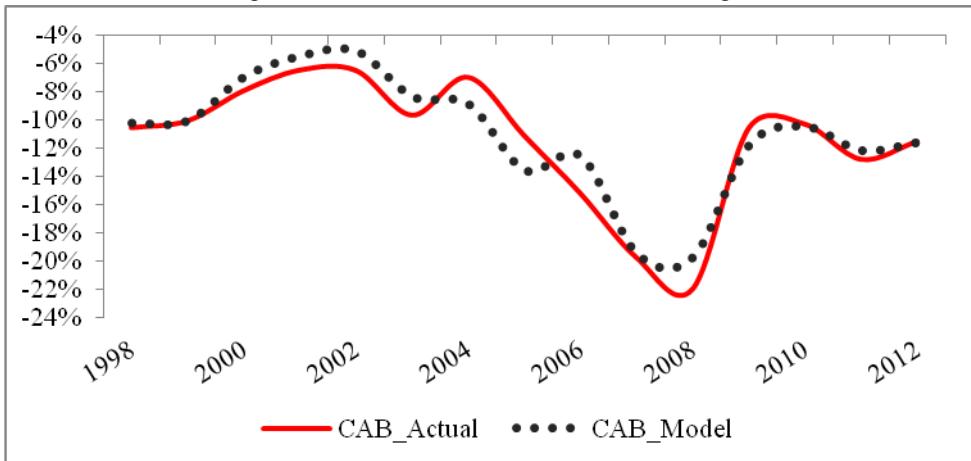
³¹ <https://www.nbg.gov.ge/index.php?m=306&lng=eng>

³² The methodology requires that all variables satisfy stationary conditions.

3. Estimation Results

The predicted current account balance (CAB) obtained by using the JMA estimator is shown below (Figure 4).

Figure 4: Estimation Results of CAB for Georgia

Source: Author's calculation.

As we see, the weighted average result of all possible models performs nicely. Detail results – impacts of various macro-fiscal variables on the CAB – are presented below in the table. This table reports the standardized estimates, because exogenous variables captured in the model are measured in different units of measurement and express the change in the dependent variable in standard deviations, induced by a change in one standard deviation of the explanatory variable. All estimated coefficients are statistically significant and have expected signs³³ (see appendix for the detail description of exogenous variables captured in the JMA model)³⁴.

³³ For the detail description of exogenous variables captured in the JMA model see table 1 in appendix.

³⁴ Result from alternative models, such as: (a) the full OLS estimates; b) the estimates from Model Averaging with equal weights on each sub-model; c) the estimates when the best Model is selected by AIC; d) the estimates when the best Model is selected by BIC; e) the estimates from Model Averaging with weights on each sub-model obtained by smoothed AIC; f) the estimates from Model Averaging with weights on each sub-model obtained by smoothed BIC, are available upon request.

**Estimated Coefficients of the Current Account Balance (CAB)
Georgia**

Variables	Coefficient	Standardized Coefficient
Relative GDP growth	-0.27*** (0.05)	-0.14
Output gap	-1.73*** (0.26)	-0.11
Private sector credit	-0.76*** (0.03)	-0.36
Cyclically adjusted government expenditure	-0.15*** (0.00)	-0.16
Lagged CAB	0.00*** (0.00)	0.00
Net International Investment Position (NIIP)	-0.02*** (0.00)	-0.06
Relative GDP per capita (PPP)	0.00*** (0.00)	0.08
REER change	-0.06*** (0.00)	-0.09
Inflation volatility	0.09*** (0.01)	0.04
Oil Prices	0.00*** (0.00)	-0.01
Trade Openness	0.04*** (0.00)	0.08
FX reserves flow	0.47*** (0.02)	0.22
FDI	-0.53*** (0.01)	-0.49
Fertility rate	-1.36*** (0.02)	-0.03
R squared (R ²)	0.88	

*** Significant at the 1% level; ** significant at the 5% level; *significant at the 10% level.
Standard errors are in parentheses;

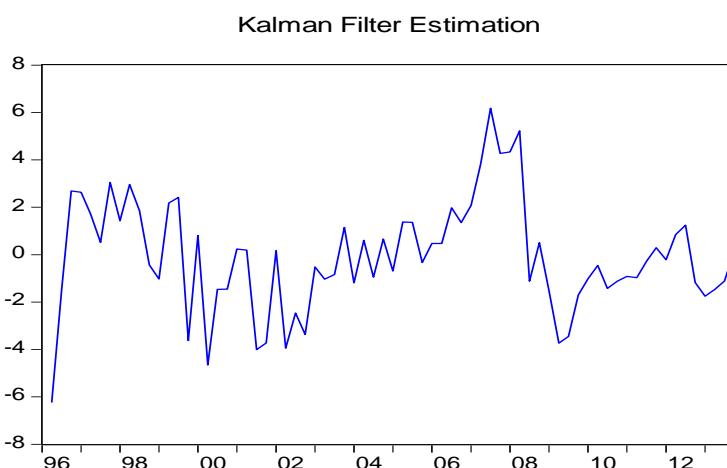
Source: Author's calculation.

Evidence from the empirical literatures (Sachs 1981; Obstfeld and Rogoff, 1995,1996; Ghosh 1995; Rasin 1995; Glick and Rogoff 1995), measuring influences of various economic variables on current account balance is highly depended on countries' specific factors and more often the impact is ambiguous. As we see from the Table 1, the most important variables in determining of the current account deficit in Georgia are: the foreign direct investment (FDI),

the private credit, the stock of foreign exchange reserves, the government expenditure, the relative GDP growth to its top traders and the output gap.

The coefficient of the output gap is constructed as the difference between actual and potential output estimated by using Kalman filter augmented by Philips curve. An increase in the output gap signals a boom in demand beyond supply capacity, which is associated with a reduction in saving. Therefore, one would expect that all other things equal, an increase in the output gap leads to a decrease in the CA Balance (or an increase in the deficit). The expected coefficient in the CA determinants regression, that captures the marginal change in the CA balance induced by a marginal change in the output gap is negative and statistically significant (-0.11). In fact, when GDP gap (Figure 5.) experienced a sharp increase from 2006 until the third quarter of 2008 (reached at its pick 6.1% in the third quarter on 2007) the CA deficit widened drastically (19.6% in 2007 and 22% in 2008). It should be noted that, during these periods access to private credits (mostly from private banks) became much easier and its contribution to the national economy (in stock) increased by 5-7% as of GDP in 2007-2008. The fact that credit expansion boosts demand has a negative pressure on savings, which in turn deteriorates current account balance. According to our estimation, marginal impact of private credit changes to CA balance is negative and sizeable (-0.36).

Figure 5: Output Gap in Georgia

In a small open economy country such as Georgia foreign investments are of paramount importance. Accumulating foreign reserves may have positive or negative effects on the CA balance depending on the FX role on the exchange rate (prevention of appreciation or depreciation). In Georgia, the FX sharply increased in 2007 and influenced on the currency, however, the monetary authority prevented its apparent appreciation. Therefore, as the model estimates shows, the FX reveals a positive effect to detain further widening of the CA deficit. In contrast with the FX, the foreign direct investment (FDI) displays negative effect on the CA balance (with highest standardized coefficient: -0.49), which can be explained by the fact that in Georgia major parts of FDI go to the non-tradable sectors³⁵ and it is mostly absorbed by purchasing imported goods. As for the government expenditures, if it raises then demand

³⁵ See distribution of FDI by sectors. Source: www.geostat.ge

increases that will be in part satisfied by additional imports (Ahmed 1996). The marginal negative effect (-0.16) of the government expenditure explains the CA deficit took place during 2005-2008, when fiscal deficit increased from -0.3% in 2004 to -2.6% in 2005 and reached at -6.5% in 2008.

Apart from other small factors (indicated by their estimated negligible impacts), the above analysis provides a framework for taking into account the important factors that deserve serious consideration in the policy making process in the country.

5. Conclusion and Policy Recommendation

In this policy paper, I investigated the determinants of the savings-investment gap in Georgia. Analysis shows, that the current account deficit for Georgia behaves as an “allowance” for the economic growth in the short- and medium terms. However, the current account balance creates significant uncertainty in the economy as well. Analysis shows that it is important that the government increases public investment in accordance with the public saving.

In Georgia savings and investment level are not sufficient for sustainable economic development, and when the CA deficit is caused by low saving, this poses uncertainty and risks in the allocation of resources.

Financial sector, which can play an intermediation role in boosting growth, in Georgia had been characterized as an instable sector until 2005, because of lack of confidence, weak institutions and infrastructure, unhealthy competition, and some regulatory restrictions (IMF country report, 2006). According to the theory, such a feature of the financial system interferes to mobilizing and pooling savings. But in Georgia, when the financial system development has become feasible since 2005, the level of national savings declined, while public saving remained unchanged until the global financial crisis (2008). Such a behavior of the society after the revival of the financial system was revealed because of too easy access to the banking credit, and people, instead of making savings, started purchasing houses, other properties, consume more good and service. Thus, accessing of the financial resource has opened room for more consumption by reducing private saving level and caused deterioration in the CAB, which is found in my analysis by revealing high impact of the private credit (-0.36) on the savings-investment gap in Georgia.

The savings-investment gap in Georgia also is highly explained by the FDI, the government expenses, the FX reserves factors and the output gap.

Deterioration of the Georgian CA balance in the 2006-2008 periods was mainly due to a positive GDP gap, sharp increases in the private credit, higher government expenditures, high FDI, and high net foreign liabilities.

Analysis shows that, for Georgia, it is more important to keep inflation volatility at minimum than focusing on the exchange rate stabilization. This is mainly due to the observation that the former (inflation volatility) has higher negative effect on the CAB than the latter (exchange rate fluctuation).

The finding that there is not sufficient savings in the Georgian economy is used as the preludes to discussing the possible scenarios for improve savings in Georgia. Lack of an appropriate array of financial instruments hinders incentive and ability to save in Georgia. Thus, creation of financial instruments in must be considered as an important step towards improving long-term savings in Georgia.

This paper also recommends further promotion of strategies that would encourage foreign investments into the tradable sector (manufacturing, agriculture, mining, retail, hotels and restaurants), since tradable sector is associated with higher exports.

Given the important role of government savings in influencing CAB, the government should maintain a minimum level of government savings is needed to stabilize the government debt and achieve moderate growth rate (but unsustainable). However, achieving a sustainable economic growth path needs high level of savings and investment.

And lastly, high current account deficit not only in Georgia, but also in other transition countries will remain the status of the “allowance” for the growth only in a case of neglecting external shocks.

6. References

1. Apoteker, Th. And Kassay, A. (2014), “Currency and Current Account Rebalancing in Indonesia”, OECD Workshop, Paris.
2. Blanchard, O. (2007), “Current Account Deficits in Rich Countries”, IMF Staff Papers, Vol. 54.
3. Calderon, A., Chong, A. and Zanforlin, L. (2001), “Are African Current Account Deficit Different? Stylized Facts, Transitory Shocks, and Decomposition Analysis” IMF Working Paper.
4. Chinn, M.D., (2005), “Current Account Balances, Financial Development and Institutions: Assaying the World “Savings Glut””, Working Paper 11761, Cambridge MA.
5. Choi, H. and Mark, N.C. (2009), “Trending Current Accounts”.
6. Calderon, A. Chong, A. and Loayza, N. (2002), “Determinants of Current Account Deficits in Developing Countries.” Policy Research Working Paper.
7. Carroll, C.D and D.N. Weil (1994), “Saving and Growth: A Reinterpretation”. Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy.
8. Chinn, M. and E. Prasad (2003), “Medium-term Determinants of Current Accounts in Industrial and Developing Countries: an Empirical Exploration”. Journal of International Economics.
9. Cusolito, A. and M. Nedeljkovic (2013), “Toolkit for the Analysis of Current Account Imbalances”, International Trade Department, World Bank, DC.
10. Debelle, G. and H. Faruque (1996), “What Determines the Current Account? A Cross-Sectional and Panel Approach”. IMF working Paper No. 58. IMF, Washington, DC.
11. Feldstein, M. and Bacchetta, Ph. (1991), “National Saving and International Investment”, National Bureau of Economic Research.
12. Ghosh, A. and Ramakrishnan, U. (2014), “Current Account Deficits: Is There A Problem”, IMF.
13. Gruber, J.W., and S. B. Kamin (2007), “Explaining the Global Pattern of Current Account Imbalances”, Journal of International Money and Finance.
14. Hansen, B., and Racine, J. (2012), “Jackknife Model Averaging”. Journal of Econometrics.
15. Hermann, S. and Jochem, A. (2005), “Determinants of Current Account Developments in the Central and East European EU Member States – Consequences for the Enlargement of the EU Area”, Discussion Paper, Series 1: Economic Studies, No 32.

16. Hochreiter, E. and Gylfason, Th. (2008), “Growing Apart? A Tale of Two Republics: Estonia and Georgia”, IMF Working Paper, 235.
17. Kinoshita, Y. (2011), “Sectoral Composition of FDI and External Vulnerability in Eastern Europe”, IMF Working Paper, 4.
18. Kwiatkowski, D., P.C. S. Phillips, P. Schmidt, and Y. Shin (1992), “Testing the Null Hypothesis of Stationarity against the Alternative of a Unit Root” Journal of Econometrics.
19. Milesi-Ferretti, G.M. and A. Razin (1996), “Sustainability of Persistent Current Account Deficits”, NBER Working Paper 5467, National Bureau of Economic Research.
20. Obstfeld, M. and K. Rogoff (1996), “Foundations of International Macroeconomics”, Cambridge, MA: MIT Press.
21. Rangazas, P. and Mourmouras, A. (2008), “Fiscal Policy and Economic Development”, IMF Working Paper 155.
22. Reyes, J.D. and G. Varela (2013), “Georgia: Trade Competitiveness Diagnostic”, International Trade Department, PREM, Mimeo, Washington, DC.

Appendix

Unit Root Test on Stationarity

Unit Root Test	Georgia	Japan
	Variables:	KPSS test
Current Account Balance	0.221(1)	0.154(1)
Relative GDP growth	0.379(0)	0.422(0)
Output gap	0.268(0)	0.10(0)*
Credit change (p)	0.080(0)*	0.145(0)
Cyclically adjust. Gov. spending	0.367(1)	0.245(0)
NIIP	0.437(1)	0.618(1)
Relative GDP per capita (PPP)	0.593(1)	0.166(1)
REER change	0.294(0)	0.153(2)
Inflation volatility	0.212(0)	0.191(2)
Change in Oil Prices	0.500(0)	0.500(0)
Trade Openness	0.584(1)	0.535(1)
FX reserves flow	0.053(1)*	0.137(0)
FDI	0.275(1)	0.482(1)
Fertility rate	0.251(1)	0.479(1)

Notes: * denote the rejection of the null hypothesis of stationarity at 10% significance level. The number of lags included using the partial autocorrelation function is in brackets.

ლაშა ქაგთარაძე

სახელმწიფო ეკონომიკის დოქტორი
საქართველოს პარლამენტის საბიუჯეტო ოფისის
მაკროეკონომიკური ანალიზისა და საგადასახადო
პოლიტიკის განყოფილების უფროსი

დანაზობები-ინვესტიციების გაპის გამოპვლევა საქართველოში³⁶ ერცელი რეზიუმე

მდგრადი ეკონომიკური ზრდის მიღწევა შესაძლებელია მხოლოდ პოტენციური მთლიანი შიდა პროდუქტის (მშპ) მატებისას. თავის მხრივ, პოტენციურ მშპ-ზე გავლენა აქვს კაპიტალს, სამუშაო ძალას და ტექნოლოგიურ ცვლილებებს. ეს უკანასკნელი ძალზედ მნიშვნელოვანია, მაგრამ მისი მყისიერი გაუმჯობესება როგორც წესი ვერ ხერხდება, რის გამოც მისი გავლენა შესამჩნევი ხდება გრძელვადიან პერიოდში. საშუალოვადიან პერიოდში კი ეკონომიკური ზრდის წარმართველ ფაქტორს კაპიტალი წარმოადგენს. პრაქტიკა აჩვნებს, რომ კაპიტალის მაღალი დონე არა მარტო მშპ-ის ზრდას აჩქარებს, არამედ ტექნოლოგიური პროგრესის დაჩქარებასაც უწყობს ხელს. ამის გამო, კაპიტალის მაღალი დონე მდგრადი ეკონომიკური ზრდის კატალიზატორად არის მიჩნეული.

კაპიტალის, როგორც მარაგების ფორმირებაში მნიშვნელოვან როლს ინვესტიციების ნაკადები თამაშობს, ხოლო ინვესტიციების ძირითად წყაროს დანაზოგები წარმოადგენს. აქედან გამომდინარე, დანაზოგებსა და ინვესტიციებს შორის იკვეთება მჭიდრო კავშირი, რადგან დანაზოგების ზრდას მნიშვნელოვანი გავლენა აქვს ინვესტიციების დონეზე (Feldstein and Baccetta, 1991).

ზოგიერთი მკლევარი (Barro 1991, Caselli, Esquivel and Lefort 1995, Islam 1996) მიიჩნევს, რომ მშპ-ის ზრდის ტემპი და ინვესტიციები (დანაზოგები) ერთი მიმართულებით გადადგილდება, როცა ადგილი აქვს პროდუქტიულობის დადებით შოქს. თუ პროდუქტიულობას მივიჩნევთ როგორც უცვლელს, მაშინ ჩნდება საინტერესო კითხვები: ქვეყნებმა უნდა გაზარდონ ინვესტიციების და დანაზოგების დონე, რათა ეკონომიკური ზრდა დაჩქარდეს? არსებობს რაიმე გამაძლიერებელი ეფექტი დაბალანსებულ დანაზოგ-ინვესტიციებსა და ეკონომიკურ ზრდას შორის? თუ არსებობს, მაშინ რა არის დანაზოგები-ინვესტიციების გაპის (დაუბალანსებლობის) ძირითადი მამოძრავებელი დეტერმინანტები? სტატია გვთავაზობს აღნიშნულ კითხვებზე შესაძლო პასუხებს.

როგორც სხვადასხვა კვლევები გვიჩვენებს, საქართველოსთვის საშუალო-ვადიან პერიოდში ეკონომიკური ზრდის 6-7 პროცენტის ფარგლებში შენარჩუნებისათვის საჭიროა, რომ ინვესტიციები შეადგენდეს არანაკლებ მშპ-ს 30 პროცენტს.

საყოველთაოდ ცნობილ იგივებაზე დაყრდნობით, დანაზოგები უდრის ინვესტიციებისა და მიმდინარე ანგარიშის ბალანსის ჯამს. თუ დავუშებთ, რომ

³⁶ სტატიაში არსებული ხედები და შეფასებები მოლიანად ეკუთვნის აგტორს და არ წარმოადგენს საქართველოს პარლამენტის საბიუჯეტო ოფისის ხედებს და შეფასებებს.

უარყოფითი მიმდინარე ანგარიშის ბალანსი = მიმდინარე ანგარიშის დეფიციტს (საქართველოში მიმდინარე ანგარიშის ბალანსი მთელი ისტორიის მანძილზე უარყოფითია), მაშინ შემდეგი მნიშვნელოვანი დასკვნის გაპეტება შეიძლება: ქვეყნებში, სადაც შემოსავლების დონე დაბალია და მოსახლეობა ვერ ახერხებს დაზოგას, ინვესტიციების წყაროს წარმოადგენს უცხოური სახსრები (მიმდინარე ანგარიშის დეფიციტი). ასეთ ქვეყნებში, საშინაო დანაზოგების ზრდის გარეშე, მიმდინარე ანგარიშის დაბალანსებამ შესაძლოა გამოიწვიოს ინვესტიციების შემცირება და ეკონომიკური ზრდის მნიშვნელოვანი შენელება. განვითარებადი ქვეყნებისთვის, მათ შორის საქართველოსთვის, მიმდინარე ანგარიშის დეფიციტი წარმოადგენს ეკონომიკური ზრდის „საფასურს“. ამასთან გასათვალისწინებელია, ისიც, რომ, თუ განვითარებად ქვეყანას აქვს მიმდინარე ანგარიშის დადგებითი საღდო, მაშინ ამ ქვეყანაში ინვესტიციები საშინაო დანაზოგებზე ნაკლები იქნება, იგი გადაიქცევა სხვა ქვეყნების დონორად, საშინაო დანაზოგები გაედინება სხვა ქვეყნებში, რის გამოც მისი ეკონომიკური ზრდა შენელდება.

თუ დანაზოგებს და ინვესტიციებს დავყოფთ კერძო და მთავრობის დანაზოგებად და ინვესტიციებად, მაშინ ვლებულობთ, რომ კერძო ინვესტიციებს + მთავრობის ინვესტიციები = კერძო დანაზოგებს + მთავრობის დანაზოგები + მიმდინარე ანგარიშის დეფიციტი. ამ ტოლობის გამოყენებით შესაძლოა, გაანალიზდეს მთავრობის კაპიტალური ხარჯების (მთავრობის ინვესტიციების) გავლენა მთლიან ინვესტიციებსა და ეკონომიკურ ზრდაზე. თუ მთავრობა ზრდის კაპიტალურ ხარჯებს, მაგრამ არ ხდება დანაზოგების მატება ან მიმდინარე ანგარიშის დეფიციტის ზრდა, მაშინ ავტომატურად არ მოხდება მთლიანი ინვესტიციების მატება. ამ დროს მთავრობის ინვესტიციები გამოაძევებს კერძო ინვესტიციებს და მისი მთლიანი მოცულობა დარჩება უცვლელი. თუ მთავრობის კაპიტალური ხარჯების ეფექტიანობა დაბალია, მაშინ შესაძლოა, შემცირდეს ეკონომიკური ზრდის ტემპიც. მთავრობის ინვესტიციების ზრდა, შესაბამისად, გაზრდის ინვესტიციების მთლიან მოცულობას მაშინ, თუ პარალელურად მოხდება მთავრობის დანაზოგების ზრდაც. ბუნებრივია, მთავრობის ინვესტიციები უნდა მიემართოდეს ეკონომიკური ინფრასტრუქტურის განვითარებისკენ და იგი არ უნდა გახდეს კერძო სექტორის კონკურენტი. მთავრობის ინვესტიციები უნდა ქმნიდეს კერძო ინვესტიციებისთვის სასურველ გარემოს, უნდა ავსებდეს კერძო ინვესტიციებს და აჩქარებდეს ეკონომიკური ზრდის ტემპს.

საქართველოში დანაზოგები-ინვესტიციების დისბადანსზე მოქმედი ფაქტორების ზემოქმედების გაანალიზების მიზნით, სტატიაში გამოყენებულია “ჟაკკნიფე ღდელ ვერაგინგ” (შემოკლებით, JMA), რომლის დეტალები მოცემულია Hansen & Racine-თან (2012).

JMA-ში საბოლოო ცვლადს წარმოადგენს მიმდინარე ანგარიშის ბალანსი მშპ-სთან, ხოლო საწყისი ცვლადები მოიცავს: რეალური მშპ-ს ერთ სულ მოსახლეზე (მსყიდვებლითი უნარის აარიტების გათვალისწინებით); მშპ-ის გაპს (კალმანის ფილტრით შეფასებული), რეალურ ეფექტურ გაცვლით კურსს, ნავთობის ფასებს (ლოგარითმული ცვლილებით), წმინდა საერთაშორისო საინვესტიციო პოზიციას, ციკლურად შესწორებულ მთავრობის დანახარჯებს მშპ-თან, უცხოურ რეზერვებს მშპ-თან, შობადობას, პირდაპირ უცხოურ ინვესტიციებს მშპ-

თან, შეფარდებითი მშპ-ის ზრდას, კერძო სექტორის დაკრედიტებას მშპ-თან და ინფლაციის ცვალებადობის მოძრაობის საშუალოს. აღნიშნული მაჩვენებლების მონაცემები არის წლიური და მოიცავს 1996-2013 წლების კრიოლებს.

შედეგები აჩვენებს, რომ საქართველოში დანახოვები-ინვესტიციების გაპზე ყველაზე მნიშვნელოვანი გავლენა აქვთ პირდაპირ უცხოურ ინვესტიციებს, კერძო სექტორის დაკრედიტებას, უცხოურ რეზერვებს, მთავრობის დანახარჯებს, შეფარდებით მშპ-ის ზრდასა (საქართველოს მსხვილი სავაჭრო პარტნიორ ქვეყნების მიმართ) და მშპ-ის გაპს.

მშპ-ის გაპის ზრდა (დადებითი მშპ-ის გაპი), როგორც ერთგვარი „ბუმის“ სიგნალი მოთხოვნის მხრიდან (მიწოდების შესაძლებლობების მიღმა), ასოცირებულია დანახოვების შემცირებასთან. აქედან გამომდინარე, სხვა თანაბარ პირობებში, მშპ-ის გაპის ზრდა იწვევს მიმდინარე ანგარიშის დეფიციტის ზრდას. JMA-ის მიხედვით, მშპ-ის ზღვრული გავლენა მიმდინარე ანგარიშის ბალანსზე არის უარყოფითი (-0.11) და სტატისტიკურად მნიშვნელოვანი. საქართველოში, როცა მშპ-ის გაპი შესამჩნევად გაიზარდა 2006-2008 წლებში (მაგ., 2007 წლის მე-3 კვარტალში მშპ-ის გაპმა 6.1%-ს მიაღწია), მაშინ მიმდინარე ანგარიშის დეფიციტი მნიშვნელოვნად გაფართოვდა (19.6% 2007 წელს, ხოლო 22% 2008 წელს). უნდა აღინიშნოს, რომ ამ პერიოდში ბანკების მხრიდან კერძო სექტორის დაკრეტიფიციებამ საგრძნობლად მოიმატა, რამაც თავის მხრივ ზეწოლა მოახდინა დანახოვებზე და, შესაბამისად, მიმდინარე ანგარიშის გაუარესებაზე. ჩვენი შეფასების მიხედვით, კერძო კრედიტის გავლენა მიმდინარე ანგარიშის ბალანსზე საგრძნობლად მაღალია (-0.36).

მოგეხსენებათ, ისეთი პატარა, გახსნილი ეკონომიკისთვის, როგორიც საქართველოა უცხოური რეზერვების დაგროვება მეტად მნიშვნელოვანია. რეზერვების აუმჯულირების გავლენა (დადებითი ან უარყოფითი) მიმდინარე ანგარიშის ბალანზე დამოკიდებულია იმაზე, თუ რა როლს ითამაშებს უცხოური რეზერვები გაცვლით კურსზე. ჩვენი შეფასება აჩვენებს უცხოური რეზერვების დადებით გავლენას მიმდინარე ანგარიშის ბალანსზე (აკავებს მიმდინარე ანგარიშის დეფიციტის ზრდას). უცხოური რეზერვებისაგან განსხვავებით, პირდაპირი უცხოური ინვესტიციები აჩვენებს უარყოფით დამოკიდებულებას მიმდინარე ანგარიშის ბალანსზე (ყველაზე მაღალი სტანდარტიზირებული კოეფიციენტი: -0.49), რომელიც შეიძლება აიხსნას იმით, რომ საქართველოში განსხვრიცელებული პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების უდიდესი ნაწილი არასავაჭრო სექტორში მიემართება და ძირითადად იმპორტირებული საქონლის შესყიდვით გაიწოვება. რაც შეეხება მთავრობის დანახარჯების უარყოფით კოეფიციენტს (-0.16), აღნიშნული კარგად ხსნის მიმდინარე ანგარიშის დეფიციტის ზრდას 2005-2008 წლებში, როცა ფისკალური დეფიციტი თანდათანობით იზრდებოდა.

დაბოლოს, სხვა მაჩვენებლების მცირე გავლენის მიუხედავად, სტატიაში მოცემული ანალიზი წარმოადგენს მნიშვნელოვან წერტილების მიღების პროცესში, რათა ქვეყანაში პოლიტიკის გატარებისას მხედველობაში იქნას მიღებული ის ძირითადი ფაქტორები, რომელთა არასაურველმა ცვლილებამ შეიძლება გაზარდოს დანახოვა-ინვესტიციებს შორის განსხვავება და ხელი შეუშალოს ეკონომიკურ ზრდა-განვითარებას.

**მაგისტრაციებისა და დოკტორაციების სამეცნიერო ნაშრომები
SCIENTIFIC WORKS OF UNDERGRADUATES AND DOCTORAL STUDENTS**

თენციზ თაქთაქიშვილი
ივანე ჯავახიშვილის სახელმძიმე
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ეკონომიკისა და ბიზნესის ფაკულტეტის დოქტორაციის

აბრარული სექტორის სუბსიდირების მიზნები და უღრმებელი

რეზიუმე

ნაშრომში მიმოხილულია აგრარული სექტორის სუბსიდირების ძირითადი მიზნები და მისი ყევლაზე უფრო გავრცელებული ფორმები. გაანალიზებულია სოფლის მუშაობის განვითარებაში სახელმწიფო ჩარევის ძირითადი მიზნები და კონკრეტული საფუძველი. განხილულია სხვადასხვა კონკრეტული სექტორის დამოკიდებულება აგრარული სფეროს სუბსიდირების ძირით. გაანალიზებულია აგრარული სფეროს სუბსიდირების პოლიტიკის პრიორიტეტები და სოფლის მუშაობის განვითარებაში მწარმოებლურობისა და დასაქმების ზრდისკენ მიმართული დონისძიებები.

საკვანძო სიტყვები: აგრარული სექტორი, სუბსიდია, კონკრეტული პოლიტიკა, ფერმერული მუშაობა, წარმოება.

შესავალი

სოფლის მუშაობაში თანამედროვე ტექნოლოგიების დანერგვის პვალობაზე დარგში მოღვაწე მუშაობათა ეფექტიანობა მუდმივად იზრდება. განვითარებული ქვეყნების ფერმერულ მუშაობებს, როგორც წესი, უფრო მეტი ფინანსური და მატერიალური შესაძლებლობა აქვთ, რომ საქმიანობა წარმოების თანამედროვე მეთოდების გამოყენებით განახორციელონ. საქართველოს მსგავს ქვეყნებში კი წერილი ფერმერული მუშაობები სახელმწიფო მხარდაჭერის გარეშე ვერ ახერხებენ უახლესი ტექნოლოგიების ათვისებას. შესაბამისად, იზრდება ზემოთა სახელმწიფო ზე, რათა დაეხმაროს აგრარულ სფეროში მოქმედ მუშაობებს.

სოფლის მუშაობის მხარდაჭერი პოლიტიკა სშირ შემთხვევაში მცირე საოჯახო მუშაობების დახმარების მიზნით ხორციელდება. მცირე მუშაობა პროდუქციას გარკვეული რაოდენობით აწარმოებს და ყიდის კონკრეტულ ფასად. ბაზარზე მიმდინარე ისეთი მოვლენები, რაც იწვევს ფასის შემცირებას, განსაკუთრებით დიდ ზიანს აყენებს მცირე ფერმერულ მუშაობებს. რადგან საქართველოში არსებული მევნენახების უდიდესი ნაწილი შეიძლება განიხილოს როგორც მცირე მუშაობის მქონენი, ნათელი ხდება, თუ რა მძიმედ მოქმედებს ყურძნის ფასის კლება მთლიანად დარგის განვითარებაზე. როგორც წესი, ასეთ დროს იწყება ზემოთა მთავრობაზე, რათა მან განახორციელოს მცირე მუშაობების შემოსავლების მხარდაჭერი პოლიტიკა

იმისათვის, რომ უზრუნველყოს ფასის შემცირებით გამოწვეული დანაკარგების სრული ან ნაწილობრივი ანაზღაურება მეურნეობებისთვის. სწორედ ამ მიზნით დაიწყო საქართველოში კურძის ფასის მხარდამჭერი პოლიტიკის გატარება.

თავისუფალი ბაზარი თავისთავად უზრუნველყოფს დიდ უპირატესობებს ეკონომიკური საქმიანობის ორგანზებისთვის. ამის მოუხედავდ, სახელმწიფოს ზოგჯერ უწევს ე.წ. „ბაზრის ჩავარდნის“ გამოსწორება და მაკორექტირებელი ქმედებების განხორციელება. თავისუფალი ბაზრის პირობებში ხშირად ხდება, რომ წვრილი ფერმერული მეურნეობა წამგებიან სიტუაციაშია მსხვილ კონკურენტებთან ურთიერთქმედებისას. ასეთ დროს სახელმწიფო, აანალიზებს რა შექმნილი პრობლემის სირთულეს და წამგებიან სიტუაციაში მყოფი მეურნეობების მნიშვნელობას, იღებს ზომებს მათ მხარდასაჭერად.

* * *

ნებისმიერი ფორმის ეკონომიკური ჩარევა მიზნად ისახავს მთლიანად ეკონომიკაში ან მის კონკრეტულ დარგში არსებული მდგომარეობის გაუმჯობესებას, რესურსების ან შემოსავლების განსხვავებულ გადანაწილებას, მოსახლეობის კონკრეტული ჯგუფის კეთილდღეობის გაუმჯობესებას და ა.შ.

ეკონომიკური პოლიტიკა გავლენას ახდენს ეკონომიკური აქტივობის დონესა და სტრუქტურაზე. სახელმწიფოს მხრიდან ინტერვენცია ხორციელდება იმ შედეგის მიზნით, რაც, შესაბამისი სახელმწიფო ორგანოების აზრით, იქნება უკეთესი, ვიდრე ჩაურევლობის შემთხვევაში იქნებოდა. შესაძლებელია ეს „უკეთესი“ განისაზღვროს არაეკონომიკური კრიტერიუმის მიხედვით (მაგალითად, წარმატება არჩევნებში), მაგრამ აუცილებელია მისი შეფასება ეკონომიკური ასპექტით [Colman D., Young T., 1989].

სასოფლო-სამეურნეო პოლიტიკა მოიცავს სხვადასხვა მიმართულებას: სოფლის განვითარების პოლიტიკა, გარემოსდაცვითი პოლიტიკა, შრომითი პოლიტიკა, საგადასახადო პოლიტიკა, საგაჭრო პოლიტიკა და ა.შ. [Skovager J. M., Zobbe H., 2007].

ყველაზე გავრცელებული მოსაზრება სასოფლო-სამეურნეო სუბსიდიების მხარდასაჭერად ისაა, რომ საჭიროა ფერმერულ მეურნეობათა შემოსავლების დაცვა და გაზრდა [Winters A. L., 1987].

აგრარული სფეროს რეგულირებისკენ სახელმწიფოს შეიძლება უბიძოს ისეთმა ეკონომიკურმა, სოციალურმა თუ პოლიტკურმა მიზნებმა, როგორიცაა:

- ადგილობრივი აგრარული წარმოების განვითარება და იმპორტზე დამოკიდებულების შემცირება;
- რესურსების გადაადგილება საჭირო მიმართულებით, როგორც წესი, ჩამორჩენილი დარგების განსავითარებლად;
- მოსავლის დაზღვევაში სახელმწიფოს თანამონაწილეობა, რათა მცირეშემოსავლიან მეურნეობებს ააცილოს სტიქიისგან მიყენებული ზარალი;
- უთანასწორობის შემცირება სოფლად და ქალაქად მცხოვრებთა შემოსავლებსა და კეთილდღეობაში;

- მოხმარების სტიმულირება მოსახლეობის ნაკლებად შეძლებულ ფქნებში მათი მყიდველობითუნარიანობის გაზრდის გზით;
- აგროსასურსათო წარმოების იმ დარგის მხარდაჭერა, რომელიც დიდი ოდენობით ქმნის სამუშაო ადგილებსა და დამატებულ ღირებულებას;
- რეგიონში ბიზნესის განვითარების შესაძლებლობების შექმნის გზით სოფლიდან ქალაქად მიგრაციის შეჩერება;
- წარმოების იმ ფაქტორების გამოყენების წახალისება, რომლებიც ნაკლებ ზიანს აქვნებს გარემოს;
- სახელმწიფოს კუთვნილი საწარმოების დაფინანსება;
- ჭარბი პროდუქციის ათვისება და მწარმოებელთა დანაკარგების თავიდან აცილება;
- მხარდაჭერა იმ ახალი ინდუსტრიებისთვის, რომლებიც პერსპექტიულად მიიჩნევა;
- ქვეყნის მაღალმომიანი ან ჩამორჩენილი რეგიონების განვითარება და ა.შ.

„სასოფლო-სამეურნეო სუბსიდია შეიძლება განისაზღვროს, როგორც სახელმწიფოს ნებისმიერი ჩარევა, რომელიც აგრარული პროდუქტის ფასს, ფერმერული მეურნეობის შემოსავალს განსხვავებულს გახდის იმისგან, რაც იქნებოდა ინტერვენციის არარსებობის შემთხვევაში“ [Peterson E., Wesley F., 2009:12].

სუბსიდირების ეკონომიკური საფუძველია ეკონომიკური ეფექტიანობა, ანუ ბაზრის ჩავარდნის გამოსწორება და გადანაწილებითი ეფექტი ანუ სამართლიანობის მიღწევა [Lister N. M., 2011:15]. სუბსიდიების საშუალებით უნდა ამაღლდეს ფერმერების მწარმოებლურობა, გაიზარდოს მათი შემოსავლები და გაუმჯობესდეს მათი კონკურენტუნარიანობა ბაზარზე.

განვითარებადი ქვეყნების ფერმერული მეურნეობები ხშირად აწარმოებენ იმ რაოდენობის პროდუქციას, რომ მისი გაყიდვიდან მიღებული შემოსავალი ძლიერ ფარავს საწარმოო ხარჯებს და საპარისი არ არის მეურნეობის სამომხმარებლო ხარჯების დასაფარად. ამ შემთხვევაში სუბსიდიები დამატებითი შემოსავლის წყაროა ასეთი მეურნეობებისთვის. ეს არის ის შემოსავალი, რასაც მათთვის ვერ უზრუნველყოფს ბაზარი.

სუბსიდირების ძირითად მიზეზად ყველაზე ხშირად სახელდება ის, რომ მთავრობისგან გარკვეული ფინანსური მხარდაჭერის გარეშე ადგილობრივი ფირმები ვერ გაუწევს კონკურენციას იმპორტირებულ პროდუქციას. სუბსიდიების გაუქმება გაზრდის ნაპრალს სოფელსა და ქალაქში მცხოვრები ადამიანების შემოსავლებს შორის და ფერმერებს უბიძებებს საკუთარი მიწების მიტოვებისა და საცხოვრებლად ქალაქში გადასვლისკენ. სოფლის მეურნეობაში დასაქმებულთა რაოდენობის და ეროვნული წარმოების შემცირება არ არის სასურველი, რადგან ის ზრდის უმუშევრობას და ქვეყანას უფრო მეტად დამოკიდებულს ხდის უცხოურ პროდუქციაზე. ქვეყანა, რომელიც დიდწილადადა დამოკიდებული იმპორტირებულ პროდუქციაზე, შესაძლოა დიდი რისკის

წინაშე აღმოჩნდეს გლობალური სასურსათო კრიზისისა და სურსათზე მზარდი მსოფლიო ფასების პირობებში.

არსებობს ორი ურთიერთსაწინააღმდეგო მოსაზრება სასოფლო-სამეცნიერო სუბსიდიების შესახებ. სავაჭრო ლიბერალიზაციის პროცესის კვალობაზე ზოგიერთი მკაფიოვარი აქცენტს აკეთებს იმაზე, რომ სუბსიდიები ამასინჯებს საბაზრო პროცესებს. ამ მიზნით ბევრმა ქვეყანამ დაიწყო ისეთი სუბსიდიების გაცემა, რომლებიც არ არის დაკავშირებული წარმოების მოცულობასთან. ამის მიუხედავად, ზოგიერთი ნაშრომის თანახმად, წარმოების მოცულობისგან გამოყოფილი სუბსიდიებიც ახდენს ზემოქმედებას საწარმოო გადაწყვეტილებებსა და ფერმების მწარმოებლურობაზე. მეორე მხრივ, მსოფლიო ბაზრებზე მიმდინარე პროცესები, რომლებიც ხელს უწყობს სურსათზე ფასების მერყეობას მსოფლიო მასშტაბით და სასურსათო უსაფრთხოებასთან დაკავშირებით შეშფოთებას იწვევს განვითარებად ქვეყნებში, განაპირობებს სასოფლო-სამეცნიერო სუბსიდიების მომსრულების აქტიურობას, რომლებიც მხარს უჭერენ დარგში ინვესტიციების მასტიმულირებელი სუბსიდირების პოლიტიკის განხორციელებას [Rizov M., Pokrivenak J., Ciaian P., 2013].

ნეოკლასიკოსები და ნეოლიბერალები, როგორც წესი, სუბსიდიების გამოყენების წინააღმდეგ გამოდიან, რადგან თვლიან, რომ სუბსიდიები ხელს უშლის საბაზრო ძალების თავისუფალ მოქმედებას. ისინი თვლიან, რომ რესურსები უნდა გადაადგილდებოდეს მომგებიანი სექტორების მიმართულებით და თუ, მაგალითად, ფერმერს არ შეუძლია წარმოების ფაქტორების შეძენა, სახელმწიფო მას არ უნდა დაეხმაროს. უკეთესი იქნება, თუ ასეთი ფერმერი დასაქმდება სხვა რომელიმე მეურნეობაში ნაცვლად იმისა, რომ გააჩნდეს საკუთარი არაეფექტურიანი წარმოება.

აუცილებლად უნდა აღინიშნოს, რომ არსებობს გარკვეული ფორსმაჟორული სიტუაციები, როდესაც აგრარული სექტორის ესა თუ ის დარგი სერიოზულ დარტყმას იღებს და სახელმწიფოს მხარდაჭერას საჭიროებს. ასეთი შემთხვევა იყო 2006 წელს, როდესაც რუსეთის ფედერაციამ დააწესა ემბარგო ქართულ პროდუქციაზე. ამ პერიოდში ქართული ღვინის ექსპორტის 80 პროცენტი მოდიოდა ამ ქვეყანაზე და, რუსულ ბაზარზე დამოკიდებულებიდან გამომდინარე, მევენახეობა-მედვინეობის დარგი აღმოჩნდა ურთულესი პრობლემის წინაშე. სახეზე იყო ჭარბი მიწოდება, რომლის ასათვისებლად ბაზარი არ არსებობდა. ასეთ პირობებში გასაკვირი არ არის, რომ მნიშვნელოვნად დაეცა ყურძნის ფასი. განსაკუთრებით რთულ მდგომარეობაში აღმოჩნდენ ის მევენახეები, რომელთაც გარკვეული გრძელვადიანი გეგმები გააჩნდათ და მნიშვნელოვანი ინვესტიციები ჰქონდათ განხორციელებული საკუთარ ვენახში.

ვფიქრობთ, დარგის სუბსიდირების და, ზოგადად, სახელმწიფოს მხრიდან მისი სხვადასხვა ფორმით დახმარების მიზანშეწონილობაზე საუბრისას მსგავსი ფორსმაჟორული სიტუაციები გათვალისწინებული უნდა იყოს.

სოფლის მეურნეობის მხარდაჭერი პოლიტიკა ხშირ შემთხვევაში მცირე საოჯახო მეურნეობების დახმარების მიზნით ხორციელდება. მცირე მეურნეობა პროდუქციას აწარმოებს გარკვეული რაოდენობით და ყიდის მას კონკრეტულ ფასად. ბაზარზე მიმდინარე ისეთი მოვლენები, რაც ფასის შემცირებას

იწვევს, განსაკუთრებით დიდ ზიანს აყენებს მცირე ფერმერულ მეურნეობებს. რადგანაც საქართველოში არსებული მეცნიერების უდიდესი ნაწილი შეიძლება განიხილოს როგორც მცირე მეურნეობის მქონენი, ნათელი ხდება, თუ რა მძიმედ მოქმედებს ყურძნის ფასის კლება მთლიანად დარგის განვითარებაზე. როგორც წესი, ასეთ დროს იწყება ზეწოლა მთავრობაზე, რათა მან განახორციელოს მცირე მეურნეობების შემოსავლების მხარდამჭერი პოლიტიკა იმისათვის, რომ უზრუნველყოს ფასის შემცირებით გამოწვევული დანაკარგების სრული ან ნაწილობრივი ანაზღაურება მეურნეობებისთვის. სწორედ ამ მიზნით დაიწყო საქართველოში ყურძნის ფასის მხარდამჭერი პოლიტიკის გატარება.

მსგავსი პოლიტიკის მიზანია, უზრუნველყოს მაღალი ფასის შენარჩუნება და არ დაუშვას მცირე მეურნეობების ბაზრიდან გასვლა, რაც, როგორც წესი, პოლიტიკურადაც მომგებიანი სვლაა.

მას შემდეგ, რაც სახელმწიფო გადაწყვეტს, განახორციელოს ამა თუ იმ დარგის სუბსიდიება, მან უნდა განსაზღვროს სუბსიდიების რომელი ფორმა იქნება ყველაზე ოპტიმალური მოცემულ სიტუაციაში.

სახოფლო-სამეურნეო დირექტორებითა ჯაჭვში სუბსიდიები შეიძლება მიმართული იყოს ნებისმიერი რგოლისკენ – წარმოება, მიწოდება, ტრანსპორტირება, მოხმარება და ა.შ. სუბსიდიას შეიძლება პქონდეს ნაღდი ფულის, ვაუჩერის, ტრანსპორტის და კიდევ სხვადასხვა სახე. პროდუქტის ფასის მხარდაჭერის ეფექტი უნდა იყოს საოჯახო მეურნეობათა შემოსავლების და შესაბამისად, მათ მიერ წარმოებული პროდუქციის რაოდენობის ზრდა [Lister N. M., 2011].

სახელმწიფო მხარდაჭერის ერთ-ერთი ფორმაა ფასების რეგულირება. ხშირად აგრარულ პროდუქციაზე არსებული ფასი საკმაოდ დაბალია, რაც წამგებიან მდგომარეობაში აყენებს მეურნეობებს. ამ დროს სახელმწიფო, როგორც წესი, მიზნად ისახავს არახელსაყრელ მდგომარეობაში მყოფი მწარმოებლების ან მომხმარებლების ჯგუფის მხარდაჭერას. ფასის რეგულირებისას სახელმწიფომ შეიძლება დაეწეოს მისი ორი ზღვარი – ზედა და ქვედა.

ფასის ზედა ზღვარი წესდება მაშინ, როდესაც წონასწორული საბაზრო ფასი მიიჩნევა, როგორც ძალიან მაღალი და ითვლება, რომ მისი შენარჩუნების პირობებში საზოგადოების გარკვეული ჯგუფები ძალიან არახელსაყრელ მდგომარეობაში აღმოჩნდებიან. ამის საპირისპიროდ, ფასების ქვედა ზღვარი წესდება მაშინ, როდესაც არსებული წონასწორული ფასი მიიჩნევა, როგორც ძალიან დაბალი.

გამოიყოფა შემდეგი ძირითადი სახის ინსტრუმენტები: სუბსიდიები წარმოების ფაქტორებზე, სუბსიდიები სურსათზე მომხმარებლებისთვის, შემავსებელი გადახდები, გადასახადები იმპორტზე და სახელმწიფოს მიერ პროდუქციის შესყიდვა. ანალიზის სიმარტივისთვის ვუშვებთ, რომ ქვეყანა, სადაც ხდება ამ ინსტრუმენტების გამოყენება, არის მცირე დია ეკონომიკის მქონე, რომელსაც არანაირი გავლენა არ აქვს პროდუქტის მსოფლიო ფასებზე [Colman D., Young T., 1989].

თუ სუბსიდია არ არის მიბმული წარმოების მოცელობაზე და მეურნეობა, დავუშვათ, იდებს კონკრეტულ ფიქსირებულ თანხას ნაკვეთის ფართო-

ბის მიხედვით, მისი საწარმოო გადაწყვეტილებები უფრო მეტად საბაზო სიგნალებზეა დამოკიდებული.

მხარდაჭერის პროგრამა ითვლება წარმოების მოცულობაზე მიბმულად, თუ არსებობს ამ პროგრამის პირდაპირი კავშირი ფერმერული მეურნეობის წარმოქანა და ბაზრის პირობებთან (მაგალითად, ფასები). ასეთ პროგრამებს პოტენციურად ყველაზე მეტი გავლენის მოხდენა შეუძლია სასოფლო-სამეურნეო წარმოებასა და აგრარული პროდუქციის ბაზრებზე [Westcott P. C., Young E. C., 2004].

ამის საპირისპიროდ, წარმოებისგან დამოკიდებული სუბსიდიები არის ფიქსირებული ტრანსფერტები, რომელებიც არ არის დამოკიდებული ფერმერთა საწარმოო არჩევანზე, წარმოების მოცულობას ან ბაზრის პირობებზე. ასეთი პროგრამები არ ახდენს საწარმოო აქტივობების ან წარმოების ფაქტორების სუბსიდირებას. ასეთი პროგრამები არ ცვლის უკუგებას პროდუქციის ერთეულზე და არ ახდენს გავლენას საწარმოო გადაწყვეტილებებზე. მიუხედავად ამისა, რადგანაც წარმოების მოცულობისგან გამოყოფილი სუბსიდიები ზრდის ფერმერულ მეურნეობათა მთლიან შემოსავალს და ეკონომიკურ კეთილდღეობას, ადგილი აქვს არაპირდაპირ გავლენას წარმოებაზე კეთილდღეობისა და სხვა ეფექტების გზით [Westcott P. C., Young E. C., 2004].

აგრარული სფეროს მხარდაჭერის კიდევ ერთი გზაა სახელმწიფოს მიერ კვლევების დაფინანსება და ინვაციების მხარდაჭერა, რასაც უნდა მოჰყვეს მწარმოებლურობის ზრდა ამ სფეროში.

დასკვნა

აგრარული სფეროს მხარდაჭერის ზემოხამოთვლილი ღონისძიებების გარდა არსებობს კიდევ უამრავი გზა, რითაც სახელმწიფო ეხმარება ფერმერულ მეურნეობებს და ცდილობს მათი შემოსავლების, მწარმოებლურობის გაზრდასა და ზოგადად დარგის სტიმულირებას.

სოფლის მეურნეობის სახელმწიფო რეგულირების ბევრი მომხრე აღნიშნავს, რომ ფერმერული მეურნეობები დგანან ბუნებრივი რისკების წინაშე. მოსავალი ხშირად ზინძეება სეტყვის, გვალვის და სხვა ბუნებრივი კატაკლიზმების შედეგად, რაც აგრარულ სფეროში დასაქმებულებს აყენებს უველაზე უარეს მდგომარეობაში ეკონომიკის სხვა სფეროებში დასაქმებულებთან შედარებით. შესაბამისად, მათი აზრით, სახელმწიფოს როლი მეტად მნიშვნელოვანია ამ „უსამართლობის“ აღმოფხვრისა და რისკების შემცირების მიმართულებით.

სახელმწიფოს მხრიდან მარეგულირებელი პოლიტიკის განხორციელებისას პირველი ნაბიჯია ამ მოსახურებების შემოწმება, მათი ნამდვილობის და/ან აქტუალურობის განსაზღვრა. უნდა შეფასდეს რამდენად ობიექტურია სახელმწიფოს ჩარევის მოთხოვნა და შემდეგ უნდა შემუშავდეს შესაბამისი სტრატეგიები.

ეკონომიკური ჩარევის სახეები შეიძლება მნიშვნელოვნად განსხვავდებოდეს ერთმანეთისგან. მაგალითად, დანერგვის მექანიზმების თვალსაზრისით

ზოგიერთი მათგანი პირდაპირია და მოკლე დროში ხორციელდება, ზოგიერთი კი საკმაოდ როგორია და საჭიროებს ბევრ შუალედობას.

პოლიტიკის განხორციელების ფორმები დამოკიდებულია არსებულ პრობლემაზე, მის სირთულესა და აქტუალურობაზე, დაინტერესებულ ჯგუფებზე, სახელმწიფოს ხედგაზე ამ პრობლემის მოგვარებასთან დაკავშირებით და ზოგადად მის ხელთ არსებულ რესურსებზე.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. BIS, 2011. Department for Business Innovation & Skills, Guidance on evaluating the impact of interventions on business.
2. Colman D., Young T., 1989. Principles of Agricultural Economics, Markets and prices in less developed countries Cambridge University Press.
3. Crawford E. W., Jayne T. S., Kelly V. A., 2005. Alternative approaches for promoting fertilizer use in Africa, with particular reference to the role of fertilizer subsidies, Paper, Department of Agricultural Economics, Michigan State University, East Lansing, MI.
4. Henningsen A., Kumbhakar S., Lien G., 2011. Econometric Analysis of the Effects of Subsidies on Farm Production in Case of Endogenous Input Quantities, Paper prepared for presentation at the EAAE 2011 Congress, ETH Zurich, Zurich, Switzerland.
5. Lister, N. M., Agricultural Subsidies, 2011. Productivity and Rural Assets: The effect of Farmer Input Support Programme (FISP) on small scale farmers in Mwembeshi-Chibombo District of Zambia, International Institute of Social Studies, Hague.
6. Peterson E. Wesley F., 2009. A Billion Dollars a Day: The Economics and Politics of Agricultural Subsidies.
7. Rizov M., Pokrivcak J., Ciaian P., 2013. CAP Subsidies and the Productivity of EU Farms, working paper, Factor Markets, No. 37.
8. Skovager Jensen M., Zobbe H., 2007. Producer subsidies and decoupling in the European Union and the United States, Case study #10-2 of the program: “Food policy for developing countries: The role of government in the global food system”.
9. Westcott P. C., Young E. C., 2000. Farm Program Effects on Agricultural Production: Coupled and Decoupled Programs, Decoupled Payments in a Changing Policy Setting/AER-838.
10. Winters A. L., 1987. The economic consequences of agricultural support: a survey.

*Tengiz Taktakishvili
Ph.D. candidate
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University
Faculty of Economics and Business*

AIMS AND FORMS OF AGRICULTURAL SUBSIDIES **Expanded summary**

Governments in almost all countries intervene in the process of agricultural sector development. They subsidize farmers, stimulate agricultural productions, try to stabilize prices on agricultural products, establish tariffs and quotas on import, invest in irrigation systems, provide farmers with consultancy service and necessary machinery, subsidize inputs and etc.

In the developed countries farms usually have more financial and material means to operate using modern production methods. In countries like Georgia small farmers are unable to adopt modern technologies without support from government. Hence pressure on the government increases to support farmers.

Agricultural policy is often directed towards small households who produce small quantities and aren't competitive on the market. These households are severely affected by price reductions and other fluctuations taking place in the field. Because of the fact that the most of grape growers in Georgia are relatively small in size it is clear how reductions in the price affect on the development of sector. Sometimes, government tries to offset the losses caused by the low prices and supports their revenues. This was the reason for Georgian government to start price support policy for grapes.

Free market itself provides huge advantages for organizing economic activity. In spite of this, country sometimes try to improve situation after “market failure” and makes corrective measures. When competing on a free market small farms are not competitive relative to large producers. If government considers these small farms as important it tries to support them.

“Agricultural subsidy can be defined as any intervention from the government that makes price of agricultural product different from what it would be when the intervention doesn't exist” [Peterson E. Wesley F., 2009:12].

Economic rationale of subsidy is economic efficiency, i.e. improving the situation after market failure and allocation effect, i.e. achieving justice [Lister N. M., 2011]. Subsidies are supposed to increase farmers' productivities, their revenues and competitiveness on market.

There can be number of reasons triggering support policy from the government. These reasons are:

- Development of national agricultural production and reducing dependence on import;
- Resource allocation usually towards the less developed areas;
- Government participation in crop insurance in order to avoid losses in the sector due to the adverse weather conditions;
- Filling the gap between the revenues and wealth of population in rural and urban areas;
- Consumption stimulation by increasing purchasing power;
- Avoid migration from rural areas to the cities and etc.

One of the reason that is often stated to support agricultural policy is that without some financial support from the government local farmers would not be able to compete with importers. Without subsidies the gap between the revenues of people living in rural and urban areas will increase and farmers will start to leave their homes and go to the cities for living.

Decrease in the number of people living in the rural areas and national production levels are often considered as unwanted scenario by the government, because it contributes to the increase in unemployment and makes the country dependent on imported products that in turn is a risk of being affected by global food crisis and high global prices.

One form of the government support is price regulation. Often the prices of agricultural products are very low that brings farmers in unfavorable conditions. While regulating prices government can choose two goals – maximum prices and minimum prices.

Minimum price is set when the equilibrium price is considered to be very high and in case of its presence for a long time some groups of society will be brought in very unfavorable situations. Maximum price is set on the markets where the equilibrium price is considered to be very low.

Several policy instruments are often used: subsidies on inputs, subsidies for consumers, taxes on import, state procurement and etc. For analysis purpose we assume that the country where these instruments are used is small open economy that has no impact on the world prices on product [Colman D., Young T., 1989].

There are two general types of subsidies – linked with the levels of production (coupled) and with no relation to the production levels (decoupled). If subsidy is decoupled and farm is given fixed amount of money based on the area of land its production decisions are depend totally on market signals.

Agricultural program is coupled if it is directly associated with production volume. These programs potentially have more effects on agricultural production and agricultural product markets [Westcott P. C., Young E. C., 2004].

Decoupled subsidies are fixed transfers that are not dependent on production choices, volume or market conditions. These programs don't subsidize production activities or inputs. They don't affect earnings per unit. In spite of this, decoupled subsidies increase farms' total revenues and economic wealth [Westcott P. C., Young E. C., 2004].

Another way of supporting agriculture is funding of researches and innovations that should increase productivity growth in this field.

Ways of economic interventions can be totally different from each other. For example, in the sense of implementation some of them are direct and is accomplished in a short term, some of them is quite complicated and needs many intermediaries.

Policy forms depend on existing problem, its complexity and topicality, groups of interest, government's view towards this problem and in general on its resources.

დგაფლმოსილი მეცნიერი-ეკონომისტი და სახელმწიფო მოღვაწე

პროფესორ რევაზ კაკულიას დაბადებიდან 80 წელი შეუსრულდა

ცნობილ ქართველ მეცნიერ-ეკონომისტს და სახელმწიფო მოღვაწეს, ეკონომიკის მეცნიერებითა დოქტორს, პროფესორ რევაზ კაკულიას დაბადებიდან 80 წელი შეუსრულდა. მისი ხანგრძლივი ცხოვრება და საქმიანობა სახელმწიფო თუ სამეცნიერო და პედაგოგიურ ასპარეზზე საუკეთესო მაგალითია იმისა, თუ როგორ უნდა ემსახურო შენს ქვეყნას და იღვაწო მისი ნათელი მომავლისთვის.

რევაზ კაკულიას პროფესიული კარიერა სხვ კავშირის სახელმწიფო ბანკის სისტემაში დაიწყო. 1959-62 წლებში იგი იყო სახსენის ქ. თბილისის კალინინის რაიონში განყოფილების მმართველის მოადგილე. ახალგაზრდა სპეციალისტი მაღალ შენიშვნების და 1962 წელს საქართველოს კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის ვაჭრობის, საგებმო და საფინანსო ორგანოების განყოფილების ინსტრუქტორად დააწინაურეს.

1972 წელს რ. კაკულია საქართველოს ფინანსთა მინისტრის მოადგილე ხდება. ამ თანამდებობაზე მან სხვადასხვა დროს (1972-79 და 1986-91 წლებში) საერთო ჯამში 13 წელი იმუშავა. სამინისტროში იგი უშუალოდ ხელმძღვანელობდა ისეთ ურთულეს მიმართულებებს, როგორიცაა მრეწველობისა და სოფლის მურნეობის დაფინანსება.

ეკონომიკის აგრარული სექტორის პრობლემების ღრმა ცოდნის გათვალისწინებით 1979 წელს რ. კაკულია ჯერ სოფლის მეურნეობის მინისტრის მოადგილედ გადაიყვანეს, ხოლო სამინისტროს რეორგანიზაციის შემდეგ - სასოფლო-სამეურნეო წარმოების სახელმწიფო კომიტეტის თავმჯდომარის მოადგილედ.

წლების მანილზე ამ უმნიშვნელოვანებს სახელმწიფო თანამდებობებზე მუშაობის დროს რ. კაკულია წარმოჩნდა, როგორც მაღალი რანგის პროფესიონალი, უაღრესად პრინციპული და მომთხოვნი ხელმძღვანელი. იგი აქტიურად მონაწილეობდა ეკონომიკური რეფორმებისა და ექსპერიმენტების პრაქტიკულ განხორციელებაში, განსაკუთრებით აგროსამრეწველო კომპლექსის დარგებში.

სახელმწიფო სამსახურში დიდი დატვირთვის მიუხედავად რ. კაკულია მრავალი ათეული წლის მანილზე ინტენსიურად ეწევდა სამეცნიერო-კვლევით საქმიანობას. იგი ქართველ მეცნიერ-ეკონომისტთა იმ თაობას გაენეკუთვნება, რომელიც აკადემიურ ასპარეზზე პოსტსტალინურ ეპოქაში - გასული საუკუნის 60-იანი წლების პირველ ნახევარში გამოვიდა და მოიტანა თეორიული და პრაქტიკული პრობლემების ახლებური ხედვა და მათი გადაწყვეტის თამაში გზების ძიება. ამ თაობის შემართებას ტონს აძლევდნენ და წარმართავდნენ უფროსი და საშუალო თაობის გამოჩენილი ქართველი ეკონომისტები და საზოგადო მოღვაწეები: პაატა გუგუშვილი, ვასილ ჩანტლაძე, ნიკოლოზ ქოიავა, სერგო ბერაძე, გივი ჭანულვაძე, გედეგნ ხელაია და სხვები. ამ ადამიანებთან ახლო კოლეგიალურმა და მეცნიერულმა ურთიერთობებმა ბევრად განაპირობებს რ. კაკულიას მეცნიერულ ინტერესთა სფერო, რომელსაც განეკუთვნება ეკონომიკური თეორია, ეკონომიკურ მოძღვრებათა ისტორია, ფინანსების თეორია, აგრარული და ფინანსური ეკონომიკა, საბანკო საქმე, მსოფლიო ფინანსები და სხვა.

პრაქტიკული საქმიანობის პარალელურად 1966 წელს რ. კაპულიამ დაამთავრა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ეკონომიკური ფაკულტეტის ასპირანტურა და წარმატებით დაიცვა საკანდიდატო დისერტაცია თემაზე „ქართული ეკონომიკური აზრი ფულად-საკურედიტო ურთიერთობის განვითარების შესახებ (1900-1917 წლები)“. ფულის მიმოქცევისა და კრედიტის შესახებ XIX საუკუნის ბოლოსა და XX საუკუნის დასაწყისში ქართველ მოღვაწეთა ნააზრევს რ. კაპულიამ ორი მონოგრაფია მიუძღვნა, რომლებშიც განხილულია ი. ჭავჭავაძის, ნ. ნიკოლაძის, ა. წერეთლის, ი. მაჩაბლის, ს. მესხის, ნ. უორდანიას, ფ. მახარაძის, ფ. გოგიანიშვილის და სხვათა ფინანსურ-ეკონომიკური შეხედულებების ევოლუცია. ამავე კონტექსტში რ. კაპულიამ საგანგებოდ შეისწავლა აგრეთვე დიდი ქართველი მწერლის მ. ჯავახიშვილის, საზოგადოებისთვის მანამდე ნაკლებად ცნობილი, ეკონომიკური პუბლიცისტიკა.

ეკონომიკური თეორიის, მათ შორის, კეინზიანიზმისა და ნეოლიბერალიზმის თეორიული საფუძვლების ცოდნა საშუალებას აძლევდა რ. კაპულიას თავი დაედრია სტერეოტიპული ფსევდო მარქისისტული მიდგომებისგან და საქართველოს ეკონომიკური ინტერესებიდან გამომდინარე, არსებული არასაბაზრო სამეურნეო მექანიზმის გარდაქმნის არატრადიციული გზები ეჭენა. 70-იან წლებში რ. კაპულიამ ინტენსიურად დაიწყო წარმოების ეფექტიანობის ფინანსური ბერკეტების კვლევა. საქართველოს ფინანსთა მინისტრის მოადგილეობა მას ერთი მხრივ, უნიკალური სტატისტიკური და ფაქტობრივი ინფორმაციის წვდომის, ხოლო მეორე მხრივ, კვლევის შედეგების საფუძველზე ფინანსურ-ეკონომიკური ექსპერიმენტების ინიციორების საშუალებას აძლევდა.

1978 წელს გამოცემულ მონოგრაფიაში რ. კაპულიამ დაასაბუთა სახელმწიფო საწარმოთა სამეურნეო ანგარიშიანობის გაფართოებისა და მათი თვითდაფინანსებაზე გადაყვანის შესაძლებლობა და ამ მიზნით ფასწარმოქმნის არსებული სისტემის რეფორმის აუცილებლობა.

70-80-იანი წლების მიჯნაზე რ. კაპულიას სამეცნიერო საქმიანობა ძირითადად აგრარული ეკონომიკისა და აგრარული ფინანსების საკითხებზე იქნა კონცენტრირებული, რაც მნიშვნელოვანწილად მისი სოფლის მეურნეობის მინისტრის მოადგილედ გადაყვანასთან იყო დაკავშირებული.

საბჭოთა კავშირის ცენტრალიზებული გეგმიანი ეკონომიკის პირობებში რ. კაპულიას ხელმძღვანელობით შემუშავდა და დაინერგა საქართველოს სასოფლო-სამეურნეო საწარმოთა რენტაბელობის ამაღლების კონკრეტულ ღონისძიებათა სისტემა, რომელიც არსებითად სცილდებოდა გეგმიანი ეკონომიკის ჩარჩოებს. ამ მიმართულებით კვლევის შედეგებიდან აღსანიშნავია სასოფლო-სამეურნეო საწარმოთა რენტაბელობის დონეთა გამოთანაბრებისათვის შიდა რესპუბლიკური დორაციის ფორმირების მექანიზმისა და საზოგადოებრივ მეურნეობებს შორის წმინდა შემოსავლის გადანაწილების ახალი სისტემის ჩამოყალიბება.

აგრარულ საწარმოთა ფინანსური მდგრადი განმტკიცების მიმართულებით ჩატარებული კვლევის შედეგები 1988 წელს ცალკე მონოგრაფიის სახით გამოიცა. ამ მონოგრაფიაში გამოთქმული მოსაზრებების ნაწილი საბჭოთა სისტემის რღვევის პროცესში შექმნილი ახალი რეალიების გათვალისწინებით აისახა რეგაზ კაპულიას სადოკტორო დისერტაციაში, რომელიც 1993 წლის 27

იანვარს წარმატებით დაიცვა ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში და მიენიჭა ეკონომიკის მეცნიერებათა დოქტორის ხარისხი. 1996 წელს რ. კაკულიას მიენიჭა პროფესორის წოდება.

საბჭოთა კავშირის დაშლისა და საბაზო ეკონომიკაზე გარდამავალი პერიოდის დასაწყისიდანვე რ. კაკულია მტკიცებ უჭერდა მხარს ეკონომიკაში სახელმწიფოს აქტიური როლის კონცეფციას, რაც არსებითად მის კეინზურ თეორიულ პლატფორმაზე დადგომას მოასწავებდა. „საბაზო ეკონომიკა, მისთვის დამახასიათებელი თვითრეგულირების მაღალი დონის მიუხედავად, წერდა იგი, მისი სუბიექტების ფუნქციონირებაზე მიზანმიმართულ ზემოქმედებას მოითხოვს სახელმწიფო მარეგულირებელი მექანიზმების საშუალებით“.

პროფესორ რ. კაკულიას სამეცნიერო-კვლევითი საქმიანობაში ახალი გტაპი დაიწყო 1991 წელს, როდესაც იგი საქართველოს ეკონომიკის და ფინანსთა სამინისტროს ეკონომიკური და სოციალური განვითარების სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის დირექტორის მოადგილედ დაინიშნა სამეცნიერო ნაწილში.

ამ მდიდარი ტრადიციების მქონე სამეცნიერო დაწესებულებაში რ. კაკულიამ 12 წელი იმუშავა. ინსტიტუტში იგი უშუალოდ ხელმძღვანელობდა ფულად-საკრედიტო პოლიტიკის პრიორიტეტების განსაზღვრასთან, ეროვნული ეკონომიკის უსაფრთხოების კონცეფციის შემუშავებასთან, ეკონომიკის ინდიკატურ დაგეგმვასთან, ახალი საბიუჯეტო სისტემის ფორმირებასთან და საბაკო სექტორის განვითარებასთან დაკავშირებულ კვლევით პროექტებს.

90-იანი წლების დასაწყისში პროფესორ რ. კაკულიას კვლევითი საქმიანობის ერთ-ერთ წამყვან მიმართულებად იქცა საქართველოს ფულად-საკრედიტო პოლიტიკის ძირითადი მიმართულებების და მისი განხორციელების გზების ძიება, რაც განპირობებული იყო საბჭოთა კავშირის ერთიანი ფინანსურული ეკონომიკური სივრცის რღვევის შემდეგ საქართველოში განვითარებული პიპერინფლაციური პროცესებით და მათი უმოკლეს ვადებში გადალახვის აუცილებლობით. რ. კაკულიამ არც ამჯერად უდალია თავის მეცნიერულ მრწამს, რომლის ძირითადი პრინციპი ყოველთვის იყო და არის ქვეყნის ეკონომიკის წინაშე მდგრმი მძაფრი გამოწვევების შეფასება და მათზე დაუყოვნებელი რეაგირება. ფულად-საკრედიტო პოლიტიკის სფეროში განხორციელებული კვლევის შედეგები განსახილველად წარედგინა საქართველოს პრეზიდენტს, პარლამენტის თავმჯდომარეს, ეკონომიკისა და ფინანსთა მინისტრებს და რასაკვირველია ეროვნულ ბანქს.

მოგვიანებით პროფესორი რ. კაკულია დაინტერესდა ქვეყნის ეკონომიკური უსაფრთხოების საკითხებით. აქაც მისი კვლევითი საქმიანობის ლაიტმობივი იყო სუვერენული საქართველოს ეკონომიკური საზღვრების დაცვა და ეროვნული ეკონომიკის კონკურენტუნარიანობის ამაღლება-შენარჩუნება მზარდი გლობალიზაციისა და ახალი გეოპოლიტიკური და გეოგეონომიკური გამოწვევების ფონზე. მისი ხელმძღვანელობით შემუშავებული საქართველოს ეკონომიკური უსაფრთხოების კონცეფცია განსახილველად წარედგინა საქართველოს პარლამენტს.

90-იანი წლების მეორე ნახევარში და 2000-ის წლებში რ. კაკულიას სამეცნიერო კვლევითი საქმიანობის მაგისტრალურ მიმართულებას წარმოადგენდა ქვეყნის ფინანსური რესურსების ფორმირების, განაწილებისა და გამოყენების

სრულყოფა საბაზრო ეკონომიკაზე გარდამავალ პერიოდში. ამ ეტაპის ნაშრომებში იგი განსაკუთრებული ყურადღებას უთმობდა ისეთი მწვავე პრობლემების ანალიზს, როგორიცაა:

- სახელმწიფო ბიუჯეტის დეფიციტის მაღალი დონე და მისი დაფინანსების არაინფლაციური მეთოდების დამკაიდრება;
- საკუთარი საინვესტიციო რესურსების არადამაკავოფილებელი მობილიზაცია და დაფინანსების უპირატესად უცხოურ წყაროებზე დამოკიდებულების საფრთხეები;
- ფინანსური ბაზრების განვითარების დაბალი დონე და მათი განვითარების გზები;
- საგადასახადო კანონმდებლობის და ფისკალური გარემოს არასტაბილურობა და მათი ოპტიმიზაციის ვარიანტები;
- რეგიონებისა და თვითმმართველი ერთეულების ეკონომიკური და სოციალური განვითარების დონეთა გამოთანაბრების უზრუნველსაყოფად ფინანსური რესურსების რეალური წყაროების მოძიება და მათზე ხანგრძლივი ვადით მიმაგრება.

რ. კაპულიამ შეისწავლა მსოფლიოს მრავალი ქვეყნის ადგილობრივი თვითმმართველი ერთეულების ცენტრალურ ბიუჯეტთან ურთიერთობების გამოცდილება. იგი თვლის, რომ აუცილებელია საქართველოშიც გამოვიყენოთ ცენტრალურ და რეგიონულ ბიუჯეტებს შორის გადასახადების ოპტიმალური განაწილების პრაქტიკა, რომელსაც ბევრ მოწინავე ქვეყანაში მიმართავენ. ამ პონტექსტში რ. კაპულია საჭიროდ მიიჩნევს დამატებული ღირებულების ან/და საშემოსავლო გადასახადისთვის მარგალიტრებელი ფუნქციის დაგისრებას. რ. კაპულიას მიერ ზემოთ აღნიშნული პრობლემების კვლევის შედეგები შეჯამდა ფუნდამენტურ მონოგრაფიაში, რომელიც 2003 წელს გამოიცა.

ბოლო 12 წელია პროფესორი რ. კაპულია აქტიურად იკვლევს ფინანსურ ეკონომიკას, როგორც ვირტუალურ ეკონომიკას. კვლევის ამ მიმართულებამ თავისი აქტუალურობა დაამტკიცა 2009 წლის გლობალური ფინანსური კრიზისის დროს, რომელიც სწორედ ვირტუალური ფინანსების გლობალიზაციის შედეგად არის მიჩნეული.

მთლიანობაში, ხანგრძლივი სამეცნიერო მოღვაწეობის განმავლობაში რ. კაპულიამ 200-დე სამეცნიერო ნაშრომი გამოაქვეყნა, რომელთაგანაც 10 მონოგრაფიაა.

რ. კაპულიას სამეცნიერო მოღვაწეობის განუყოფელი ნაწილია მეცნიერული კადრების აღზრდა. იგი ყოველთვის ცდილობდა მოსწავლეებისთვის გაეზიარებინა მდიდარი პროფესიული და აკადემიური გამოცდილება. რ. კაპულიას ხელმძღვანელობით ეკონომიკის 15 აკადემიური დოქტორი მომზადდა.

სუვერენულმა საქართველომ გარკვეულწილად დააფასა პროფესორ რ. კაპულიას დგაწლი, როგორც სახელმწიფო სამსახურში, ისე სამეცნიერო-კედაგოგიურ ასაპრეზე და 1997 წელს იგი ღირსების ორდენით დააჯილდოვა.

ნახევარ საუკუნეზე მეტი გავიდა მას შემდეგ, რაც რ. კაპულია პედაგოგიურ მოღვაწეობას შეუდგა ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში. თავდაპირველად ეკონომიკური ფაკულტეტის ეკონომიკური

თეორიის (პოლიტიკური ეკონომიის) კათედრის ლექტორი იყო, შემდეგ მან ამავე კათედრის დოცენტის თანამდებობა დაიკავა (ნახევარ განაკვეთზე). იმჟამად რ. კაკულია ძირითადად ეკონომიკური თეორიის კურსს კითხულობდა. 60-იანი წლების ბოლოს და 70-იანი წლების დასაწყისში იგი არაერთგზის იყო ამ საგანში სახელმწიფო საგამოცდო კომისიის თაგმჯდომარე.

გასული საუკუნის 90-იანი წლებიდან რ. კაკულია შეთავსებით იკავებს უნივერსიტეტის ეკონომიკის და ბიზნესის ფაკულტეტის ფინანსებისა და კრედიტის კათედრის პროფესორის თანამდებობას. ამ დროს იგი კითხულობდა ფინანსების თეორიას და კორპორაციათა ფინანსებს (ძირითადი საგნები), აგრეთვე ფინანსურ ეკონომიკას (არჩევითი საგანი).

აღსანიშვნავია ამ პერიოდში რ. კაკულიას მიერ გამოცემული სახელმძღვანელოები, კერძოდ „ფინანსების ზოგადი თეორია“, რომელიც საქართველოს განათლების სამინისტრომ დაამტკიცა სახელმძღვანელოდ ფინანსებისა და კრედიტის სპეციალობის სტუდენტებისათვის. ეს წიგნი 5-ჯერ გამოიცა. ნიშანდობლივია, რომ ყოველი ახალი გამოცემა უკვემდებარებოდა საფუძვლიან გადამუშავებას და შექსებას, რაც საბიუჯეტო-ფინანსური სისტემის ევოლუციის სახელმძღვანელოში ასახვის აუცილებლობით იყო განპირობებული.

ამ სახელმძღვანელოს გარდა რ. კაკულიამ ცალკე და კოლეგებთან ერთად მოამზადა და გამოსცა კიდევ არაერთი სახელმძღვანელო, რომლებიც მოიცავს საბანკო სექტორსა და ფასიანი ქაღალდების ბაზარს, ფულის მიმოქცევისა და კრედიტის თეორიას, საერთაშორისო სავალუტო, ფინანსურ და საკრედიტო ურთიერთობებს, საგადასახადო საქმეს, ფინანსურ ეკონომიკას, საჯარო ფინანსებს, კორპორაციის ფინანსებს, საბანკო საქმეს, ეკონომიკური და ფინანსური რისკების მართვას. შეიძლება ითქვას, რომ ყველა მაპროფილებელი სახელმძღვანელო ფინანსებისა და კრედიტის სპეციალობის სტუდენტებისათვის ან უშუალოდ პროფესორ რ. კაკულიას მიერ არის შედგენილი, ან კიდევ მისი თანაავტორობით და საერთო რედაქციით.

მშობლიურმა უნივერსიტეტმა დირსეულად დააფასა პროფესორ რ. კაკულიას დვაწლი და 2010 წელს თავისი უმაღლესი ჯილდოთი - ივანე ჯავახიშვილის სახელობის შედლით დააჯილდოვა.

რ. კაკულია დღესაც ჩვეული შემართებით მოღვაწეობს უნივერსიტეტში, როგორც მოწვევული პროფესორი. ნიშანდობლივია, რომ ამჟამად იგი ეკონომიკურ მოძღვრებათა ისტორიის კურსს კითხულობს ანუ პედაგოგიურ მოღვაწეობას ეკონომიკური მეცნიერების იმ დარგში ეწევა, საიდანაც დაიწყო მისი აკადემიური კარიერა.

ცალკე გამოსაყოფია პროფესორ რ. კაკულიას პედაგოგიური მოღვაწობა [ქ. ქუთაისში](#). 1995 წელს მან შექმნა და სათავეში ჩაუდგა (შეთავსებით) აკ. წერეთლის სახელობის ქუთაისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ეკონომიკის ფაკულტეტის ფინანსებისა და კრედიტის კათედრას. 10 წლის მანძილზე რ. კაკულიამ ჩამოაყალიბა ადგილობრივი სპეციალისტებით დაკომპლექტებული კონკურენტუნარიანი პედაგოგიური კოლეჯივი, რომელიც დღემდე წარმატებით ფუნქციონირებს. იმავდროულად რ. კაკულია თანამშრომლობს ქუთაისის სამართლისა და ეკო-

ნომიკის უნივერსიტეტში, სადაც, ჭარმაგი ასაკის მიუხედავად, დღემდე კითხულობს ლექციებს.

ბოლო რამდენიმე წელია პროფესორი რ. კაკულია პროდუქტიულად მოღვაწეობს საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის ბიზნესტექნიკოლოგიების ფაკულტეტის ბიზნესის აღმინისტრირების დაბარტამენტის პროფესორად. აյ იგი ძირითადად მაგისტრანტებსა და დოქტორანტებს უკითხავს საგადასახადო საქმის კურსს. ამჟამად მისი ხელმძღვანელობით სამი დოქტორანტი ამზადებს სადისერტაციო ნაშრომებს.

როდესაც პროფესორ რ. კაკულიაზე და მის დვაწლზე ვსაუბრობთ არ შეიძლება არ გავიხსენებთ ის არაჩეულებრივი ადამიანები, რომლებმაც წარუშლელი კვალი დატოვეს მის ცნობიერებასა და ცხოვრებაში. მათ შორის უწინარეს ყოვლისა ვგულისხმობთ მის პედაგოგებს.

სტუდენტობის წლებიდან დაიწყო რ. კაკულიას ახლო ურთიერთობა აკადემიკოს ვასილ ჩანტლაძესთან, ადამიანთან, რომელიც ღირსეულად იდგა საქართველოში ფინანსური მეცნიერების სათავეებთან და აღზარდა ქართველ ფინანსისტ-ეკონომისტთა არაერთი თაობა. ვ. ჩანტლაძე ყოველთვის გვერდში ედგა თვის მოწაფეს. იყო იყო რ. კაკულიას საკანდიდატო დისერტაციის ოფიციალური ოპონენტი, რჩევა-დარიგებას არ აკლებდა მაღალ სახელმწიფო პოსტებზე მუშაობისას თუ სადოქტორო დისერტაციის თემის შერჩევის დროს. გადაუჭარბებლად შეიძლება ითქვას, რომ პროფესორი რევაზ კაკულია ღირსეულად აგრძელებს თვისი დიდი მასწავლებლის მიერ დამკვიდრებულ ტრადიციებს.

ახლო მეობრული და სამეცნიერო ურთიერთობა აკავშირებდა პროფესორ რ. კაკულიას აკადემიკოს პაატა გუგუშვილთან. ბატონი პაატას კეთილგანწყობა რ. კაკულიას მიმართ ორმა ფაქტორმა განაპირობა: ჯერ ერთი, რ. კაკულია მისი ერთგული თანამებრძოლის და მეობრის ვ. ჩანტლაძის რჩეული მოწაფე იყო; მეორე, რ. კაკულიამ საკანდიდატო დისერტაციის თემად ქართული ეკონომიკური აზროვნების ისტორია, აირჩია, სფერო, რომელშიც ვ. გუგუშვილს ეპოქალური ხასიათის ნაშრომები ჰქონდა შექმნილი.

პროფესორ რ. კაკულიას მასწავლებლებს შორის აუცილებლად უნდა დავასახელოთ თვალსაჩინო ქართველი ეკონომისტი, პროფესორი ნიკოლოზ ქოიავა, რომელიც უნივერსიტეტის ფინანსებისა და კრედიტის კათედრის გამგეობას პროდუქტიულად უთავსებდა ჯერ ეკონომიკური ფაკულტეტის დეკანის, შემდეგ კი უნივერსიტეტის პრორექტორის თანამდებობებს. ეპროპაში განათლებამილებული ნ. ქოიავა იყო ფულის მიმოქცევისა და კრედიტის უბადლო სპეციალისტი, რომელმაც დიდი როლი ითამაშა რ. კაკულიას, როგორც ამ სფეროს პროფესიონალის ჩამოყალიბებაში.

ასპირანტურაში სწავლის წლებში, როგორც უკვე აღინიშნა, რ. კაკულიას მეცნიერ-ხელმძღვანელი იყო პროფესორი სერგი ბერაძე. პროფესორ ვ. ჩანტლაძის რეკომენდაციით, სწორედ მან შესთავაზა რ. კაკულიას, მას შემდეგ, რაც ფინანსებისა და კრედიტის კათედრის ასპირანტურაში მისთვის ადგილის დაშვება ვერ მოხერხდა, სწავლა ეკონომიკურ მოძღვრებათა ისტორიის განხრით გაეგრძელებინა. მანვე ურჩია ნიჭიერ ახალგაზრდას დისერტაციის კვლევის თემად ფულისა და კრედიტის შესახებ ქართველ მოღვაწეთა მანამდე ნაკლებად შესწალილი

შეხედულებები აერჩია. პროფესორ ს. ბერაძის მეურვეობა რ. კაჯულიას მიერ საკანდიდატო დისერტაციის წარმატებით დაცვით დაგვირგვინდა.

რ. კაჯულიას მეგობრებს შორის განსაკუთრებით გამოსაყოფია პროფესორი გივი ჭანუევაძე - გამოჩენილი ქართველი ეკონომისტი, მეცნიერების ორგანიზატორი, უაღრესად განსწავლილი და კულტურული ადამიანი. ამ უანგარო მეგობრობას საფუძვლად ედო საერთო მეცნიერული ინტერესები და ადამიანური მისწრაფებანი, ამიტომაც გაუძლო მან მრავალ ათეულ წელს. დასანანია, რომ ბატონი გივი ჯერ კიდევ ახალგაზრდა - 60 წლის ასაკში წაგიდა ამ ქვეწიდან. თუ დასავლურ ეკონომიკურ თეორიებსა და რეგულირების პრაქტიკის საკითხებში მის დიდ განსწავლულობას გავითვალისწინებთ, ადვილი წარმოსადგენია რამდენი სიკეთის მოტანა შეეძლო გ. ჭანუევაძეს საბაზო ეკონომიკის გზაზე დამდგარი დამოუკიდებელი საქართველოსთვის.

გ. ჭანუევაძე იყო ქართველ მეცნიერ-ეკონომისტთა ერთი დიდი სამეცნიეროს ცენტრალური ფიგურა, რომელშიც რ. კაჯულიას გარდა შედიოდნენ პროფესორები გედევან ხელია, გივი გოშაძე, იროდიონ ქვაჩახია, იგორ კრავცოვი, გაიოზ ნადირაშვილი და სხვ. ამ ადამიანებმა ძალიან ბევრი იღვაწეს მეცნიერ და პრაქტიკოს ეკონომისტთა მრავალი თაობის აღსაზრდელად და მრავალი საინტერესო ნაშრომი შექმნეს, რომელთაც დღესაც არ დაუკარგავთ თავისი მეცნიერული ფასეულობა.

სამწუხაროდ, მათგან მხოლოდ რამდენიმე, მათ შორის ბატონი რევაზ კაგულია, განაგრძობს მოღვაწეობას. დღეს მისი დაბადებიდან მე-80 საიუბილეო თარიღს აღვნიშნავთ, სულ მალე კი ჩვენი კიდევ ერთი გამორჩეული ეკონომისტის - ბატონ გედევან ხელიას დაბადებიდან 90 წლის იუბილე გვიახლოვდება. უფროსი მეგობრების და კოლეგების დვაწლის დაფასებით ჩვენ უნდა განვაგრძოთ საკუთარი და მომავალი თაობების დაფასების ტრადიცია.

აკადემიკოსი ავთანდილ სილაგაძე

აკადემიკოსი გლადიოზერ (ლადო) პაპაგა

15.09.2016

ქურნალი “ეკონომისტი”

მისამართი: თბილისი, 0105, გ. ქიქოძის ქ. 14; ტელ.: 293 34 44; 599 970103.
ქურნალ “ეკონომისტი” სტატიების გამოქვეყნების წესები იხილეთ
ვებგვერდზე: ekonomisti.tsu.ge

Journal “Ekonomisti”

Edress: Tbilisi, 0105, Kikodze street, tel. (+995 32) 293 34 44; 599 970103

Rules of Publication of articles in the journal “Ekonomisti” see: ekonomisti.tsu.ge

თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა

რედაქტორი სესილი ხანჯალაძე, ნატო აბესაძე

Publishing House of Paata Gugushvili Institute of Economics of TSU

Redactor **Sesili khanjaladze, Nato Abesadze**